

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ, ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ.

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

«Διαχείριση και Ανάδειξη Πολιτισμικών Αγαθών και Περιβάλλοντος»

Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία

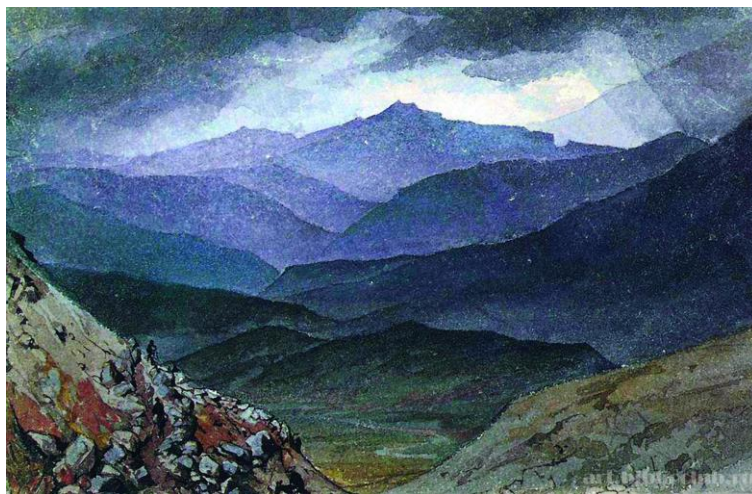
Η ΑΓΝΩΣΤΗ ΡΩΣΙΚΗ ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΜΟΡΕΩΣ ΩΣ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑΣ ΚΑΙ ΩΣ ΑΝΤΙΠΟΔΑΣ
ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΗΣ ΣΤΟΝ ΜΟΡΙΑ

της

Βικτωρίας Γιαβόρσκαγια

A.M: 1012201601003

Πτυχιούχου του Τμήματος Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης Πολιτισμικών
Αγαθών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Επιβλέποντες Καθηγητές:

Ιωάννα Σπηλιοπούλου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Τ.Ι.Α.Δ.Π.Α.

Δρ. Τριαντάφυλλη-Ιάνθη Ασημακοπούλου, Ιστορικός Τέχνης

Αθανάσιος Χρήστου, Αναπληρωτής Καθηγητής Τ.Ι.Α.Δ.Π.Α.

Καλαμάτα, Σεπτέμβριος 2019

Εικόνα εξωφύλλου: Κ.Π. Μπριουλόφ, *Η κοιλάδα της Ιθώμης πριν την καταγίδα*, 1835. Ακουαρέλα, 12,5×19,4 εκ. Μόσχα, Μουσείο Πούσκιν.

Στέκεσαι σε μια σπιθαμή ελληνικής γης και σε κυριεύει αγωνία. Μνήμα βαθύ, δώδεκα πατωσιές, κι ανεβαίνουν φωνές και σε κράζουν. Ποιά να διαλέξεις; Κάθε φωνή κι ψυχή, κάθε ψυχή λαχταρίζει. Για έναν Έλληνα, το ταξίδι στην Ελλάδα είναι γοητευτικό, εξαντλητικό μαρτύριο.

Νίκος Καζαντζάκης, Ταξιδεύοντας - Ο Μοριάς.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	6
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	7
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	9
A. ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑ	11
1. Ορισμός και ιστορική αναδρομή	11
2. Προπαγάνδα και διπλωματία	14
3. Πολιτισμός και πολιτιστική διπλωματία	15
B. ΤΑΞΙΔΕΥΟΝΤΑΣ ΣΤΟΝ ΜΟΡΙΑ	17
1. Ταξιδιώτες και περιηγητές δια μέσου των αιώνων	18
2. Φιλέλληνες ταξιδιώτες του Μοριά	22
3. Η Γαλλική Αποστολή του Μορέως	24
3.1. Η εκστρατεία του Μοριά	24
3.2. Η Επιστημονική αποστολή του Μορέως	26
3.3. Στελέχωση και στόχοι	27
3.4. Διαδρομή και κύριοι σταθμοί	29
3.5. Τα επιτεύγματα της Γαλλικής Επιστημονικής Αποστολής του Μορέως	32
Γ. Η ΡΩΣΙΚΗ ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΟΡΛΩΦ-ΝΤΑΒΙΝΤΩΦ	33
1. Οι Ρώσοι στην Πελοπόννησο	33
1.1. Από το Βυζάντιο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία	33
1.2. Ορλωφικά	34
1.3. Ναβαρίνο	35
2. Το ταξίδι στην Ανατολή	35
2.1. Το πνεύμα της εποχής	35
2.2. Βλαδίμηρος Ορλώφ-Νταβίντωφ	37
2.3. Κάρολος Μπριουλώφ	37

2.4. Στόχοι του ταξιδιού_____	40
2.5. Κύριοι σταθμοί στην Πελοπόννησο_____	42
3. Η Ρωσική Αποστολή υπό το πρίσμα της πολιτιστικής διπλωματίας:_____	45
3.1. Μέσα από τις “Ταξιδιωτικές σημειώσεις”_____	45
3.2. Μέσα από τους πίνακες του Μπριουλώφ_____	47
3.3. Η Ρωσική Αποστολή, μια ετεροχρονισμένη Αποστολή του Μορέως_____	49
Δ. ΣΤΑ ΙΧΝΗ ΤΗΣ ΡΩΣΙΚΗΣ ΚΑΙ ΓΑΛΛΙΚΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΗΣ ΤΟΥ ΜΟΡΕΩΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗ ΧΑΡΑΞΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΩΝ ΔΙΑΔΡΟΜΩΝ_____	50
1. Ταξίδι στον Μοριά 1: Χάραξη μιας πολιτιστικής διαδρομής στα ίχνη τις άγνωστης Ρωσικής Αποστολής του Μορέως, με άξονα τις <i>Ταξιδιωτικές Σημειώσεις</i> του Νταβίντωφ και τους πίνακες του Μπριουλώφ:_____	51
2. Ταξίδι στον Μοριά 2: Χάραξη μιας πολιτιστικής διαδρομής στα ίχνη της Γαλλικής Επιστημονικής Αποστολής του Μορέως, με άξονα τα κείμενα και τις χαλκογραφίες του Abel Blouet: _____	56
ΕΠΙΛΟΓΟΣ _____	59
Η άγνωστη Ρωσική Αποστολή του Μορέως: μια συνολική αποτίμηση_____	59
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _____	62
ΔΙΑΔΙΚΤΥΟΓΡΑΦΙΑ _____	72
ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ _____	75
ΠΑΡΑΤΗΜΑΤΑ	
Παράρτημα I: Επιλεγμένα αποσπάσματα από τα κείμενα του Νταβίντωφ σε ελληνική μετάφραση_____	77
Παράρτημα II: Επιλεγμένα αποσπάσματα από τα κείμενα της Γαλλικής Αποστολής σε ελληνική μετάφραση_____	83
Παράρτημα III: Κατάλογος με τα έργα του Μπριουλώφ που εμπνέονται από την Ελλάδα_____	88
ΕΙΚΟΝΕΣ _____	94

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η σύλληψη του θέματος και η εκπόνηση της παρούσας μεταπτυχιακής εργασίας δεν θα γινόταν χωρίς την αρωγή ορισμένων ατόμων, το καθένα από τα οποία συνεισέφερε κάτι το μοναδικό.

Ευχαριστίες αξίζουν, καταρχήν, στην επιβλέπουσα, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια κα. Ι. Σπηλιοπούλου για την έμπνευση του θέματος, τις καίριες επισημάνσεις της και τη συνεχή βοήθειά της στην ολοκλήρωση του έργου αυτού, καθώς και τα υπόλοιπα μέλη της τριμελούς συμβουλευτικής επιτροπής, στον Αναπληρωτή Καθηγητή κ. Αθ. Χρήστου, και στην Ιστορικό Τέχνης Δρ Ι. Ασημακοπούλου για τις υποδείξεις και την υποστήριξή τους.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες αξίζουν στην αείμνηστη καθηγήτρια Β. Πέννα, η συνεισφορά της οποίας υπήρξε μεγάλη και καθοριστική τόσο για τα μαθήματα του προγράμματος όσο και το προστάδιο της εργασίας, την οποία δεν πρόλαβε να δει ολοκληρωμένη.

Ευχαριστώ, επίσης, τον γιο μου Δ. Αθανασακόπουλο για τη διόρθωση της αγγλικής περίληψης και την οικογένειά μου για την κατανόηση και την υποστήριξή της.

Τέλος, ευχαριστώ όλες εκείνες και όλους εκείνους που συνειδητά τους ή εν αγνοία τους αποτέλεσαν πηγή έμπνευσης και γνώσεων, συμβάλλοντας στην αποπεράτωση του παρόντος πονήματος.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας αποτέλεσε η σχεδόν άγνωστη στην ελληνική βιβλιογραφία επιστημονική-καλλιτεχνική αποστολή του Ρώσου ευγενή και διανοούμενου Κόμη Βλαδίμηρου Νταβίντωφ (1809-1882) το 1835 στην Ελλάδα, σε μια εποχή κατά την οποία οι περισσότεροι ταξιδιώτες του ελλαδικού χώρου προέρχονταν από την Ευρώπη. Μέσα από αναφορές και συγκρίσεις, γίνεται μια προσπάθεια διερεύνησης και κατανόησης της διπλωματικής χροιάς του ταξιδιού των Ρώσων, τόσο από την πολιτική όσο κυρίως από την πολιτιστική του διάσταση. Η μελέτη περιορίζεται στον γεωγραφικό χώρο της Πελοποννήσου, που ήταν γνωστή εις βάθος χρόνου και ως Μοριάς.

Αρχικά, παραπέμποντας σε ιστορικά παραδείγματα, γίνεται αναφορά στην έννοια της διπλωματίας, και στη συνέχεια παρουσιάζεται ο ρόλος της πολιτιστικής διπλωματίας στις διμερείς κρατικές σχέσεις, με έμφαση στις σχέσεις του Βυζαντίου με τους Σλάβους.

Ακολουθεί μια διαχρονική αναφορά των βασικών σταθμών του περιηγητισμού από Ανατολή και Δύση προς τον Μοριά, όπως και των λόγων που έκαναν τους περιηγητές να διασχίσουν τα ορεινά και τα πεδινά μέρη του την εποχή που οι μετακινήσεις στην περιοχή αυτή ήταν απίστευτα δύσκολες. Ανάμεσά τους ξεχωρίζει η περίφημη Γαλλική Επιστημονική Αποστολή του Μορέως (1829) που κλείνει τον κύκλο του περιηγητισμού, εφόσον έχει πλέον μια καθαρά επιστημονική χροιά. Παρόμοια δομή έχει και το κεφάλαιο στο οποίο αναλύεται η Ρωσική Αποστολή στην Πελοπόννησο (1835), με έμφαση στις προσωπικότητες του Νταβίντωφ και του γνωστού Ρώσου ζωγράφου Κάρολου Μπριουλώφ (1799-1852).

Μέσα από μια σύγκριση των δυο αποστολών σε διαφορετικά επίπεδα και κάτω από το πρίσμα των κοινών φιλελληνικών και αρχαιολατρικών τους απόψεων, επισημαίνεται η προσπάθεια των Ρώσων να ασκήσουν και αυτοί με τη σειρά τους πολιτιστική διπλωματία στο νεοσύστατο Ελληνικό Κράτος. Η σύγκριση αυτή καταλήγει σε μια πρόταση χάραξης δυο πολιτιστικών διαδρομών, της πρώτης στους βασικούς σταθμούς της Γαλλικής Αποστολής και της δεύτερης στα χνάρια της Ρωσικής Αποστολής στον Μοριά. Σκοπός τους είναι η ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς της Πελοποννήσου με κύριο άξονα την πολιτισμική της μνήμη και η ενίσχυση του πολιτισμικού τουρισμού από γαλλόφωνες και σλαβόφωνες χώρες σε μια περιοχή, που πάντα ερχόταν σε επαφή με άλλους πολιτισμούς και κράτη, ασκώντας πολιτιστική διπλωματία.

ABSTRACT

The subject of this work was the almost unknown scientific and artistic expedition of the Russian noble and intellectual Earl Vladimir Davidov (1809-1882) in 1835 in Greece, at a time when the majority of travelers in Greece came from Europe. Through references and comparisons, an attempt to investigate and understand the diplomatic complexion of the Russian voyage is made, both from its political and, mostly, its cultural aspect. The research is confined to the geographical area of the Peloponnese, also known as Morea in the long term.

Initially, a reference is made to the definition of diplomacy in general with a citation to historical examples, and subsequently, the role of cultural diplomacy in the bilateral relations of states is presented, with an emphasis on Byzantium and its relationship with the Slavs.

A concise apposition of the main touring destinations from Western Europe and the East to Morea over time is following, as well as the reasons that made them cross its mountains and lowlands at a time when travels in that area were incredibly difficult. Among them, the well-known French Scientific Expedition of Morea (1829) is distinguished, which is completing the circle of touring, having a clearly scientific complexion now. A similar structure is conspicuous at the chapter where the Russian Expedition in the Peloponnese (1835) is analyzed, with emphasis on the personalities of Davidov and the famous Russian painter Karl Bryullov (1799-1852).

Through that comparison of the two missions in different sections, and through their common philhellenistic and archaeological views, the efforts of the Russians to undertake cultural diplomacy with the newly established Greek state are signalized. This comparison concludes in a proposal for the creation of two cultural routes, the first one in the main stations of the French Expedition and the second one following the footsteps of the Russian Expedition in the Morea. Their purpose is the promotion of the cultural heritage of the Peloponnese with its cultural memory as the main axis, and the enhancement of cultural tourism by French-speaking and Russian-speaking countries in an area, which was always coming into contact with other cultures and states, carrying out cultural diplomacy.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Νίκος Καζαντζάκης, ταξιδεύοντας στον Μοριά το 1937, διακατεχόταν σίγουρα από αισθήματα εθνικής υπερηφάνειας, περιγράφοντας με αγάπη και εκ βάθους ψυχής τα μέρη που επισκέφτηκε. Πώς αισθάνεται άραγε ένας ξένος σε αυτόν τον τόπο, που από τα χρόνια της Αναγέννησης προκάλεσε ζωνρό ενδιαφέρον, εκπέμποντας τους μυθικούς και ιστορικούς του θησαυρούς μέσω των γραπτών μαρτυριών, των παραδόσεων και των υλικών του καταλοίπων;

Η εύφορη αυτή χερσόνησος με τις αμέτρητες φυσικές ομορφιές αποσπούσε ανέκαθεν την προσοχή των ταξιδιωτών, αποτελούσε πόλο έλξης λόγω της θέσης της στο σταυροδρόμι θαλάσσιων και χερσαίων οδών, που συνδέουν τον Βορρά με τον Νότο, την Ευρώπη με την Ασία, το Ιόνιο και το Αιγαίο Πέλαγος με τη Μεσόγειο και λόγω της ιστορικότητάς της, καθώς από εδώ πέρασε, εγκαταστάθηκε και αναπτύχθηκε πλήθος λαών, πολιτισμών και θρησκειών.

Αρχαίοι και μεταγενέστεροι περιηγητές και συγγραφείς αναφέρουν πολλά από τα γεγονότα που έλαβαν χώρα στην Πελοπόννησο και περιγράφουν τα διάφορα μέρη της, κατά τέτοιο τρόπο που φανερώνει τη σημασία και την ενέργεια της ως τόπου. Με ανάλογο τρόπο έδρασαν και αρκετές μεταγενέστερες αποστολές που οργανώθηκαν για τη μελέτη της πολυπόθητης χερσονήσου, όπως η Γαλλική «Αποστολή του Μορέως» το 1829.

Μια, ωστόσο, άγνωστη για τους περισσότερους Έλληνες αποστολή είναι αυτή του Ρώσου Κόμη Βλαδίμηρου Ορλώφ-Νταβίντωφ (Vladimir Petrovich, Orlov-Davidov, 1809-1882), γόνου του οίκου των Ορλώφ από την πλευρά της μητέρας του (**Εικ. 1**), που υποκίνησαν την αποτυχημένη επανάσταση των Ελλήνων το 1770, τα γνωστά Ορλωφικά. Επιπλέον, η συμμετοχή της πατρίδας του στην ιστορική ναυμαχία του Ναβαρίνου θα δημιούργησε στον νεαρό και καλλιεργημένο ευγενή την περιέργεια και τη θέληση για επίσκεψη και εξερεύνηση αυτού του άμεσα και έμμεσα συνδεδεμένου με τον ίδιο μέρους και έτσι σε μια νοητή “επιστροφή” των Ορλώφ στην Πελοπόννησο. Οργανώνοντας μια αποστολή, ασφαλώς θα φρόντισε να επανδρώσει την ερευνητική ομάδα του με αξιόλογα και σπουδαία άτομα, όπως τον φημισμένο ζωγράφο Κάρλο Μπριουλόφ (Karl Pavlovich Bryullov, 1799-1852), (**Εικ. 2**). Το βιβλίο τους *Άτλαντας και Ταξιδιωτικές Σημειώσεις από τα Ιόνια Νησιά, την Ελλάδα, τη Μικρά Ασία και την Τουρκία στα 1835* (Αγία Πετρούπολη, 1839-1840), με τις υδατογραφίες και λιθογραφίες (**Εικ. 3**) αποτελεί έναν συνδυασμό ιστορικών, γεωγραφικών, αρχιτεκτονικών και λαογραφικών ερευνών, όπως και καλλιτεχνικών σχεδίων, που εμπλούτισε τη γνώση και τα δεδομένα της εποχής για την περιοχή αυτή.

Με αφορμή, λοιπόν, αυτήν την όχι και τόσο γνωστή ή και ξεχασμένη Ρωσική Αποστολή, δίνεται η ευκαιρία να μελετηθεί η κατάσταση που επικρατούσε στη σχέση μεταξύ Ελλάδας και Ρωσίας σε πολιτικό αλλά συνάμα και σε πολιτιστικό επίπεδο έως και το 1835, όταν ο κόμης Ορλώφ-Νταβίντωφ επισκέφτηκε τον ελλαδικό χώρο. Η αποστολή των Ρώσων στην Πελοπόννησο (αποκαλούμενη τότε και Μοριάς) συγκρίνεται με την

γνωστή, πολυσυζητημένη και τόσο σημαντική για την επιστήμη του τόπου αυτού Γαλλική Επιστημονική Αποστολή του Μορέως (1829), αλλά και άλλων περιηγητών-ταξιδιωτών διαχρονικά. Ποιοί ήταν όμως οι λόγοι για τους οποίους οι Ρώσοι θέλησαν να δουν και να αποτυπώσουν σε χαρτί και σε καμβά αυτά τα μέρη, μολονότι διέφεραν από τους δυτικούς τους συναδέλφους, ποιές προσδοκίες είχαν στην αρχή και στο τέλος του ταξιδιού, ποιά σημασία έχουν σήμερα τα έργα που δημιούργησαν και ποια ήταν αυτά – όλα αυτά και πολλά άλλα θα επιχειρήσουμε να απαντήσουμε και να σχολιαστούν στην παρούσα εργασία. Φαίνεται περίεργο ότι οι σταθμοί της αποστολής στην Πελοπόννησο που επιλέχθηκαν από τον Νταβίντωφ δεν συμπεριλαμβάνουν την Μεσσηνία, η οποία αν και ήταν το πιο στενά συνδεδεμένο μέρος με τον Κόμη εξαιτίας των Ορλωφικών, ο ίδιος δεν την επισκέφτηκε ποτέ. Παρόλα αυτά, στις *Ταξιδιωτικές Σημειώσεις του (Ατλαντας και Ταξιδιωτικές Σημειώσεις από τα Ιόνια Νησιά, την Ελλάδα, τη Μικρά Ασία και την Τουρκία στα 1835, Αγία Πετρούπολη, 1839-1840)* αναφέρει τα ονόματα αρχαίων Μεσσηνίων ηρώων, όπως ο Νέστορας, ο Αριστομένης και ο απελευθερωτής Επαμεινώνδας, αντικρίζει και σχολιάζει από τις Βάσσεις την Ιερά Ιθώμη των Μεσσηνίων, που ζωγραφίζει μάλιστα ο Μπριουλώφ (**Εικ. 4**). Παρά, ωστόσο, την εγγύτητα με το μέρος αυτό, αποφάσισαν να μην το επισκεφτούν.

Στη σύγχρονη εποχή πολλά ερωτήματα προβληματίζουν την παγκόσμια κοινότητα, η οποία συγκροτείται από διαφορετικούς πόλους, κυρίως ως προς το οικονομικό, πολιτιστικό, γεωγραφικό και θρησκευτικό πλαίσιο. Η Ελλάδα, που ανήκει στην Ευρώπη, αλλά ταυτόχρονα αποτελεί και μια γέφυρα ανάμεσα στην τελευταία και την Ασία, καλείται να αξιολογήσει την ταυτότητά της και να την αναδείξει μαζί με τον πλούτο της στα υπόλοιπα κράτη. Ίσως, το διαχρονικό όπλο για την επιβίωση και την ευημερία της Ελλάδας να βρίσκεται τελικά στον πολιτισμό της και τις δυνατότητες που αυτός προσφέρει για μια διπλωματική προσέγγιση με άλλα κράτη και πολιτισμούς τους μέσα σε αυτό το διεθνές και παγκοσμιοποιημένο πλαίσιο. Η πολιτιστική διπλωματία, στη μορφή που έχει προσλάβει σήμερα, αποτελεί μια ιδιαίτερη δυνατότητα για την επίτευξη αυτού του στόχου και θα πρέπει να ασκείται με όσα περισσότερα μέσα είναι δυνατόν. Η Ρωσική Αποστολή που θα μελετηθεί, και της οποίας την πολιτική και πολιτιστική διάσταση επιχειρεί να αποδείξει η παρούσα εργασία, θα μπορούσε να αποτελέσει ένα τέτοιο μέσον, μέσα από τη δημιουργία μιας πολιτιστικής διαδρομής, η οποία θα ακολουθούσε τη διαδρομή των μελών της, φέρνοντας κοντά τη Ρωσία με την Ελλάδα, ως πολιτισμούς αλλά και ως κράτη.

Α. ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑ

1. Ορισμός και ιστορική αναδρομή

Τη σημασία της λέξης διπλωματία τη βρίσκουμε στο σύνολο των προσώπων, των τεχνικών διαπραγμάτευσης και των υπηρεσιών, που ασχολούνται με τις διεθνείς σχέσεις ενός κράτους¹. Πρόκειται, ουσιαστικά, για την τέχνη εκπροσώπησης των κρατών και διεξαγωγής διαπραγματεύσεων με σκοπό την προώθηση εθνικών συμφερόντων, την καλύτερη συνεργασία και την ειρηνική συνύπαρξή τους. Με άλλα λόγια είναι η ικανότητα διαχείρισης των εξωτερικών και διεθνών σχέσεων μιας χώρας. Στη δική μας περίπτωση, όπου θα αναφερθούμε στην πολιτιστική διπλωματία, θα μπορούσε να περιγραφεί καλύτερα ως μια σειρά δράσεων και εφαρμογών που βασίζονται και αξιοποιούν την ανταλλαγή ιδεών, αξιών, παραδόσεων και άλλων πτυχών ενός πολιτισμού ή μιας πολιτισμικής ταυτότητας με μια άλλη, συνήθως ανάμεσα σε κράτη, είτε πρόκειται για την ενίσχυση των σχέσεων ή για την ενίσχυση της κοινωνικο-πολιτιστικής συνεργασίας, την προώθηση των εθνικών συμφερόντων και περαιτέρω². Η πολιτιστική διπλωματία μπορεί να ασκηθεί και από τον δημόσιο και από τον ιδιωτικό τομέα ή και από την κοινωνία των πολιτών.

Αν θέλουμε να εξετάσουμε ετυμολογικά τον όρο πολιτιστική διπλωματία, θα χρειαστεί να δούμε ότι η λέξη διπλωματία παράγεται από ρήμα διπλώω-διπλώ. Από εκεί προκύπτει το ουσιαστικό δίπλωμα με τη σημασία του διπλωμένου εγγράφου, αφού οι αντιπρόσωποι του κράτους παρέδιδαν το έγγραφο που εξουσιοδοτούσε την αποστολή τους διπλωμένο στην ξένη πολιτειακή Αρχή³. Η λέξη πολιτισμός δηλώνει ετυμολογικά το προϊόν της πόλεως, το αποτέλεσμα του να είναι κανείς πολίτης, το μέλος μιας συλλογικής συνύπαρξης.

Μέσα από μια σύντομη ιστορική αναδρομή κυρίως στο παρελθόν του ελλαδικού χώρου, μπορούμε να δούμε ότι οι διπλωματικές σχέσεις στην Αρχαία Ελλάδα ήταν αρκετά περιορισμένου βαθμού. Αδύναμες οικονομικά και στρατιωτικά πόλεις, όταν κινδύνευαν από γειτονικές ισχυρές πόλεις-κράτη ή ξένους λαούς, κατέφευγαν στις ισχυρές δυνάμεις της εποχής για βοήθεια. Επαγγελματίες διπλωμάτες δεν υπήρχαν στην Αρχαία Ελλάδα, ούτε καν στην Αθήνα, το κέντρο του πολιτισμού κατά την αρχαιότητα. Οι απεσταλμένοι της πόλης-κράτους επιλέγονταν από την Εκκλησία του Δήμου αξιοκρατικά, χωρίς να παίζει ρόλο η κοινωνική και η οικονομική τους θέση. Συνήθως στις διπλωματικές αποστολές έπαιρναν μέρος άτομα τα οποία ήταν δοκιμασμένα στην πολιτική και είχαν ικανότητα στο λέγειν. Σε περίπτωση όμως εμπόλεμης κατάστασης οι διπλωμάτες δεν προστατεύονταν και πολλές φορές κινδύνευε η ζωή και η ελευθερία τους από τους εχθρούς. Είναι γνωστό ότι στην Αρχαία Ελλάδα οι διπλωματικές αποστολές μπορούσαν να τύχουν πολύ σκληρής μεταχείρισης⁴. Όπως παραδίδεται από τον Ηρόδοτο

¹ Μπαμπινιώτης 2002, 514.

² Definition of cultural diplomacy, [online].

³ Γιανναράς, 2003, 13.

⁴ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η παραπλάνηση μιας αθηναϊκής αποστολής κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού Πολέμου, με αποτέλεσμα να υπάρξουν καταστροφικές συνέπειες. Όταν η Έγεστα (Segesta), μια ελληνική πόλη της Σικελίας βρισκόταν σε σύγκρουση με τον Σελινούντα για μια αμφισβητούμενη περιοχή, οι Συρακούσες πήραν το μέρος των Σελινουντιών και έτσι οι Έγεσταίοι

[7.133.1], όταν ο Ξέρξης έστειλε κήρυκες στην Αθήνα και τη Σπάρτη να ζητήσουν *γῆν και ὕδωρ*, οι πρώτοι (οι Αθηναίοι) αυτούς που ήρθαν να ζητήσουν τούς έριξαν σε βάραθρο, και οι δεύτεροι (οι Σπαρτιάτες) σε πηγάδι και τους καλούσαν να πάρουν από εκεί *γῆν και ὕδωρ* και να τα πάνε στο βασιλιά τους.

Κανένα κράτος, στον ευρωπαϊκό τουλάχιστον χώρο, δεν διέπρεψε περισσότερο στην άσκηση της διπλωματίας από ό,τι η Βυζαντινή Αυτοκρατορία, η οποία, για πάνω από 1000 χρόνια εξαπλώθηκε και επέζησε χάρη στους επιδέξιους χειρισμούς προς τους αντιπάλους της, μέσα από την άσκηση διπλωματίας⁵, όπως και μέσα από τον πόλεμο, ως ο τότε νόμιμος διάδοχος της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και της οικουμενικότητάς της. Το Βυζάντιο αρχίζει να κατανοεί και να διαχειρίζεται την έννοια του εξωτερικού, όταν η Ανατολική αυτή Αυτοκρατορία συνειδητοποιεί ότι πέρα από τα σύνορά της υπάρχουν κι άλλα οργανωμένα κράτη. Η παλιότερη Ρωμαϊκή Οικουμένη αναγνώριζε ως ισότιμο ξένο κράτος μόνο το περσικό βασίλειο των Σασσανιδών, ενώ όλοι οι άλλοι γύρω από τα σύνορά της θεωρούνταν κατώτεροι και σε καμία περίπτωση οργανωμένοι και πολιτισμένοι⁶, κάτι που μέσα στους επόμενους αιώνες άρχισε να αλλάζει, λόγω της παρακμής και της συρρίκνωσης της Αυτοκρατορίας, αλλά και της εμφάνισης νέων και πλέον ισχυρών εθνών.

Ο Βυζαντινός Αυτοκράτορας δεν διέθετε μόνιμο διπλωματικό σώμα σε καμία ξένη χώρα και έστελνε έμπιστους ευγενείς ή κληρικούς στις διπλωματικές αποστολές του. Οι απεσταλμένοι του Βυζαντινού Αυτοκράτορα ήταν εξοικειωμένοι με τις χώρες που επισκέπτονταν, εφόσον σε πολλές περιπτώσεις τις είχαν ήδη επισκεφτεί, παρά ωστόσο το γεγονός αυτό, ενημερώνονταν για τις πρόσφατες εξελίξεις της αυλής του ηγεμόνα την οποία επρόκειτο να επισκεφτούν και προετοιμάζονταν εις βάθος και με κάθε λεπτομέρεια για την αποστολή τους⁷, ενώ πάντα φρόντιζαν να καταπλήξουν τους βαρβάρους με μια αμύθητη πολυτέλεια και μεγαλοπρέπεια, που θα κρατούσε το αυτοκρατορικό γόητρο ψηλά και θα έπειθαν τον οποιοδήποτε ότι η αυτοκρατορία είχε στη διάθεσή της ανεξάντλητες πηγές πλούτου και δύναμης που την καθιστούσαν πανίσχυρη και άτρωτη⁸.

αναγκάστηκαν να ζητήσουν βοήθεια από τους Αθηναίους. Οι Αθηναίοι, βρίσκοντας την εξέλιξη αυτή θετική για να επέμβουν στα πράγματα της Σικελίας και σε συνδυασμό με την υπόσχεση των Έγεσταιών να πληρώσουν τις δαπάνες της εκστρατείας, πράγμα αδύνατο, έστειλαν στην Έγεστα μια αποστολή, για να εξετάσει την οικονομική τους κατάσταση. Οι Έγεσταιοί όμως, που σε καμία περίπτωση δεν ήθελαν να χάσουν τη στήριξη των Αθηναίων, είχαν καταστρώσει ένα σχέδιο. Με το που έφτασε η αποστολή στην Έγεστα, οδηγήθηκε κατευθείαν στο ιερό της Αφροδίτης, όπου πολλά αναθήματα φάνταζαν περισσότερο από την αξία τους. Στη συνέχεια, έχοντας συγκεντρώσει όσα περισσότερα χρυσά συμποσιακά σκεύη είχαν, άρχισαν να καλούν τους Αθηναίους στα σπίτια τους, όπου σε κάθε σπίτι που έφταναν οι ξένοι, έμπαιναν κάθε φορά τα ίδια χρυσά σκεύη από την πίσω πόρτα. Η εικόνα λοιπόν που μεταφέρθηκε στην Αθήνα, ήταν ότι οι κάτοικοι της Έγεστας έτρωγαν με χρυσά κουτάλια, κι έτσι ήταν δύσκολο να αρνηθούν τη σικελική εκστρατεία, που είχε για αυτούς ολέθριες συνέπειες. Τιβέριος, 2007.

⁵ Βασιλειάδης, 2015, 8-13, [online].

⁶ Καραγιαννόπουλος 2001, 368.

⁷ Λουγγής 2006, 19-21.

⁸ Καραγιαννόπουλος 2001, 369.- Ιδιαίτερη αναφορά θα πρέπει να γίνει και στα πολυτελή τεχνουργήματα των αυτοκρατορικών εργαστηρίων της Βασιλεύουσας κατά τη λεγόμενη «Μακεδονική Αναγέννηση» (10^{ος} και 11^{ος} αι.), τα οποία υπήρξαν περιζήτητα και μάλιστα αποτέλεσαν πρότυπα προς μίμηση σε δυτικά και σλαβικά εργαστήρια. Επρόκειτο για μικροτεχνήματα από πολύτιμα υλικά, όπως ελεφαντοστέινα κιβωτίδια (πυξίδες), είτε με μυθολογικά θέματα ή παραστάσεις της αυτοκρατορικής αυλής και προπαγάνδας, που

Οι διπλωματικές αυτές αποστολές μπορούσαν να διαρκέσουν έως και ένα χρόνο και διατηρούσαν συνεχώς επικοινωνία με την Κωνσταντινούπολη. Μολονότι δε σήμερα δεν είναι καθόλου παράξενο να ανακατεύεται μια χώρα στις εσωτερικές υποθέσεις μιας άλλης, για τα δεδομένα του μεσαίωνα το Βυζάντιο διέθετε έναν πρωτοπόρο μηχανισμό για να αναμειγνύεται ενεργά σε αυτές.

Είναι αρκετά γνωστή η αντίληψη ότι το Βυζάντιο προτιμούσε να δρα με τη διπλωματία παρά με τα όπλα, πράγμα όμως που δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί με ακρίβεια, εφόσον αντιμετώπισε καταστάσεις που δεν ήταν καθόλου εύκολο να επιλέξει ανάμεσα σε πόλεμο ή διπλωματία, επιβίωσε επί δέκα περίπου αιώνες και η ισχύς του δεν ήταν πάντα ίδια, για να αντιμετωπιστούν οι εξωτερικοί κίνδυνοι με τις ίδιες αρχές και τέλος τα μέτωπα προς την Ανατολή, τη Δύση και τον Βορρά ήταν τεράστια προς κάλυψη και οι απειλές που προέκυπταν κάθε φορά από κάθε μέτωπο δεν ήταν ίδιες, ούτε μπορούν να συγκριθούν⁹. Ως παράδειγμα, κατά τη διάρκεια της Δυναστείας των Κομνηνών (11^{ος} αι.), όταν η κρατική και οικονομική αδυναμία άρχισαν να εμφανίζονται μέσα από την παρακμή της στρατιωτικής δύναμης, λόγω της δαπανηρής διατήρησης ξένων μισθοφόρων και του εκφυλισμού του σταθερού τοπικού στρατού των *θεμάτων*, σκοπός των βυζαντινών διπλωματών ήταν η επικάλυψη της αδυναμίας αυτής μέσα από την επίδειξη πλούτου, πράγμα που μακροπρόθεσμα συνετέλεσε και στη μετέπειτα πτώση της Αυτοκρατορίας¹⁰¹¹, αλλά βραχυπρόθεσμα παρέτεινε τη διάρκεια ζωής του κράτους.

Σημαντικό και αξιοσημείωτο, παρόλα αυτά, είναι πως στην ιστορία της, η βυζαντινή διπλωματία συνεχώς προσαρμοζόταν και μετέβαλλε τις αρχές που την διακατείχαν, καθώς η εκάστοτε πραγματικότητα δεν επέτρεπε στην Αυτοκρατορία και τις αρχές της να παραμένουν ακλόνητες έως την τελική της πτώση, το 1453¹².

Κατά την περίοδο της Αναγέννησης (14^{ος} – 17^{ος} αι.), η οποία ξεκίνησε από τις ιταλικές πόλεις – κράτη με πρώτη τη Φλωρεντία και στη συνέχεια τη Βενετία, τη Γένοβα, το Μιλάνο και άλλες με τελικό αποκορύφωμα τη Ρώμη, η διπλωματία αρχίζει να λαμβάνει μια θεσμική μορφή. Οι διάφορες αντιπαραθέσεις στην Ιταλική χερσόνησο έκριναν σκόπιμο τον ορισμό πρέσβων σε αυτές τις πόλεις – κράτη. Μάλιστα, στη Ρώμη, λόγω της παπικής αυλής, αποστέλλονταν μόνιμοι αντιπρόσωποι σχεδόν από όλες τις ισχυρές δυνάμεις της εποχής. Η σύγχρονη διπλωματία, με τη σημερινή της αντίληψη, αρχίζει να λαμβάνει την χαρακτηριστική της μορφή κατά την αναγεννησιακή περίοδο (1420 – 1530)¹³. Οι μόνιμες πρεσβείες με το διακριτικό τους γνώρισμα είναι ιταλική εφεύρεση, που σταδιακά εξαπλώθηκε και στην υπόλοιπη Ευρώπη τον 16^ο αιώνα και αναπτύχθηκε και εξελίχθηκε κατά τους επόμενους αιώνες από τις εκάστοτε νέες και αναδυόμενες δυνάμεις, διαμορφώνοντας το πρώτο στάδιο της σύγχρονης διπλωματίας¹⁴.

απορρέουν από αρχαία πρότυπα, τα οποία συχνά δωρίζονταν από τους αυτοκράτορες σε ξένους ηγεμόνες και ανώτερους κληρικούς για να εντυπωσιάσουν: βλ. Σπηλιοπούλου 2017, 307-309, 321-323.

⁹ Λουγγής 2006, 20.

¹⁰ Σαββίδης, Hendrickx 2008, 103-104.

¹¹ Καραγιαννόπουλος 2001, 373.

¹² Λουγγής 2006, 30.

¹³ Mattingly 1955, 47-70, 87-98, [online].

¹⁴ Mattingly 1955, 105-114, 132-142, [online].

Από τον 19^ο αιώνα και εξής, με διάφορα πνευματικά, πολιτικά και επαναστατικά κινήματα, όπως ο Διαφωτισμός ή η Γαλλική Επανάσταση να έχουν προηγηθεί ή να έπονται, οι πρεσβείες και η διπλωματία τάχθηκαν στην υπηρεσία των νεοεμφανισθέντων τότε εθνών – κρατών, όπως και ο αντίστοιχος στρατός ως βοηθητικό μέσον για αναπτυξιακούς και προπαγανδιστικούς σκοπούς, που ακόμα εξακολουθούν να εξυπηρετούν, όσο συνεχίζεται και η ύπαρξη των εθνών – κρατών. Αυτό όμως συνεχίζεται υπό νέες συνθήκες, καθώς από το 1918 και εξής, τα δεδομένα ήταν πλέον διαφορετικά¹⁵ και η σύγχρονη διπλωματία βρισκόταν σε ένα νέο και πλέον δεύτερο στάδιο. Η τεχνολογική πρόοδος, που έκανε δυνατή τη δημιουργία αυτού του συστήματος των εθνών – κρατών της Δύσης με τις πικρές αντιπαλότητες και τις αποικιακές αυτοκρατορίες τους, υποσχέθηκε να το αλλάξει ή και να το τερματίσει¹⁶, κάτι που επιτεύχθηκε, καθώς και πάλι τα πράγματα άλλαξαν.

Καταλήγοντας στη σύγχρονη εποχή, η διπλωματία συνεχίζει να εξελίσσεται στην τρίτη φάση της, όχι μόνο στο πολιτικό και προπαγανδιστικό πλαίσιο των πρεσβειών εθνών – κρατών και των διεθνών σχέσεων, αλλά και στο πλαίσιο του ελεύθερου και διεθνούς εμπορίου, των εκάστοτε οικονομικών απαιτήσεων του καπιταλιστικού συστήματος και της παγκοσμιοποίησης¹⁷. Η προσπάθεια των εθνών – κρατών στο να επιτευχθεί η κυριαρχία του νόμου και του διεθνούς δικαίου ανάμεσά τους μέσω της διπλωματίας δεν απαιτεί μονομερείς δράσεις και την εφαρμογή συγκεκριμένων συστημάτων που προέρχονται από ορισμένους πολιτισμούς, παραδόσεις και έθνη – κράτη, όπως αυτά της Δύσης, αλλά προϋποθέτει συλλογική συμμετοχή και προσπάθεια¹⁸ από κάθε πολιτισμό, εθνότητα και κράτος για την αντιμετώπιση των εκάστοτε ανθρωπιστικών, πολιτικών, κοινωνικών, οικονομικών και οικολογικών προβλημάτων του πλανήτη¹⁹. Αυτό αποτελεί τόσο την πρόκληση και προσέγγιση της σύγχρονης διπλωματίας στον 21^ο αιώνα όσο και τον ανανεωμένο πλέον ορισμό της, μέσα από την ιστορική αναδρομή που προηγήθηκε.

2. Προπαγάνδα και διπλωματία

Όταν ακούει κανείς τη λέξη προπαγάνδα, πρώτα απ'όλα του έρχεται στο μυαλό με αρνητική σημασία. Η λέξη αυτή είναι μέσα μας άμεσα συνδεδεμένη με τη λέξη εξαπάτηση και χειραγώγηση. Τί σημαίνει όμως προπαγάνδα; Προπαγάνδα είναι η προσπάθεια προβολής ενός γεγονότος, προσώπου, άποψης, πολιτικής και άλλων με συστηματικό τρόπο έτσι ώστε να εξυπηρετήσει συγκεκριμένους σκοπούς, με σκοπό να επηρεάσει την κοινή γνώμη υπέρ αυτού²⁰. Σήμερα έχει υποτιμητική σημασία, εφόσον συνδέεται συνήθως με την εσκεμμένη διάδοση ψευδών πληροφοριών, που οδηγούν σε λανθασμένα συμπεράσματα.

¹⁵ Roberts 2009, 31.

¹⁶ Mattingly 1955, 9-11, [online]

¹⁷ Γιανναράς 2003, 142-146.

¹⁸ Mattingly 1955, 245-256, [online].

¹⁹ Γιανναράς 2003, 145, 156-157.

²⁰ Μπαμπινιώτης, 2002, 1487.

Ορισμένοι υποστηρίζουν ότι η πολιτιστική διπλωματία δεν είναι τίποτα περισσότερο από μια μορφή προπαγάνδας. Αυτοί ανήκουν σε μια Σχολή, που θεωρεί την πολιτιστική διπλωματία ως όργανο της κρατικής πολιτικής, στο οποίο δεν συμμετέχουν παρά ελάχιστα οι πολίτες και ο ιδιωτικός παράγων. Αντίθετη με την άποψη αυτή είναι μια άλλη Σχολή, η οποία βλέπει την πολιτιστική διπλωματία ως ένα πολύ καλό τρόπο δράσης, αποκλείοντας όμως κάθε σχέση της με την πολιτική. Μια τρίτη ομάδα μελετητών ορίζει την πολιτιστική διπλωματία πέρα από τη σφαίρα επιρροής του κράτους, ως την “χρυσή τομή” ανάμεσα στην προπαγάνδα και την πληροφόρηση, ανάμεσα στους κρατικούς φορείς και τις μη κυβερνητικές οργανώσεις, δίνοντας ιδιαίτερη σημασία στις πρωτοβουλίες και τις δράσεις των τελευταίων, με σκοπό την προώθηση του πολιτισμού της χώρας τους²¹.

Η προπαγάνδα, σε αυτήν την περίπτωση, στοχεύει στην επιβολή της πολιτικής, των ιδεών και του τρόπου ζωής ενός κράτους. Αντίθετα, η πολιτιστική διπλωματία, σήμερα, είναι μια δημοκρατική και φιλελεύθερη έννοια, μια συμμετοχική διαδικασία. Αποσκοπεί στην προβολή της θετικής εικόνας ενός κράτους μέσω του πολιτισμού του, μιας εικόνας πραγματικής, ρεαλιστικής και όχι τεχνητής ή ωραιοποιημένης για να παραπλανήσει τους πολίτες. Στόχοι της είναι η επικοινωνία μεταξύ των διαφόρων πολιτισμών, η ανταλλαγή ιδεών, ο διάλογος μεταξύ των πολιτών και όχι ο αποκλεισμός του διαφορετικού²².

3. Πολιτισμός και πολιτιστική διπλωματία

Παρά το γεγονός ότι η πολιτιστική διπλωματία υφίσταται εδώ και αιώνες και οι διπλωμάτες, οι ακαδημαϊκοί και οι πολιτικοί αναγνωρίζουν την αξία και τη χρησιμότητά της, έγινε ξεχωριστή επιστήμη και κλάδος της διπλωματίας μόλις τις τελευταίες δεκαετίες. Εξαιτίας αυτού, δεν υπάρχει ακόμη ένας παγκόσμιος αποδεκτός ορισμός γι’ αυτήν, αλλά αρκετοί, ανάλογα με τη χώρα που την ασκεί και τον ερευνητή, οι οποίοι όλοι μαζί, με κάθε νέα τους προσέγγιση, συνθέτουν μια πληρέστερη εικόνα για το τι είναι, με τι ασχολείται και τι προσφέρει η πολιτιστική διπλωματία.

Οι περισσότερες χώρες θεωρούν την πολιτιστική διπλωματία ως ένα μέσον για να μετεμφυτεύσουν τον πολιτισμό τους στις άλλες χώρες. Ως απότοκο, οι αρχικές προσεγγίσεις της πολιτιστικής διπλωματίας έδιναν βάση στην ιδέα της εξαγωγής πολιτισμικών αξιών από το ένα κράτος στο άλλο, παρά στην πολιτισμική αλληλεπίδραση. Και αυτό είναι γεγονός, καθώς η πάγια τακτική των περισσότερων κρατών έως σήμερα ήταν η πολιτισμική επιβολή, δηλαδή η προβολή της ανωτερότητάς τους και η εδραίωση του δικού τους πολιτισμού και της δικής τους αντίληψης στους υπόλοιπους πολιτισμούς ως προτύπου προς μίμηση²³.

²¹ Donfried /Gienow-Hecht 2010, 9- 10.

²² Γιανναράς 2003, 32-33.

²³ Χαρακτηριστικό παράδειγμα της παλαιάς πολιτιστικής διπλωματίας αποτελεί ο εκχριστιανισμός των Σλάβων από το Βυζάντιο, ο οποίος θεωρείται ως ένα από τα μεγαλύτερα επιτεύγματα του βυζαντινού πολιτισμού και ξεκίνησε από τη Μοραβία. Όταν το 862, ο ηγεμόνας Ραστισλάβος ζητά από το Βυζάντιο ιεραποστόλους για να διδάξουν τον Χριστιανισμό, ο Αυτοκράτορας Μιχαήλ Γ΄, με την υποκίνηση του Καίσαρα Βάρδα, και ο Πατριάρχης Φώτιος, αναθέτουν στους αδελφούς Μεθόδιο και Κωνσταντίνο την αποστολή αυτή, μέσω της οποίας θα μπορούσαν να επεκτείνουν την πνευματική ακτινοβολία και την επιρροή του Βυζαντίου στην Κεντρική Ευρώπη. Τα δυο αδέλφια ήταν έμπειροι διπλωμάτες και γνωστοί

Μια όμως σύγχρονη, δημοκρατική και αρκετά πλήρης προσέγγιση που θα μπορούσε να γίνει στην πολιτιστική διπλωματία, θα υποστήριζε ότι πρόκειται για μια προσπάθεια αμοιβαίας κατανόησης και εξάλειψης των διαφορών ανάμεσα στα έθνη ή για ένα μέσον υποστήριξης της εξωτερικής πολιτικής μιας χώρας με πολιτιστικές δράσεις. Διαφέρει, δηλαδή, από τη μονόπλευρη εξαγωγή των αξιών μιας χώρας σε μια άλλη, όπως συνέβαινε κατά τους προηγούμενους αιώνες μέχρι πρόσφατα, εφόσον πρόκειται για μια αμφίδρομη διαδικασία δούναι και λαβείν, κατά την οποία δεν χρειάζεται να αποδείξει ένας πολιτισμός ότι είναι ανώτερος από τον άλλο. Είναι αρκετό για τους συμμετέχοντες να κατανοήσουν ότι συγκεκριμένες ιδέες και έννοιες προσλαμβάνονται με διαφορετικό τρόπο από τους άλλους πολιτισμούς. Αξίζει να σημειωθεί πως σε αντίθεση με την παραδοσιακή διπλωματία και τις οικονομικές σχέσεις, τα αποτελέσματα της πολιτιστικής διπλωματίας γίνονται φανερά σε βάθος χρόνου²⁴.

Η ιδέα της επικοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων κρίνεται πολύ σημαντική για την πολιτιστική διπλωματία. καθώς διευκολύνει τον διαπολιτισμικό διάλογο και τη συνεννόηση, επιτρέποντας στους ανθρώπους να μάθουν περισσότερα πράγματα ο ένας για τον άλλο για τους διάφορους πολιτισμούς, αλλά και για διαφορετικούς τρόπους ζωής από τον δικό τους. Αυτό όχι μόνο συμβάλλει στην εξάλειψη των στερεοτύπων και των προκαταλήψεων, αλλά παράλληλα επιμορφώνει και διαμορφώνει τους ανθρώπους με έναν πολύ ουσιαστικό τρόπο. Ο βασικός στόχος της πολιτιστικής διπλωματίας δεν είναι πλέον να προβάλλει απλά την εικόνα μιας χώρας στο εξωτερικό και να διαμορφώσει άλλους πολιτισμούς και κράτη «κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν» αυτής για τους δικούς της σκοπούς, αλλά να αναδείξει πολύ πιο ουσιαστικά και μακροπρόθεσμα τα πνευματικά

λόγιοι, γνωρίζοντας καλά και την παλαιο-σλαβική γλώσσα (σλαβονικά). Όταν το 863 έφτασαν στη Μοραβία, ο Κωνσταντίνος δημιούργησε το σλαβικό αλφάβητο, με το οποίο μπόρεσε να αποδώσει όλες τις φωνητικές ιδιαιτερότητες της σλαβικής και να μεταφράσει στα σλαβικά τη Θεία Λειτουργία και τα ιερά βιβλία. Παρότι η Μοραβία περιήλθε αργότερα στην παπική δικαιοδοσία, τα δυο αδέρφια οργάνωσαν με επιτυχία την σλαβική εκκλησία και το σλαβικό αλφάβητο βοήθησε τους Μοραβούς, και μετέπειτα τους υπόλοιπους Σλάβους, να καταλάβουν το κήρυγμα, εξασφαλίζοντας επιτυχία στο ιεραποστολικό τους έργο και αποκτώντας έτσι τον τίτλο των «Αποστόλων των Σλάβων».

Ήδη από το 867 ο πατριάρχης Φώτιος σε συνοδική επιστολή προς τους πατριάρχες της Ανατολής τονίζει την επιτυχία της ιεραποστολικής προσπάθειας και τη διάδοση του Χριστιανισμού στους Ρώσους. Ο εκχριστιανισμός των Ρώσων επιτυγχάνεται το 988 από τον Βλαδίμηρο Α΄, Μέγα Πρίγκιπα του Κιέβου. Όταν ο Βλαδίμηρος αντιλαμβάνεται ότι δεν επιθυμεί την απομόνωση του λαού του από τις γειτονικές χώρες λόγω της παγανιστικής του πίστης, προσπαθεί να επιλέξει μια μεγάλη θρησκεία, παρά το γεγονός ότι αυτός παραμένει ειδωλολάτρης. Την εποχή αυτή η Βόρεια και Ανατολική Ευρώπη εκχριστιανίζονταν και ο Βασίλειος Β΄ αναζητούσε ανθρώπινο δυναμικό για τον στρατό του και έτσι έστειλε αντιπροσώπους στο Κίεβο για να ζητήσει στρατιωτική υποστήριξη. Οι διαπραγματεύσεις έγιναν το 987 και ο Βασίλειος ενισχύθηκε με Ρώσους στρατιώτες, ενώ ο Βλαδίμηρος πήρε ως αντάλλαγμα για σύζυγο την αδερφή του Αυτοκράτορα, την Άννα την Πορφυρογέννητη, με βασική προϋπόθεση να ασπαστεί τον Χριστιανισμό και αυτός και ο λαός του. Στις αρχές του 988 ο Βλαδίμηρος βαπτίζεται χριστιανός και το καλοκαίρι του ίδιου χρόνου παντρεύεται την Άννα. Έτσι λοιπόν η Ρωσία συνάπτει συμμαχία με την τότε πιο ισχυρή χώρα, τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία και ο Βλαδίμηρος γίνεται ο πρώτος ξένος ηγεμόνας που παντρεύεται πορφυρογέννητη πριγκίπισσα. Το γεγονός αυτό, σημαντικό και για την παγκόσμια ιστορία, σηματοδοτεί τη γένεση της χριστιανικής Ρωσίας, ακολουθώντας το βυζαντινό πρότυπο, και έναν νέο τρόπο ζωής σε πνευματικό και πολιτιστικό επίπεδο. Ο βυζαντινός πολιτισμός επέζησε κυρίως μέσω της θρησκείας έως και σήμερα στην πολιτισμική ταυτότητα των Σλάβων και ιδιαίτερα των Ρώσων και αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα για την ιστορική και πολιτισμική τους εξέλιξη: Καραγιαννόπουλος, 2001, 515-517. - Ostrogorsky II 2002, 102-103, 186-187. - Σαββίδης, Hendrickx 2008, 60.

²⁴ Yasar Yakis – Statement about cultural diplomacy, [online] – Βασιλειάδης, 2015, 13-15, [online].

και υλικά πολιτιστικά επιτεύγματα αυτής της χώρας και να τα διαχειριστεί ορθά μέσα από διάφορους τομείς, όπως οι τέχνες, οι επιστήμες, ο αθλητισμός ή η οικονομία, ώστε να μεταλαμπαδεύσει μέσω διακρατικών πολιτιστικών ανταλλαγών τις αξίες της εκάστοτε κοινωνίας σε μια άλλη, υποστηρίζοντας ταυτόχρονα την ανεκτικότητα και τον αμοιβαίο σεβασμό και να κάνει τους ανθρώπους “ανοιχτούς” στο διαφορετικό, προκειμένου να ενδυναμώσει την κοινωνία των πολιτών²⁵. Αυτό αποτελεί την σύγχρονη αντίληψη για την πολιτιστική διπλωματία και την σωστή ανάδειξη και διαχείριση του πολιτισμού ενός κράτους σήμερα.

Κατά τον 19^ο αιώνα, η απλή διπλωματία πολιτικού τύπου και η πολιτιστική διπλωματία, για τις οποίες θα γίνει λόγος σε επόμενα κεφάλαια με περισσότερη βαρύτητα στη δεύτερη, έχουν καίρια σημασία για τη Γαλλική και Ρωσική Αποστολή (1829, 1835), καθώς το πνεύμα της εποχής εκείνης πρόβαλλε ως απαραίτητη την επαφή με τον αρχαίο αλλά και τον νεώτερο ελληνικό πολιτισμό, μέσω αυτών των αποστολών, με τελικό σκοπό την κατανόηση της ταυτότητας του νεοσυσταθέντος ελληνικού κράτους με τη συμμετοχή των Μεγάλων Δυνάμεων. Μαθαίνοντας αυτές με τη σειρά τους για την ιστορία και τον πολιτισμό του, θα μπορούσαν εύκολα να ασκήσουν διπλωματία με διάφορους τρόπους, προωθώντας τα συμφέροντά τους, αλλά και προβάλλοντας ταυτόχρονα την εικόνα τους ως ευεργέτες και διαμορφωτές των κρατικών δομών και του πολιτισμού του και ως «εξερευνητές» αυτού του σχετικά άγνωστου έως τότε τόπου.

B. ΤΑΞΙΔΕΥΟΝΤΑΣ ΣΤΟΝ ΜΟΡΙΑ

Μεταβαίνοντας από το θέμα της διπλωματίας και συγκεκριμένα της πολιτιστικής διπλωματίας σε αυτό των ταξιδιών και των περιηγήσεων στην Πελοπόννησο διαχρονικά, είναι απαραίτητο να ληφθούν υπόψη τα διαφορετικά δεδομένα της εκάστοτε εποχής στην οποία γίνεται αναφορά. Όπως κάθε πρόσωπο, κράτος ή εποχή έχει τις δικές του παραμέτρους ανάλογα με τον χρόνο και τα δεδομένα που συνετέλεσαν στην εκάστοτε περίπτωση, έτσι και η πολιτιστική διπλωματία είχε διαφορετική κατανόηση, ορισμό, μορφή και εφαρμογή ανάλογα με αυτά τα πρόσωπα, την εποχή τους και το κράτος, και την προσλαμβάνουσα καθενός από αυτά.

Ο κάθε περιηγητής και ταξιδιώτης που περνά διαχρονικά από την Πελοπόννησο, έρχεται σε επαφή με το παρελθόν και το παρόν της, όχι μόνο από άποψη τόπου και χρόνου, αλλά και ανθρώπων, συγκρίνοντάς τα μεταξύ τους, αλλά και με τα δικά του δεδομένα, τον δικό του χωροχρόνο και την κοινωνία από την οποία προέρχεται, ασκώντας κατά κάποιο τρόπο και πολιτιστική διπλωματία, υπό τις συνθήκες εκείνης της εποχής. Από αυτά καταλήγει σε συμπεράσματα τα οποία και καταγράφει μαζί με πληροφορίες και εικόνες του τότε παρόντος, προσθέτοντας ένα «λιθαράκι» στην ιστορική γνώση του σήμερα για το παρελθόν.

Μια ανάλογη προσπάθεια ήταν και αυτή των Γάλλων και Ρώσων ταξιδιωτών το 1829 και το 1835 αντίστοιχα, με κυρίαρχο το πολιτιστικό ενδιαφέρον για τον μυστηριώδη και αρκετά άγνωστο για τους ξένους Μοριά, το παρελθόν του και την κατάσταση στην οποία

²⁵ Cultural Diplomacy Outlook Report, 2011, [online]. – Βασιλειάδης, 2015, 15-20, [online].

βρισκόταν εκείνη την εποχή. Μέσα από μια διαχρονική ανασκόπηση των επισκεπτών του τόπου αυτού και μια αναφορά στην παρουσία των φιλελλήνων ταξιδιωτών κατά τον 18^ο και 19^ο αιώνα και το φιλελληνικό κίνημα γενικότερα, οδηγούμαστε το 1829 στην Γαλλική Επιστημονική Αποστολή του Μορέως, την οποία πρόκειται να αναλύσουμε ιστορικά, να παρουσιάσουμε το έργο της και να το αξιολογήσουμε.

1. Ταξιδιώτες και περιηγητές δια μέσου των αιώνων

Δεν θα μάθουμε ποτέ, ποιοι ήταν οι πρώτοι ταξιδιώτες σε αυτήν τη γωνιά της Μεσογείου, την Πελοπόννησο, και πότε βρέθηκαν εκεί, σίγουρα πάντως τα ταξίδια για εμπορικούς, θρησκευτικούς, ιαματικούς και εκπαιδευτικούς σκοπούς έχουν βαθιά τις ρίζες τους στην αρχαιότητα. Από τα επιβεβαιωμένα ιστορικά γεγονότα γνωρίζουμε πως οι Ολυμπιακοί αγώνες ήδη από το 776 π.Χ. δέχονται επισκέπτες όχι μόνο από την Ελλάδα, αλλά και από άλλα μέρη του τότε ελληνόφωνου κόσμου, ενώ στην Ολυμπία έχουν εντοπιστεί από τους αρχαιολόγους αρχαία ξενοδοχεία. Τα ταξίδια αυτά συνέβαλαν σε μια πρώτη χαρτογράφηση του πελοποννησιακού χώρου και στην εμφάνιση των πρώτων γεωγραφικών περιγραφών, όπως το έργο του Στράβωνα, όπου η Πελοπόννησος παρουσιάζεται σαν ένα πλατανόφυλλο.

Μιλώντας για πρόσωπα, αναμφισβήτητα, ο πρώτος γνωστός μέχρι σήμερα περιηγητής στην Πελοπόννησο είναι ο **Παυσανίας**, που επισκέπτεται τα μέρη της κατά το τρίτο τέταρτο του 2ου αιώνα μ.Χ. Ο συγγραφέας του *Ελλάδος Περιήγησης* άφησε μια ανεκτίμητη και πολύτιμη κληρονομιά στους αμέτρητους ταξιδιώτες του Μοριά, που θα ακολουθήσουν τα βήματά του κατά τις επόμενες δυο χιλιετίες. Επισκέπτεται τη Νότια Πελοπόννησο στα χρόνια του Αντωνίνου του Ευσεβούς²⁶ και αξίζει να σημειωθεί πως το έργο του *Μεσσηνιακά* αποτελεί σήμερα κύρια πηγή για την πόλη της Μεσσήνης κατά την αρχαιότητα²⁷.

Οι Ρωμαίοι αποτέλεσαν τους καλύτερους διαχειριστές στον χώρο του αρχαίου τουρισμού, προσφέροντας στην ανάπτυξη του μέσω σπουδαίων υποδομών, όπως η κατασκευή οδικού δικτύου και η ίδρυση κρατικών ξενώνων. Στην απέραντη αυτή αυτοκρατορία ταξίδευαν οι έμποροι, οι γιατροί, οι αθλητές, οι διψασμένοι για μάθηση εξερευνητές, οι αξιωματούχοι, οι προσκυνητές, ακόμα και οι ίδιοι οι αυτοκράτορες. Οι δρόμοι τους οδηγούσαν πολύ συχνά στην Ελλάδα, η οποία λόγω της γεωγραφικής της θέσης, θα αποτελούσε πάντα σταυροδρόμι από την Ευρώπη προς την Ασία και την Αφρική. Η Αθήνα δεν είχε χάσει ακόμα τη φήμη του μεγάλου πνευματικού κέντρου του αρχαίου κόσμου²⁸. Η Πελοπόννησος διατηρούσε ενεργά τα ιερά της Επιδαύρου και της Ολυμπίας, για τα οποία υπερηφανεύεται ακόμα. Όμως, με την πτώση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, όλα αυτά παρακμάζουν, ο κόσμος αυτός θυσιάζεται στον βωμό της νέας θρησκείας και ισοπεδώνεται από τις επιδρομές των λεγόμενων «βαρβάρων». Ο δε Μεσαίωνας που ακολουθεί, έχει να επιδείξει μεταξύ άλλων, κατά κύριο λόγο τους Λατίνους Σταυροφόρους, ακολουθούμενους από τους ταξιδιώτες- προσκυνητές των Αγίων Τόπων για να λάμψει, στη συνέχεια, επί δυο αιώνες το αστέρι του Μυστρά. Η

²⁶ Θέμελης 2010,58.

²⁷ Παπαχατζής 2009, 1-3.

²⁸ Σιμόπουλος 2001β, 22.

Αναγέννηση σηματοδοτεί στα μάτια των ξένων και την αναγέννηση του Μοριά, καθώς έκτοτε τα έργα των προγενεστέρων περιηγητών και συγγραφέων και το ανθρωπιστικό, κλασικό και συνάμα φιλελληνικό πνεύμα της εποχής θα τους οδηγήσουν στην εξερεύνηση αυτού του λησμονημένου τόπου²⁹.

Το ουμανιστικό πνεύμα που κυριάρχησε στην Αναγέννηση έστρεψε το ενδιαφέρον στον αρχαίο κόσμο και οδήγησε δειλά-δειλά τους πρώτους Ευρωπαίους περιηγητές στον ελλαδικό χώρο, με σκοπό να μελετήσουν τον τρόπο ζωής των Ελλήνων και να επισκεφτούν τα αρχαία μνημεία. Χρησιμοποιούν ως ταξιδιωτικούς οδηγούς τα κείμενα του Ομήρου, του Ηροδότου, του Στράβωνα και του Πausανία και προσπαθούν να αναγνωρίσουν στους κατοίκους αυτής της πανάρχαιας γης στοιχεία των αρχαίων προγόνων τους. Οι σκλαβωμένοι Έλληνες έρχονται σταδιακά σε επαφή με τους Ευρωπαίους ταξιδιώτες, κατευθυνόμενος προς την Ελλάδα από νοσταλγική αναζήτηση του αρχαίου κόσμου. από τον σεβασμό που εκπέμπουν Οι επισκέπτες λαμβάνουν δυνατά ερεθίσματα από τα μνημεία και τις αρχαιότητες, η θολή ανάμνηση του αρχαίου παρελθόντος γίνεται όλο και πιο ευδιάκριτη, και πολύ σύντομα οι ξένοι θα συνειδητοποιήσουν πως η χώρα αυτή με τον λαμπρό παρελθόν έχει και παρόν και δικαιοσύνη να έχει και μέλλον.

Την συμβολή του στην περιγραφή του Μορέα άφησε το 1668 και ο Τούρκος περιηγητής **Εβλιγιά Τσελεμπί** (Derviş Mehmed Zillî - Evliya Çelebi, 1611-1682). Καταγράφει ένα πλούτο πληροφοριών για τις πόλεις, τα κάστρα, τα τζαμιά και τους ανθρώπους που συναντά, γεγονός που καθιστά το έργο του μια σημαντική πηγή λεπτομερών γεωγραφικών, ιστορικών, κοινωνικών, πολιτισμικών, οικονομικών και λαογραφικών στοιχείων. Πρόκειται για τον βασικό γεωγράφο του ηπειρωτικού ελλαδικού χώρου κατά τον 17ο αιώνα³⁰, εφόσον στους τρεις μήνες της παραμονής του σε αυτόν, διήνυσε 770 μίλια δρόμου, είδε 31 κατοικημένα κάστρα, 360 χωριά, 78 ποτάμια και χιλιάδες «δημιουργήματα του Θεού» και επιδιώκοντας να μεταδώσει σε όλο τον κόσμο μέσα από τα βιβλία του πως απ' όλα τα «νησιά» της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δεν υπάρχει πιο όμορφο και πιο πλούσιο από τον Μοριά³¹.

Οι αριστοκρατικές οικογένειες της Ευρώπης φημίζονταν για την παράδοση που είχαν στο να πραγματοποιούν οι γόννοι τους ως απόφοιτοι κολλεγίων τον γύρο της Ευρώπης, το λεγόμενο Grand Tour, ακολουθώντας τα πρότυπα λογίων και καλλιτεχνών της εποχής, προκειμένου να μελετήσουν τα αρχαία μνημεία και να αποκτήσουν μια ευρύτερη παιδεία, που θα τους έδινε ένα κύρος ανάμεσα στην υψηλή κοινωνία. Το ταξίδι αυτό ξεκινούσε συνήθως από το Παρίσι με τελικό προορισμό τη Ρώμη. Ο ταξιδιώτης διέσχισε τη Νότια Γαλλία, τη Βενετία, τη Φλωρεντία, τη Νάπολη και άλλες γνωστές πόλεις, ερχόμενος σε επαφή με πληθώρα καταλοίπων της ρωμαϊκής εποχής, γνωρίζοντας έτσι και εκτιμώντας τον αρχαίο πολιτισμό³².

Το 1736 ιδρύεται επίσημα στο Λονδίνο μια Εταιρία φιλότεχνων νεαρών Βρετανών αριστοκρατών, που μόλις είχαν επιστρέψει στην Αγγλία, έχοντας εμπλουτίσει τις γνώσεις

²⁹ Παπαχατζής 2009, 538.

³⁰ Νικολάου 2007, 195.

³¹ Τσελεμπί 2005, 136

³² Γιακωβάκη 2006, 391-396

και τις εμπειρίες τους γύρω από τους αρχαίους πολιτισμούς. Μολονότι δε τα πρώτα χρόνια των συναντήσεων κατά τα οποία και διαμορφώθηκε η Εταιρία (1732-1736), στόχος των νεαρών ανδρών ήταν περισσότερο οι κοινωνικές συναναστροφές και τα εύθυμα συμπόσια, παρά η αγάπη για την τέχνη και η διάδοσή της, η τελευταία έμελλε να αναδειχτεί σε κεντρικό άξονα των μελών της και να χαράζει την μελλοντική της πορεία³³. Η περίφημη αυτή Λέσχη ονομάστηκε **Society of Dilettanti (Εταιρία των Ερασιτεχνών)**³⁴ και μέσα από την ίδρυσή της γεννήθηκε μια νέα μορφή περιηγητισμού προς την Ανατολή και τη Νότια Ευρώπη. Η περισυλλογή έργων αρχαίας τέχνης με σκοπό τη μελέτη και τη διάδοση των αρχαίων ιδεωδών στην τέχνη της εποχής τους επρόκειτο να αποτελέσει τον κύριο πλέον στόχο. Θα διοργάνωναν αποστολές προς την Ιταλία και την Ελλάδα, για να πραγματοποιηθούν μελέτες. Η πρώτη αποστολή στον ελλαδικό χώρο εκ μέρους της Εταιρίας χρονολογείται το 1751-53 και λαμβάνει χώρα στην Αθήνα. Απεσταλμένοι της είναι οι αρχιτέκτονες James Stuart (1713-1788) και Nicholas Revett (1721-1804), που το 1762 θα εκδώσουν τις *Αρχαιότητες των Αθηνών (Antiquities of Athens)*. Θα ακολουθήσει δεύτερη αποστολή το 1764-1766 με τον Nicholas Revett, τον ζωγράφο William Pars (1742-1782) και τον αρχαιολόγο Richard Chandler (1737-1810), ώστε να εκδοθούν το 1769 οι *Αρχαιότητες της Ιωνίας (Ionian antiquities)* και αργότερα τρία ακόμα βιβλία από τον Chandler. Οι αποστολές αυτές με τις μετρήσεις, τις αποτυπώσεις, και τη μελέτη των αρχαίων μνημείων που έκαναν, σε συνδυασμό με τα έργα που εξέδωσαν, μπορούν να θεωρηθούν ως οι απαρχές της επιστημονικής έρευνας της ελληνικής αρχαιότητας. Η Ιταλία αποτελούσε πόλο έλξης ήδη από την Αναγέννηση για τους επιστήμονες και τους ενδιαφερόμενους της εποχής εκείνης, ενώ έως τότε ο ελλαδικός χώρος παρέμενε ανεξερεύνητος (terra incognita). Χάρη όμως στους Dilettanti, ένα νέο κίνημα, αυτό του Νεοκλασικισμού, επρόκειτο να γεννηθεί, ξεκινώντας με το αποκαλούμενο *Greek Revival* και το *gusto greco*³⁵ και θα φτάσει μέχρι το κίνημα του *Ρομαντισμού* και το παρακλάδι του, τον *Οριενταλισμό*. Η αναβίωση του αρχαίου ελληνικού ιδεώδους ήταν πλέον γεγονός.

Όσον αφορά την Πελοπόννησο, το όνομα του Richard Chandler συσχετίζεται πάντα με τις πρώτες αναφορές για την Αρχαία Ολυμπία στην Ευρώπη, ύστερα από το ταξίδι του, το 1764-1766, στο Ιόνιο και στην Ελλάδα³⁶.

Πράγματι, παρατηρείται σημαντική αύξηση του αριθμού των ξένων επισκεπτών προς την Ελλάδα περί τα τέλη του 18ου αιώνα, η οποία κορυφώνεται με την Επανάσταση του 1821. Το ρεύμα του περιηγητισμού οδηγεί στη χώρα, εκτός από τους αρχαιολόγους και τους ιστορικούς, διπλωμάτες, βοτανολόγους, γιατρούς, γεωμέτρους, στρατιωτικούς και λογοτέχνες, που επιθυμούν να γνωρίσουν την κοιτίδα του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Αρκετοί από αυτούς ακολουθούν την αρχαία τοπογραφία και κατευθύνονται προς την Πελοπόννησο, αναζητώντας σχεδόν πάντα τις αρχαίες πόλεις και τα ιερά³⁷. Η πλειοψηφία τους είναι Άγγλοι και Γάλλοι, όπως οι **François Charles Hugues Laurent Pouqueville** (1770-1838), **Edward Dodwell** (1767-1832), **William Gell** (1777-1836), **William Martin Leake** (1777-1860), που επισκέπτονται και τη Μεσσηνία, και οι

³³ Cust, Sir Colvin, 1914, 4-8 [online].

³⁴ Cust, Sir Colvin, 1914, 4-8 [online].

³⁵ Γιακωβάκη 2006, 370-371.

³⁶ Σιμόπουλος 1999^α, 283.

³⁷ Τσακόπουλος 2005, 188.

περιηγητικές εκδόσεις τους αποτυπώνουν τις ταξιδιωτικές τους εμπειρίες, συνοδευόμενες συνήθως από πολύτιμα και γοητευτικά χαρακτηριστικά, ακουαρέλες κ.ά. Ανάμεσά τους θα ξεχωρίσουν οι, αναμφίβολα ρομαντικές, μορφές του **François-René de Chateaubriand** (1768-1848) με το γνωστό «*Οδοιπορικό*» του *Itinéraire de Paris à Jérusalem* (Παρίσι, 1811)³⁸ και του φιλέλληνα λόρδου **Byron** (George Gordon Byron, 6th Baron Byron, 1788-1824), με την συναισθηματικά φορτισμένη ποίησή του³⁹.

Και ενώ σχεδόν όλοι οι γνωστοί περιηγητές προέρχονται από τη Βορειοδυτική και Κεντρική Ευρώπη, ελάχιστες αναφορές έχουμε για τους επισκέπτες του βορειοανατολικού της τμήματος. Ο βαρόνος **Όττο Μάγκνους φον Στάκελμπεργκ** (Otto Magnus Freiherr von Stackelberg, 1786-1837), ένας Εσθονός αρχαιολόγος, ζωγράφος και ιστορικός της τέχνης, επηρεασμένος από το αρχαιόφιλο πνεύμα της εποχής και τη ρομαντική ιδέα για την ενότητα φύσης, ζωής και τέχνης, περιηγήθηκε την Ελλάδα και την Ιταλία, αποτυπώνοντας την αντίληψη της εποχής για τα μνημεία και τους σύγχρονους του πληθυσμούς (**Εικ. 5**). Μαθητής του Γερμανού ζωγράφου Reus, είχε σπουδάσει στη Γερμανία και τη Μόσχα. Το 1809, κατά τη διάρκεια μίας παραμονής του στην Ιταλία, θα κατανοήσει ότι η τέχνη και η αρχαιοφιλία είναι αυτά που θα καθορίσουν τη ζωή του. Εκεί θα γνωρίσει τα μέλη μιας πολυεθνικής εταιρίας, αν μπορούμε να την ονομάσουμε έτσι, για την πραγματοποίηση ανασκαφών στην Ελλάδα⁴⁰. Την εποχή του «μαρμάρινου πυρετού», σκοπός τους ήταν να οργανώσουν ένα ταξίδι στην Ελλάδα, αναζητώντας αρχαιολογικά ευρήματα, για να τα διαθέσουν στην αρχαιοσυλλεκτική αγορά της Ευρώπης. Ανάμεσά τους ήταν και ο Γερμανός αρχιτέκτονας και τεχνοκρίτης **Haller von Hallerstein** (Johann Carl Christoph Wilhelm Joachim Haller von Hallerstein, 1774-1817), απεσταλμένος του φιλέλληνα και τότε διαδόχου του βαυαρικού θρόνου, Λουδοβίκου Α' (Ludwig I von Bayern, 1786-1868), οι Δανοί αρχαιολόγοι και φιλόλογοι **Peter Brønsted** (Peter Oluf Brøndsted, 1780-1842) και **Georg Koës** (Georg Hendrick Carl Koës, 1782-1811), οι Άγγλοι αρχιτέκτονες **Charles Cockerell** (Charles Robert Cockerell, 1788-1863) και **John Foster** (John Foster, Junior, 1786-1846), ο Βυρτεμβέργιος ζωγράφος **Jakob Linckh** (1787-1841), ο Αυστριακός πρόξενος **Georg Christian Gropius** (1776-1850) και άλλοι⁴¹. Ο βαρόνος φον Στάκελμπεργκ παρέμεινε στον ελλαδικό χώρο μαζί με αυτούς από το 1810 έως το 1814 και σχεδίασε επί τόπου απόψεις, ενδυμασίες και σκηνές από την καθημερινή ζωή των Ελλήνων, αφήνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο μια σπουδαία κληρονομιά σε δυο τόμους, που εκδόθηκαν το 1825 στη Ρώμη και το 1834 στο Παρίσι, και μας παραδίδουν μια παραστατική εικόνα της τότε πραγματικότητας⁴². Μια από τις χαλκογραφίες του για τη Μεσσηνία απεικονίζει την Αρκαδική Πύλη στην Αρχαία Μεσσήνη και αυτό το θέμα έκτοτε θα επαναλαμβάνεται στερεότυπα από τους μεταγενέστερους καλλιτέχνες⁴³ (**Εικ. 6**). Ο φον Στάκελμπεργκ συμμετείχε επίσης στις θλιβερές ανασκαφές του ναού του Επικουρείου Απόλλωνος στη Φιγάλια και του ναού της Αθηνάς Αφαιάς στην Αίγινα,, το 1811, όπου ήλθαν στο φως

³⁸ Κούρια 2016, 93,101.

³⁹ Κούρια 2016, 73-77, 140.

⁴⁰ Κοντομηνάς 2005, 16.

⁴¹ Σιμόπουλος 2001β, 132.

⁴² Κοντομηνάς 2005, 18.

⁴³ Θέμελης 2010, 63.

έργα ανεκτίμητης αξίας και αγοράστηκαν μέσα στα επόμενα χρόνια από την Αγγλία και τη Βαυαρία⁴⁴.

Την άνοιξη του 1828 θα καταφτάσει στην Πελοπόννησο μια ομάδα Γάλλων επιστημόνων με επικεφαλής τον **Abel Blouet** (Guillaume Abel Blouet, 1795-1853), γνωστή ως **Επιστημονική Αποστολή του Μορέως**, η οποία θα πραγματοποιήσει την πρώτη προσπάθεια διεπιστημονικής έρευνας στη Μεσσηνία με λεπτομερή τοπογράφηση. Η δημοσίευση της έρευνας της Γαλλικής Επιστημονικής Αποστολής στο Παρίσι, μεταξύ 1831 και 1838, θα παρουσιάσει πάρα πολλά στοιχεία για τα τότε σωζόμενα μνημεία και την κατάσταση των αρχαιοτήτων της Πελοποννήσου⁴⁵.

Το 1831 με 1832 επισκέπτεται την Ελλάδα ο γνωστός Γερμανός κλασικός φιλόλογος Φρειδερίκος ή Ειρηνάιος Θείρσιος (Friedrich Wilhelm Thiersch, 1784-1860). Ο Θείρσιος, όντας ελληνομαθής και φιλέλληνας Κλασικός Φιλόλογος, αποτέλεσε σύμβουλος επί των ελληνικών ζητημάτων του Λουδοβίκου Α', πατέρα του Όθωνα, ο οποίος και τον έστειλε επίσημα σε αυτήν την αποστολή με πραγματικό σκοπό να προετοιμάσει το έδαφος για την εκλογή και την άφιξη του Όθωνα⁴⁶. Παράλληλα με την άσκηση των διπλωματικών του καθηκόντων, έκανε και αρκετά ταξίδια σε διάφορα μέρη της Πελοποννήσου (Άργος, Μυκήνες, Τίρυνθα, Νεμέα, Κόρινθο, Σικυώνα κ.ά.), όπου και επιχείρησε πολλές μικρές ανασκαφές, κάτι σύνηθες για τους προηγούμενους περιηγητές και αρχαιοδίφες κυρίως του 18^{ου} αιώνα, αλλά ασυνήθιστο για ένα άτομο με πολιτική και διπλωματική αποστολή⁴⁷.

Μέσα από τις επιστολές του προς την σύζυγό του, Αμαλία, οι οποίες δημοσιεύτηκαν σε ένα δίτομο βιογραφικό έργο από τον γιο του Heinrich Thiersch (1817-1885), μάς μεταφέρει την κατάσταση που επικρατούσε στο νέο κράτος τα κρίσιμα χρόνια μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια, του οποίου υπήρξε και αντίπαλος, έως την άφιξη του Όθωνα. Οι περιγραφές του για τους εξαθλιωμένους αλλά φιλόξενους ανθρώπους, την ερημωμένη χώρα με τους αρχαίους ερειπιώνες και οι αναφορές του στο ένδοξο παρελθόν της με ελπίδες για ένα ανάλογο μέλλον, καθιστούν φανερό τον φιλελληνικό του πνεύμα, ενώ οι πολύτιμες πληροφορίες για τα μέρη που επισκέφθηκε και ανέσκαψε, φέρνουν στο φως άγνωστες πτυχές της ιστορίας της ελληνικής αρχαιολογίας⁴⁸.

Το πέραςμα του Θειρσίου από τον Μοριά, μαζί με αυτό της Γαλλικής Επιστημονικής Αποστολής που προηγείται και μιας Ρωσικής, που έπεται και θα αναφερθεί στη συνέχεια, ενώ παρουσιάζουν εμφανή στοιχεία πολιτικής και πολιτιστικής διπλωματίας, όπως και όλων των περιηγητών και ταξιδιωτών της Πελοποννήσου από τον 17^ο αιώνα και εξής, σχηματίζει ένα τρίπτυχο, που εδραιώνει πλέον μια επιστημονική εξερεύνηση της αρχαιότητας στο νεοσυσταθέν κράτος.

2. Φιλέλληνες ταξιδιώτες στον Μοριά

Οι φιλοδοξίες της Αυτοκράτειρας Αικατερίνης Β' να αποκτήσει πρόσβαση προς τα νερά του Αιγαίου, περνούν από τα εδάφη της Νότιας Πελοποννήσου και ενεργοποιούνται

⁴⁴ Stoneman 1996, 274-280, 282-292. - Αραπογιάννη 2010, 31-33.

⁴⁵ Θέμελης 2007, 91.

⁴⁶ Σπηλιοπούλου 2014, 284-286.

⁴⁷ Σπηλιοπούλου 2015, 377-381.

⁴⁸ Σπηλιοπούλου 2014, 283-286. Σπηλιοπούλου 2015, 384-385, 392-393. Σπηλιοπούλου 2016, 402-408.

χρονικά στα 1768-1774, κατά τη διάρκεια του ρωσοτουρκικού πολέμου. Η αποτυχία της εξέγερσης του 1770, που παρέμεινε γνωστή στην Ιστορία ως «Ορλωφικά», θα δώσει μια ρομαντική εικόνα του υποδουλωμένου ελληνικού λαού, που διψά για απελευθέρωση και αναμφίβολα θα προκαλέσουν τις πρώτες εκδηλώσεις Φιλελληνισμού στην Ευρώπη

Ο Σατωβριάνδος, όπως τον ονομάζουν οι Έλληνες, ήταν από τους πρώτους διανοούμενους που χάραξε τον δρόμο προς τον ρομαντισμό στη Γαλλία. Κατά τη διάρκεια του ταξιδιού του στον Μοριά, επισκέπτεται το ιερό βουνό των Μεσσηνίων, την Ιθώμη, και στο *Οδοιπορικό* του, που κυκλοφόρησε το 1811 και αναγνωρίστηκε ως κλασικό κείμενο της γαλλικής λογοτεχνίας, αναφέρει: «Παρατηρώντας αυτό το βουνό, πείστηκα πόσο δύσκολο είναι να καταλάβει κανείς αρχαίους συγγραφείς, αν δεν έχει δει τόπους για τους οποίους έγραψαν»⁴⁹. Εκφράζει με πολύ απλά λόγια και με μια λιτή πρόταση το κίνητρο των αμέτρητων περιηγητών της Πελοποννήσου να δουν και να διαπιστώσουν με τα δικά τους μάτια τα μέρη που περιγράφουν αρχαίες πηγές.

Το διαχρονικό και διεθνές σύμβολο του φιλελληνισμού όλων των εποχών αναμφίβολα φέρει το όνομα του λόρδου Βύρωνα από τις σπουδαιότερες προσωπικότητες της ρομαντικής ποίησης του 19^{ου} αιώνα, πηγή έμπνευσης για γενιές και γενιές ποιητών, που η πρώτη επαφή του με τους Έλληνες έγινε το 1809-1811 κατά τη διάρκεια του ταξιδιού του στην Ανατολή, τον ευαισθητοποιεί απέναντι στο ελληνικό έθνος. Παρατηρεί πως στην Ευρώπη οι θαυμαστές του αρχαίου ελληνικού κόσμου αδιαφορούν απολύτως για τη μοίρα των απογόνων των αρχαίων Ελλήνων και επιχειρεί να ανατρέψει την επικρατούσα αυτή γνώμη⁵⁰:

«Ωραία Ελλάδα! Λείψανο θλιβερό σβησμένης δόξας!
Αφανισμένη πιά, μα αθάνατη! Ξεπεσμένη, μα μεγάλη!
Ποιός τώρα θα σταθεί μπροστάρης για τ' ανεμοσκόρπιστα παιδιά σου;
Ποιός τη συνήθεια θ' αποδιώξει της ατέλειωτης σκλαβιάς;»⁵¹

Όσον αφορά τις ανατολικές περιοχές της Ευρώπης, ο «Ρώσος Βύρων», ο **Αλέξανδρος Πούσκιν** (Alexander Sergeyevich Pushkin, 1799-1837), ποιητής παγκόσμιας ακτινοβολίας, που από μικρό παιδί αγαπούσε πάρα πολύ την Ελλάδα, έβλεπε τον αγώνα της ανεξαρτησίας των Ελλήνων και τα επαναστατικά γεγονότα, μέσα από το πρίσμα της ελληνικής αρχαιότητας. Ο μεγάλος αρχαιολάτρης και φιλέλληνας Πούσκιν καλούσε τα πνεύματα του παρελθόντος αρωγούς στον αγώνα τους και οραματιζόταν τους εξεγερμένους Έλληνες με τις αρχαίες ενδυμασίες:

«Εμπρός, στυλώσου, Ελλάδα επαναστάτισσα,
βάστα γερά στο χέρι τ' άρματά σου!
Μάταια δεν ξεσηκώθηκεν ο Όλυμπος,
η Πίνδος, οι Θερμοπύλες - δόξασμά σου.

⁴⁹ Σατωπριάν 1979, 47.

⁵⁰ Κοντομηνάς 2005, 20-21

⁵¹ Σιμόπουλος 2001β, 55-56, [Childe Harold's Pilgrimage, Canto II, 1935, Poetical Works, Λονδίνο, στροφή 73, σ. 200].

Απ' τα βαθιά τους σπλάχνα ξεπετάχτηκεν
η λευτεριά σου ολόφωτη, γενναία
κι απ' τον τάφο του Σοφοκλή, απ' τα μάρμαρα
της Αθήνας, πάντα ιερή και νέα.
Θεών κι ηρώων πατρίδα, σπάζεις άξαφνα
το ζυγό σου και την ενάντια Μοίρα
με τον ηχό, που βγάνει του Τυρταίου σου,
του Μπαίρον και του Ρήγα η άξια λύρα.»⁵²

3. Η Γαλλική Αποστολή του Μορέως

Στην Ευρώπη, το κίνημα του φιλελληνισμού βρήκε μεγάλη ανταπόκριση από αρκετά σπουδαία πρόσωπα της εποχής. Η αγάπη για την Αρχαία Ελλάδα, που εξέφραζε όχι μόνον ο Ρομαντισμός, αλλά και η Αναγέννηση και ο Διαφωτισμός, μεταμορφώθηκε σε ένα αίτημα για απελευθέρωση των «ομόθρησκων απογόνων» των Ελλήνων από τον οθωμανικό ζυγό. Λόγιοι, ποιητές, δημοσιογράφοι και πολιτικοί, έχοντας μια επίκαιρη εικόνα της νεοελληνικής ζωής από τους περιηγητές και τους ποιητές, έρχονται σε σύγκρουση με τα πιστεύω και τις αποφάσεις της Ιεράς Συμμαχίας. Εν τέλει, αυτός ο πολιτικός φιλελευθερισμός θα επιτύχει τον σκοπό του, καθώς οι τότε συγκυρίες ήταν ευνοϊκές για την Ελλάδα. Οι πολιτικές επιδιώξεις και οι ανταγωνισμοί των Μεγάλων Δυνάμεων στην Ανατολική Μεσόγειο μαζί με τις προσωπικές φιλοδοξίες μεμονωμένων ατόμων απαιτούσαν την παρέμβαση υπέρ των Ελλήνων⁵³ και τη δημιουργία, αναγνώριση και διασφάλιση του κράτους τους, κάτι που θα δικαιολογούσε και θα επικύρωνε και τον Επαναστατικό τους Αγώνα⁵⁴.

3.1. Η εκστρατεία στον Μοριά

Μετά την αποβίβαση των αιγυπτιακών δυνάμεων στη Μεθώνη τον Φεβρουάριο του 1825, τον κίνδυνο ανακατάληψης της Πελοποννήσου (Μοριά) από τους Οθωμανούς και την ηρωική έξοδο του Μεσολογγίου, στις 10-11 Απριλίου του ίδιου έτους, η Ευρώπη αποφάσισε να παρέμβει υπέρ της επαναστατημένης Ελλάδας, καθώς απειλούνταν πολλά από τα συμφέροντά της. Η στάση τους απέναντι στον αιγυπτιακό σύμμαχο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, Ιμπραήμ Πασά, απεσταλμένο και γιο του Μεχμέτ Αλή Πασά, αντιβασιλέα της Αιγύπτου, με τον οποίο ο Σουλτάνος Μαχμούτ Β' είχε συμφωνήσει την καταστολή της επανάστασης, ήταν ιδιαίτερα κρίσιμη. Πρωταρχικός τους στόχος ήταν να προκαλέσουν την εκκένωση των κατεχόμενων περιοχών, ειδικότερα της Πελοποννήσου από τον Ιμπραήμ, της Στερεάς Ελλάδας από τον Σουλτάνο και των νησιών του Αιγαίου από τους στόλους τους⁵⁵.

⁵² Φωτιάδης 1972, μτφρ. Κ. Βάρναλη, 386.

⁵³ Σβορώνος 2007, 70-71.

⁵⁴ Παπαρρηγόπουλος 1955, 763-764.

⁵⁵ Βακαλόπουλος 2005, 190.

Η παρέμβαση των Ευρωπαίων ξεκίνησε με την υπογραφή της συνθήκης του Λονδίνου στις 6 Ιουλίου του 1827⁵⁶, από τις κυβερνήσεις της Αγγλίας, της Γαλλίας και της Ρωσίας, σύμφωνα με την οποία προβλεπόταν η παρεμπόδιση του ανεφοδιασμού του Ιμπραήμ Πασά από την Αίγυπτο, μέσω του στόλου των τριών δυνάμεων. Όταν ο Γαλλο-Ρωσο-Βρετανικός στόλος στάλθηκε στην περιοχή και συνάντησε τυχαία τον αντίπαλο στόλο, κερδίζοντας τη Ναυμαχία του Ναβαρίνου στις 10 Οκτωβρίου του 1827, αυτό οδήγησε σε ολοκληρωτική ήττα τον Τουρκο-Αιγυπτιακό στόλο⁵⁷ και αποτέλεσε έναν καθοριστικό παράγοντα για την αποχώρηση των Οθωμανών και την εξασφάλιση της ελληνικής ανεξαρτησίας⁵⁸.

Ουσιαστικά, δεν αρκούσε απλά η βύθιση του Οθωμανικού στόλου στο Ναβαρίνο, αλλά χρειάστηκε και ο Ρωσο-Τουρκικός πόλεμος του 1828-1829 με τη συνθήκη της Αδριανούπολης (2 Σεπτεμβρίου 1829) και η αποστολή γαλλικού εκστρατευτικού σώματος στην Πελοπόννησο, για να εξασφαλιστεί πλήρως αυτή η ανεξαρτησία⁵⁹.

Η Γαλλία, ως μια αποικιοκρατική δύναμη, τα συμφέροντα και το εμπόριο της οποίας έρχονταν συχνά σε αντιπαράθεση ή ανταγωνισμό με αυτά των άλλων δυνάμεων, είχε ήδη σχεδιάσει κρυφά από τους ξένους, μια πιθανή επέμβαση στην Ελλάδα κατά των Οθωμανών, μετά την έναρξη της επανάστασης (1821), μέσω της συγκέντρωσης εκστρατευτικού σώματος στη νότια Γαλλία. Αυτό έμελε να γίνει πραγματικότητα, όταν ο εμφύλιος πόλεμος στον ελλαδικό χώρο έδειξε την ανάγκη παρέμβασης τρίτων για την εκδίωξη του Ιμπραήμ Πασά. Έτσι, από 6 Ιουλίου έως 11 Αυγούστου του 1828, οι τρεις Προστάτιδες Δυνάμεις αποφάσισαν την αποστολή γαλλικού εκστρατευτικού σώματος στην Πελοπόννησο για τον εξαναγκασμό του Ιμπραήμ να αποχωρήσει από την περιοχή⁶⁰ και στις 24 του ίδιου μήνα ο Βασιλιάς Κάρολος Ι΄ της Γαλλίας όρισε γενικό αρχηγό της εκστρατείας τον Νικόλαο-Ιωσήφ Μαιζών (Nicolas-Joseph Maison), ο οποίος αναχώρησε στις 17 Αυγούστου από την Τουλόν για την Πελοπόννησο⁶¹.

Στις 29 με 30 Αυγούστου του 1828 αποβιβάστηκε στο Πεταλίδι της Μεσσηνίας ένα εκστρατευτικό σώμα από 14.000 άνδρες. Οι στρατιώτες βρίσκονταν στη χερσόνησο μέχρι την εκκένωση των αιγυπτιακών στρατευμάτων που έγινε τον Οκτώβριο και στη συνέχεια ανέλαβαν τον έλεγχο των κυριότερων οχυρών, που εξακολουθούσαν να κατέχουν τα τουρκικά στρατεύματα. Ο Μαιζών κατέλαβε αμαχητί τα φρούρια της Κορώνης, της Πύλου και της Μεθώνης, ενώ τον Οκτώβριο απελευθέρωσε τα φρούρια της Πάτρας και του Ρίου, ύστερα από πολιορκία⁶². Ο Ιμπραήμ είχε αποχωρήσει από την Πελοπόννησο ήδη από τις 20 Σεπτεμβρίου⁶³. Μολονότι δε το μεγαλύτερο μέρος των στρατευμάτων είχε επιστρέψει στη Γαλλία ήδη από τα τέλη του 1828 και ο Μαιζών το 1829, υπήρχε μια γαλλική παρουσία στην περιοχή μέχρι το 1833, υπό την διοίκηση του

⁵⁶ Πετσάλης 1975, 461-463.

⁵⁷ Σβορώνος 2007, 70-71.

⁵⁸ Χρήστου 2013, 190.

⁵⁹ Χρήστου 2013, 189. - Βακαλόπουλος 2005, 198.

⁶⁰ Παπαρηγόπουλος 1955, 779.

⁶¹ Σαΐτας 2011, 13-14.

⁶² Παπαρηγόπουλος 1955, 780. - Διαμαντούρου 1975, 506-508.

⁶³ Χρήστου 2013, 189.

Antoine-Virgile Schneider και αργότερα, του Charles-Louis Guéhéneuc, ο οποίος και παρέδωσε τα φρούρια στον βουαρικό στρατό και άφησε πίσω του ένα μικρό σώμα 1.000 περίπου ανδρών, υπό τον Jacques Barthélemy, για μια σχετικά άγνωστη αποστολή μέχρι το 1836⁶⁴.

Η συνολική προσφορά της εκστρατείας ήταν ιστορική για την Ελλάδα, καθώς όχι μόνον εξεδίωξε τον Ιμπραήμ Πασά, αλλά κατάφερε να διατηρήσει την ανεξαρτησία του τόπου, όταν οι ίδιοι οι Έλληνες βρίσκονταν σε εμφύλια σύρραξη. Οπωσδήποτε ο απώτερος σκοπός της Γαλλίας, πέραν της διασφάλισης των εμπορικών και των άλλων συμφερόντων της στην Ανατολική Μεσόγειο, ήταν η αποικιοποίηση της Ελλάδας, κάτι ανάλογο και με τις επιδιώξεις των άλλων Δυνάμεων⁶⁵. Δεδομένων όμως των περιστάσεων, όπου εμπλέκονταν πολιτικο-στρατηγικά, διπλωματικά και οικονομικά συμφέροντα τεσσάρων δυνάμεων (Αγγλία, Γαλλία, Ρωσία, Τουρκία) και της άρνησης των Ελλήνων για οποιαδήποτε τέτοια πράξη ξένης κατοχής, η συνεισφορά των Γάλλων δεν μπορεί παρά να χαρακτηριστεί για το ελληνικό κράτος μόνο ευεργετική.

3.2. Η Επιστημονική Αποστολή του Μορέως

Η Γαλλία, κατά τον 18ο και 19ο αιώνα, σε μια συνεχή προσπάθεια ενδυνάμωσης της ηγετικής της θέσης, όπως κάθε άλλη ευρωπαϊκή δύναμη, ακολουθεί μια πολιτική με κύριους άξονες τον πολιτισμό, τη διπλωματία και τις επιστημονικές ανακαλύψεις της. Παραδείγματα αυτής της πολιτικής ήταν οι περιηγήσεις των Γάλλων επιστημόνων σε «αρχαίους» όσο και σε σύγχρονους τότε τόπους, το «καθιερωμένο» ταξίδι των καλλιτεχνών στη Ρώμη και η ίδρυση Αρχαιολογικών Σχολών στις χώρες της Μεσογείου.

Όπως και κατά την αιγυπτιακή εκστρατεία του Ναπολέοντα (1798-1801), όταν μια Επιτροπή Επιστημών και Τεχνών συνόδευε τη στρατιωτική εκστρατεία, μια αντίστοιχη Επιστημονική Αποστολή (Expédition scientifique de Morée) συνόδευε επίσης την εκστρατεία στην Πελοπόννησο. Η Αποστολή του Μοριά ήταν η δεύτερη από τις μεγάλες στρατιωτικές-επιστημονικές αποστολές που οργάνωσε η Γαλλία κατά το πρώτο μισό του 19ου αιώνα. Η πρώτη, που χρησιμοποιήθηκε ως σημείο αναφοράς, αυτή στην Αίγυπτο, ξεκίνησε το 1798. Η τελευταία απεστάλη στην Αλγερία από το 1839 και εξής. Και οι τρεις έλαβαν χώρα με πρωτοβουλία της γαλλικής κυβέρνησης και τέθηκαν υπό την καθοδήγηση ενός συγκεκριμένου υπουργείου (Εξωτερικών για την Αίγυπτο, Εσωτερικών για τον Μοριά και Πολέμου για την Αλγερία). Τα μεγάλα επιστημονικά ιδρύματα στρατολόγησαν μορφωμένους άνδρες (τόσο πολίτες όσο και στρατιωτικούς) και καθόρισαν τις αποστολές τους, αλλά η «επί τόπου» εργασίες πραγματοποιήθηκαν σε στενή συνεργασία με τον στρατό.

Η Επιτροπή Επιστημών και Τεχνών της Αιγυπτιακής Αποστολής του Ναπολέοντα και ιδιαίτερα οι δημοσιεύσεις που ακολούθησαν, αποτέλεσαν πρότυπο για τις μεταγενέστερες αποστολές. Καθώς η Ελλάδα ήταν μετά την Αίγυπτο η άλλη σημαντική «αρχαία» περιοχή στην οποία θεωρήθηκε ότι βρισκόταν η προέλευση του δυτικού πολιτισμού (ένα από τα κύρια επιχειρήματα των φιλελλήνων), η γαλλική κυβέρνηση

⁶⁴ Φουτάκης 2017, 124-126.

⁶⁵ Φουτάκης 2017, 132.

αποφάσισε να επωφεληθεί από την παρουσία των στρατιωτών της, που είχαν καταλάβει την Πελοπόννησο. Έτσι, με απόφαση της 30ης Οκτωβρίου του 1828, ξεκίνησε η δημιουργία ενός επιστημονικού σώματος για την περιοχή αυτή και στις 26 Δεκεμβρίου του ίδιου έτους έγινε η οργάνωση και η στελέχωση των τριών τομέων του⁶⁶.

Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι, ενώ στην Αίγυπτο και την Αλγερία οι επιστημονικές εργασίες πραγματοποιήθηκαν υπό την προστασία του στρατού, στον Μοριά τα περισσότερα στρατεύματα αναχώρησαν, όταν η εξερεύνηση είχε μόλις αρχίσει. Ο στρατός, πάντως, ανέλαβε την παροχή υλικοτεχνικής υποστήριξης στους επιστήμονες.

3.3 Στελέχωση και στόχοι

Σύμφωνα με τη γαλλική κυβέρνηση, το έργο της αποστολής δεν έπρεπε να ισούται με εκείνο της Αιγύπτου, που συνδέονταν με τη «δόξα» του Ναπολέοντα. Ωστόσο, έπρεπε οπωσδήποτε να παράσχει εξαιρετικές υπηρεσίες στις τέχνες και τις επιστήμες.

Στον δρόμο που άνοιξε το εκστρατευτικό σώμα, περίπου είκοσι μορφωμένοι άνδρες που εκπροσωπούσαν διαφορετικές ειδικότητες (μηχανικοί, γεωγράφοι, φυσιοδίφες, φιλόλογοι, αρχαιολόγοι και αρχιτέκτονες), μαζί με τη συνδρομή 28 αξιωματικών-τοπογράφων του Γενικού Επιτελείου Στρατού και του Σώματος Μηχανικού, θα πραγματοποιούσαν μια σπουδαία μελέτη της τοπογραφίας, της αρχαιολογίας (αρχιτεκτονικής, γλυπτικής, επιγραφικής) και της χλωρίδας της τότε Ελλάδος⁶⁷.

Τα τμήματα της αποστολής ήταν τρία και δημιουργήθηκαν από την Κεντρική Επιτροπή των τριών Ακαδημιών του Ινστιτούτου της Γαλλίας. Επρόκειτο γι' αυτά της Φυσικής Ιστορίας/Φυσικών Επιστημών, της Αρχαιολογίας και, τέλος, της Αρχιτεκτονικής και Γλυπτικής, αντίστοιχα των τριών Ακαδημιών. Το κάθε τμήμα είχε έναν Διευθυντή επικεφαλής μιας ομάδας συνεργατών, αλλά η έλλειψη κεντρικής διοίκησης δυσκόλευε σε ορισμένες περιπτώσεις τον συντονισμό, δημιουργώντας προστριβές και ανταγωνισμό⁶⁸.

Το Τμήμα Φυσικών Επιστημών περιέλαβε οκτώ με δέκα πρόσωπα. Διευθυντής ήταν ο συνταγματάρχης Jean Baptiste Bory de Saint Vincent (1778-1846), σημαντικός φυσιοδίφης και γεωγράφος, μέλος του Ινστιτούτου της Γαλλίας και παιδικός φίλος του Υπουργού Εσωτερικών Martignac. Συμμετείχαν τρεις ζωολόγοι (Brullé, Pector, Sextius Delaunay), ένας βοτανολόγος (Despreaux), δύο γεωλόγοι-μεταλλειολόγοι (Puillon Boblaye και Virlet) και ένας ζωγράφος (Baccuet). Στο τμήμα αυτό είχαν ενταχθεί αρχικά δύο γεωγράφοι μηχανικοί, εκτός από τον γεωγράφο-μηχανικό και γεωλόγο-μεταλλειολόγο Boblaye, οι λοχαγοί Peytier και Servier, οι οποίοι είχαν επιφορτιστεί με την τριγωνομέτρηση και χαρτογράφηση του Μοριά.

Το Τμήμα Αρχαιολογίας αποτελείτο από έξι πρόσωπα. Ο αρχαιολόγος Leon-Joseph Dubois (1780-1846), έφορος αιγυπτιακών αρχαιοτήτων στο μουσείο του Λούβρου και διευθυντής του τμήματος. Ως βοηθό είχε τον εικοσιεπτάχρονο διακεκριμένο αρχαιολόγο

⁶⁶ Φουντάκης 2017, 140.

⁶⁷ Blouet 1997, 15.

⁶⁸ Σαΐτας 2011, 15-16.

Charles Lenormant (1802-1859), ο οποίος διαφώνησε και αποσκίρτησε λίγο μετά την άφιξη στον Μοριά. Παράλληλα, συνεργάτες του ήταν ο νεαρός ζωγράφος-σχεδιαστής Amaury Duval, ο τοπιογράφος Felix Trézel, ο φιλόλογος Edgar Quinet και ο Έλληνας Μιχαήλ Σχινάς, πιθανώς ως διερμηνέας. Ο Trézel εντάχθηκε αργότερα στους αρχιτέκτονες, ενώ ο Quinet αυτονομήθηκε και ο Σχινάς αποχώρησε από την αποστολή.

Το Τμήμα Αρχιτεκτονικής περιλάμβανε πέντε πρόσωπα. Ως διευθυντής είχε οριστεί ο τριαντατριάχρονος αρχιτέκτονας Guillaume Abel Blouet (1795-1853), υπότροφος της Ακαδημίας Καλών Τεχνών στη Ρώμη κατά το διάστημα 1821-1826, που είχε τιμηθεί με το γαλλικό Grand Prix de Rome και προσλήφθηκε ως αρχιτέκτων της γαλλικής κυβέρνησης από το 1827⁶⁹. Συνεργάτες του ήταν οι αρχιτέκτονες Amable Ravoisié (1801-1870) και Pierre Achille Poirot (1797-1860), ο φιλόλογος Frédéric de Gournay και ο γλύπτης Jean Baptiste Vietty.

Οι γενικές εντολές και οι αναλυτικές επιστημονικές οδηγίες δόθηκαν στα στελέχη των τμημάτων από τους επιτρόπους στις 13 Ιανουαρίου του 1829. Σύμφωνα με αυτές, προβλεπόταν ότι οι συλλογές, τα σχέδια, οι απόψεις, οι παρατηρήσεις και οι σημειώσεις που θα προέκυπταν από τα μέλη της Αποστολής, καθώς και τα αντικείμενα φυσικής ιστορίας, τα αντικείμενα τέχνης, οι αρχαιότητες που θα συνέλεγαν, θα ανήκουν στην κυβέρνηση και θα αποστέλλονται σε αυτήν, η οποία στη συνέχεια θα τα διαβιβάζει με τη σειρά της στην επιτροπή του Ινστιτούτου της Γαλλίας.

Ο Υπουργός Εσωτερικών Martignac και ο διευθυντής Simeon υπέδειξαν στον Bory «να μην περιορίσει τις παρατηρήσεις στις μύγες και τα χόρτα, αλλά να τις επεκτείνει στους τόπους και τους ανθρώπους». Ως πρότυπο για τις εργασίες στην Ελλάδα, τού ζήτησαν να χρησιμοποιήσει τις δημοσιεύσεις του *Δοκίμια για τα Κανάρια νησιά* (Παρίσι, 1803) και *Το ταξίδι στις τέσσερις κύριες νήσους των θαλασσών της Αφρικής* (Παρίσι, 1804), που είχε συγγράψει για τα ταξίδια του στις Θάλασσες του Νότου, στα οποία μετείχε ως στρατιωτικός κατά τα έτη 1799 και 1800⁷⁰.

Οι οδηγίες προς τα στελέχη του Τμήματος Αρχαιολογίας συντάχθηκαν από τους επιτρόπους Carl Benedict Hase και Desire-Raoul Rochette, περισσότερο αρχαιόφιλους, παρά αρχαιολόγους. Οι μελέτες και οι διερευνήσεις όφειλαν να ακολουθούν προκαθορισμένες διαδρομές, που συνοδεύονταν από βιβλιογραφικές αναφορές προετοιμασμένες στο γραφείο, χωρίς άμεση γνώση των γεωγραφικών χώρων. Ο χαρακτήρας των υποδείξεων για τις εργασίες πεδίου ήταν πρακτικός και διδακτικός, σύμφωνα με τα παραδοσιακά πρότυπα.

Τις οδηγίες προς τα στελέχη του Τμήματος Αρχιτεκτονικής και Γλυπτικής τις συνέταξε ο επίτροπος Jean-Nicholas Huyot (1780-1840), αρχιτέκτονας, έμπειρος στις εργασίες πεδίου, με ορθολογικό προσανατολισμό. Τού ζητήθηκε να εντοπιστούν οι αρχαίες θέσεις, που αναφέρουν τόσο ο Στράβωνας και ο Πανσανίας όσο και νεότεροι περιηγητές, όπως ο François Rouqueville ή ο William Gell. Δεν γίνονταν αναφορές σε παλαιότερες έρευνες ή εκθέσεις, αλλά υποδεικνύονταν η μέθοδος και οι κανόνες εργασίας. Οριζόταν ότι η

⁶⁹ Blouet 1997, 15.

⁷⁰ Σαΐτας 2011, 16.

αρχαιολογική επισκόπηση όφειλε να περιλαμβάνει χρονικό απολογισμό του οδοιπορικού, σύνταξη σχολιασμένου χάρτη, εκτέλεση τοπογραφικών σκαριφημάτων, παρατηρήσεις για το περιβάλλον, καθώς και ακριβείς αποτυπώσεις των κτηρίων και των αρχαιολογικών αντικειμένων. Ιδιαίτερη σημασία δόθηκε στην ακρίβεια των αποτυπώσεων, στην τεκμηρίωση των τρόπων και των υλικών κατασκευής και στις σχεδιαστικές τεχνικές. Επισημαίνεται ότι οι ανασκαφές έπρεπε να γίνονται με αυστηρά συστηματικό τρόπο και να μην καταστρέφουν το εκάστοτε μνημείο, όπως συνηθιζόταν κατά τις διαρπαγές αρχαιοτήτων στα τέλη του 18ου και τις αρχές 19ου αι., για τη συγκρότηση των συλλογών των μεγάλων ευρωπαϊκών μουσείων στο Λονδίνο, το Παρίσι, το Μόναχο ή σε άλλες πόλεις. Όπως αναφέρεται: «Οι ανασκαφές που πρέπει να γίνουν θα εκτελεστούν με τρόπο ώστε να μην προκληθούν βλάβες στο μνημείο. Τίποτε δεν θα ήταν πιο επονεϊδίσο από τη δημιουργία ενός μουσείου, με τα ράκη που θα έχουμε αποσπάσει από τα κτίσματα της αρχαίας Πελοποννήσου»⁷¹.

3.4. Διαδρομή και κύριοι σταθμοί

Τα μέλη της επιστημονικής αποστολής αναχώρησαν στις 10 Φεβρουαρίου του 1829 από την Τουλόν με τη φρεγάτα «Κυβέλη» και αποβιβάστηκαν στο Ναβαρίνο (Πύλο) στις 3 Μαρτίου του 1829, μετά από 21 ημέρες στη θάλασσα (Εικ. 7). Η διάρκεια της παραμονής και των διερευνήσεών τους διήρκεσε, κατά περίπτωση, από δυο ή τρεις έως δέκα μήνες.

Το ταξίδι περιγράφεται περιληπτικά και γλαφυρά από τον Bory de Saint Vincent. Ο φιλόδοξος, ικανός και πολυπράγμων Bory εφάρμοσε τις μεθόδους παρατήρησης του φυσιοδίφη και βοτανολόγου, ταυτόχρονα όμως πραγματοποιούσε γεωγραφικές και τοπογραφικές αποτυπώσεις, κατέγραφε τα υψόμετρα και τη θερμοκρασία και έκανε σκαριφήματα τοπίων και άλλων θεμάτων, που αναπαράγονται στο βιβλίο ως μικρές λιθογραφίες-βινιέτες συμπληρώνοντας τα σχέδια του ζωγράφου του τμήματος Prosper Baccuet. Πρόθεσή του ήταν να δώσει μια εκλαϊκευμένη αφήγηση με χαρακτηρισμό «ζωντανής ανταπόκρισης» από τη σύγχρονη Ελλάδα της εποχής του. Ιδιαίτερη σημασία έδωσε στην έρευνα για τους ανθρώπους. Η ανθρωπολογική του προσέγγιση ακολουθεί την παράδοση όσων πιστεύουν ότι οι σύγχρονοι Έλληνες είναι ο ίδιος λαός με εκείνους των κλασικών χρόνων και διακηρύσσει ότι μπορούν να εγκαθιδρύσουν ένα δημοκρατικό πολίτευμα και να ξαναβρούν την αρχαία δόξα τους⁷².

Η πραγματική διάρκεια των εργασιών του Τμήματος Αρχιτεκτονικής και Γλυπτικής έφθασε τους έξι μήνες. Πραγματοποίησαν 15 διαδρομές από τον Μάρτιο έως τον Ιούλιο του 1829. Διέθεσαν περισσότερους από τρεις μήνες στην Άνω και Κάτω Μεσσηνία, 10 ημέρες περίπου στην Αρκαδία, 18 ημέρες στη Λακωνία και αργότερα 12 ημέρες στην Αργολίδα. Τον Ιούλιο διέκοψαν το ταξίδι, χωρίς να επισκεφτούν ορισμένα τμήματα της Λακωνίας και της Αργολίδας και χωρίς να μεταβούν καθόλου στην Αχαΐα και την Ηλεία. Από τα μέσα Αυγούστου έως τις αρχές Οκτωβρίου ο Bory και ο Virlet έκαναν ορισμένα συμπληρωματικά ταξίδια.

⁷¹ Σαΐτας 2017, 17-19.

⁷² Φουτάκης 2017, 140-141.

Στις 3 Μαρτίου 1829, με αφετηρία το Ναβαρίνο, η ομάδα του Bory de Saint Vincent άρχισε τις διερευνήσεις της στη Μεσσηνία, την οποία διέτρεξε συστηματικά, με το ακόλουθο οδοιπορικό: Παλαιό και Νέο Ναβαρίνο, Μεθώνη, Πύλος, Γαργαλιάνοι, Φιλιατρά, Αρκαδιά (Κυπαρισσία), Φιγάλεια με τον ναό των Βασσών και αρχαία Μεσσήνη, Ανδρούσα, Κορώνη, Πεταλίδι, Νησί (σημερινή Μεσσήνη), Καλαμάτα. Ακολουθεί η περιήγηση στην Έξω Μάνη (Ζαρνάτα, Καρδαμύλη, ανάβαση Ταυγέτου). Επιστροφή στην Καλαμάτα-Θουρία, μετάβαση στην Καρύταινα της Αρκαδίας, επίσκεψη στην αρχαία Γόρτυνα, Μεγαλόπολη, πηγές του Αλφειού, υψίπεδο της Τριπολιτσάς. εκδρομή στη Λακωνία, ερείπια Λακεδαιμόνος (Σπάρτη), Μυστράς. Ακολουθεί η περιήγηση στην Κάτω Μάνη (Μαραθονήσι-Γύθειο) και το θαλασσινό ταξίδι στο Ταίναρο και το Κάβο Γκρόσο. Επιστροφή στο Μαραθονήσι, οδοιπορικό προς τις εκβολές του Ευρώτα και το Έλος, όπου πέφτουν θύματα τρομερών ελονοσιακών πυρετών και πηγαίνουν στη Μονεμβασία για περίθαλψη. Δύο βοηθητικά πρόσωπα της ομάδας δεν επέζησαν.

Στη Μονεμβασία το τμήμα διακόπτει τις εργασίες στις 4 Ιουλίου και ο απολογισμός γίνεται στις 31 Ιουλίου. Μέχρι τα μέσα Αυγούστου ο Bory ασχολείται με τη διάσωση των ασθενών συντρόφων του, κινούμενος δια θαλάσσης μεταξύ Μονεμβασίας, Ναυπλίου, Ναβαρίνου και Άργους, όπου τελικά οι ασθενείς παρέμειναν για ανάρρωση. Κατόπιν ο Bory de Saint Vincent και ο Virlet μεταβαίνουν στα «νησιά του αρχιπελάγους του Αιγαίου» (Κυκλάδες) με το πολεμικό μπρίκι «Μάρκος Μπότσαρης», με δώδεκα κανόνια, φτιαγμένο στα Ψαρά, που τους είχε παραχωρηθεί από τον ιδιοκτήτη του, τον Τζανετάκη του Μαραθονησίου και τον Καποδίστρια. Στα μέσα Οκτωβρίου επιστρέφουν στον Πόρο, κάνουν τον περίπλου του Μαλέα, νέα επίσκεψη στο Μαραθονήσι και ολοκλήρωση του θαλασσινού ταξιδιού με επιστροφή στο Ναβαρίνο. Από εκεί αναχωρούν τον Νοέμβριο με τη φρεγάτα «Κυβέλη» και αποβιβάζονται την 1η Ιανουαρίου 1830 στη Μασσαλία⁷³.

Το τμήμα της Αρχαιολογίας συνάντησε τα περισσότερα εμπόδια, με συνέπεια να μην αφήσει αυτοτελές δημοσιευμένο έργο των επιστημονικών εκθέσεων και της εικονογραφικής τεκμηρίωσης που πραγματοποίησε. Από τα έξι μέλη, μόνο ο διευθυντής Dubois και ο νεαρός ζωγράφος-σχεδιαστής Duval εργάστηκαν για δύο έως τρεις μήνες, μέχρι τα τέλη Ιουνίου του 1829, οπότε αποχώρησαν άρρωστοι. Ο αρχαιολόγος Lenormant αποσκήρτησε από την αρχή και συνέχισε μόνος του το ταξίδι. Δημοσίευσε όμως το 1861 πληροφορίες για την Αποστολή στο βιβλίο του *Καλές Τέχνες και Ταξίδια*, όπου σκιαγραφεί αρκετούς συνταξιδιώτες του. Ο φιλόλογος Quinet διαφώνησε και αναχώρησε δέκα μέρες μετά την άφιξη στον Μοριά και στη συνέχεια ταξίδεψε μόνος. Ο λόγιος Σχινάς αποχώρησε νωρίς από το τμήμα. Η κύρια πηγή για τη δράση των αρχαιολόγων παραμένει το ημερολόγιο του Dubois, όπου περιγράφει τις εργασίες που πραγματοποίησαν στην Ολυμπία από τις 9 Μαΐου, οπότε άρχισαν να ανασκάπτουν τον ναό του Δία, μέχρι τις 23 Ιουνίου 1829, οπότε διέκοψαν και αποχώρησαν. Οι αρχαιολόγοι είχαν εντοπίσει και αποκαλύψει τους πρώτους σπονδύλους των κιόνων του προνάου πριν από τις 17 Μαΐου, οπότε έφθασε η ομάδα των αρχιτεκτόνων. Οι

⁷³ Σαΐτας 2011, 21.

αρχαιολόγοι εργάστηκαν για ένα μήνα ακόμα στον πρόναο, ενώ οι αρχιτέκτονες εργάστηκαν στον οπισθόδομο και ολοκλήρωσαν μόνοι τους τις ανασκαφές⁷⁴.

Από τον Μάρτιο έως τον Ιούνιο οι αρχιτέκτονες κινήθηκαν στη Μεσσηνία και την Ήλιδα σε 12 διαδρομές με διάρκεια 105 ωρών, που περιγράφουν στον πρώτο τόμο του 1831. Στη Μεσσηνία πραγματοποίησαν 9 διαδρομές με διάρκεια 65 ωρών, από το Ναβαρίνο προς το Παλαιόκαστρο (Ζονχίο), πηγή υδροληψίας Ναβαρίνου στο Κουμπέ, Μεθώνη, Κορώνη, Πεταλίδι, Νησί, Ανδρούσα, Σάμαρι, Βουρκάνο και στις 10 Απριλίου έφτασαν στη Μεσσήνη, όπου έμειναν επί ένα μήνα εργαζόμενοι αποδοτικά, πραγματοποιώντας ανασκαφές, μετρήσεις, σχεδιάσεις, μελέτες (**Εικ. 8**). Μετά συνέχισαν προς τη Φραγκοκλησιά (Ανδανία) και Αρκαδιά (Κυπαρισσία).

Στην Ήλιδα πραγματοποίησαν 3 διαδρομές διάρκειας 40 ωρών. Εργάστηκαν στις αρχαίες θέσεις Λέπρεο και Σαμικό και στις 17 Μαΐου έφθασαν στην Ολυμπία, (**Εικ. 9-10**) όπου έμειναν έως τις 23 Ιουνίου, πραγματοποιώντας σημαντικές ανασκαφές και μελέτες, ιδίως στον ναό του Διός⁷⁵.

Κατά τη διάρκεια του Ιουνίου και του Ιουλίου 1829, τα μέλη του τρίτου τμήματος κινήθηκαν στη νότια Αρκαδιά, τη Λακωνία και την Αργολίδα, σε 27 διαδρομές διάρκειας 150 ωρών, που περιγράφουν στον δεύτερο τόμο του 1833.

Αρχικά μετακινήθηκαν από την Ολυμπία προς την Αλίφειρα, τη Φιγάλεια και τον ναό του Επικουρίου Απόλλωνος στις Βάσσεις (**Εικ. 11**). Εκεί έκαναν ανασκαφικές εργασίες και αποτυπώσεις και εκπόνησαν σχέδια αναπαράστασης του ναού⁷⁶. Επέστρεψαν στην Ολυμπία, απ' όπου συνέχισαν προς Ηραία, Μελαινέες, Γόρτυνα, Καρύταινα και Λύκαιο, απ' όπου επέστρεψαν στις Βάσσεις και τη Φιγάλεια. Από εκεί κινήθηκαν προς Είρα, Λυκόσουρα, Μεγαλόπολη (**Εικ. 12**), και Λεοντάρι, έως τις πηγές του Ευρώτα στα όρια με τη Λακωνία⁷⁷.

Στη Λακωνία κινήθηκαν στις αρχές Ιουλίου από τις πηγές του Ευρώτα προς τον Μυστρά και τη Σπάρτη, όπου τεκμηρίωσαν τα αρχαία κατάλοιπα, και από εκεί συνέχισαν προς Αρκαδιά επισκεπτόμενοι την Τεγέα, την Μαντίνεια (**Εικ. 13**) και την Τριπολιτά⁷⁸. Στη Λακωνία ταξίδεψαν πάλι τον Νοέμβριο, οπότε κινήθηκαν από την Καλαμάτα προς το Ταίναρο και το Γύθειο της Μάνης, και από εκεί, μέσω Σπάρτης, πήγαν στη Μονεμβασιά, απ' όπου συνέχισαν δια θαλάσσης προς Επίδαυρο Λιμηρά, Ζάρακα και Άστρος.

Τον Ιούλιο, μετά την Αρκαδιά, πήγαν στην Αργολίδα, όπου πραγματοποίησαν 9 διαδρομές. Από τη Μαντίνεια κινήθηκαν προς Άργος, Ναύπλιο (**Εικ. 14**), Μυκήνες (**Εικ. 15**), Τίρυνθα (**Εικ. 16**) και Επίδαυρο, όπου εργάστηκαν αποδοτικά⁷⁹. Κατόπιν

⁷⁴ Σαΐτας 2017, 16.

⁷⁵ Σαΐτας 2017, 20 - Παράρτημα II, 2, 3.

⁷⁶ Παράρτημα II, 4.

⁷⁷ Παράρτημα II, 5.

⁷⁸ Παράρτημα II, 1, 6.

⁷⁹ Παράρτημα II, 7, 8.

επισκέφτηκαν την Τροιζήνα, το Καστρί (Ερμιόνη), τα Δίδυμα και επέστρεψαν στο Ναύπλιο⁸⁰.

Από τον Αύγουστο έως τον Σεπτέμβριο πραγματοποίησαν θαλασσινή περιήγηση από το Ναύπλιο στις Κυκλάδες (Σύρος, Τήνος, Μύκονος, Δήλος, Νάξος, Πάρος, Αντίπαρος, Μήλος) και στη συνέχεια στο Σούνιο και την Αίγινα. Τον Οκτώβριο κινήθηκαν για πρώτη φορά στην Κορινθία (Νεμέα, Κόρινθος, Σικυών)⁸¹ (Εικ. 17-18) και στην Αχαΐα (Αίγιο, Πάτρα) και κατόπιν επισκέφθηκαν για μια ακόμα φορά τις υπόλοιπες περιοχές της Πελοποννήσου, ενώ τον Δεκέμβριο του 1829 ταξίδεψαν από την Επίδαυρο προς την Αίγινα και τον Πειραιά, επισκεπτόμενοι και την Αθήνα. Από εκεί έφτασαν με αρκετές στάσεις στο Ναβαρίνο (Μεσσηνία), απ' όπου και αναχώρησαν στις 29 Δεκεμβρίου του 1829 για τη Γαλλία, ολοκληρώνοντας επιτυχώς το έργο που τούς είχε ανατεθεί⁸².

3.5. Τα επιτεύγματα της Γαλλικής Επιστημονικής Αποστολής του Μορέως

Το κρατικά οργανωμένο εγχείρημα της Γαλλικής Επιστημονικής Αποστολής του Μορέως συντελέστηκε σε μια κρίσιμη εποχή (1829-1838), κατά την οποία θεμελιωνόταν το Ελληνικό κράτος και το σύνθετο αυτό επιστημονικό, καλλιτεχνικό, χαρτογραφικό και εκδοτικό έργο που παρήγαγε η αποστολή είχε μεγάλη σημασία για την αύξηση της γνώσης για τη χώρα και αποτελεί ισχυρή μαρτυρία για τον γεωγραφικό χώρο και την κοινωνία της εποχής εκείνης.

Για πρώτη φορά έγινε τοπογράφηση της Πελοποννήσου, μελετήθηκε η χλωρίδα και η πανίδα της, ενώ οι αρχαιολόγοι της αποστολής, έχοντας σαν οδηγό τις περιγραφές της Ελλάδας, ειδικότερα τις περιηγήσεις του Πausανία, διέσχισαν επανειλημμένα την Πελοπόννησο, την Αττική και τις Κυκλάδες προς αναζήτηση αρχαιοτήτων. Επίκεντρο των αρχαιολογικών ερευνών αποτέλεσαν η Μεσσήνη, το Άργος, η Επίδαυρος, η Κόρινθος και η Δήλος, ενώ οι αρχαιολογικές ανασκαφές το καλοκαίρι το 1829 στην Ολυμπία επέτρεψαν την ταύτιση του χώρου με την Αρχαία Ολυμπία, που μέχρι τότε ήταν θαμμένος από τις προσχώσεις του Αλφειού ποταμού.

Οι επιτόπιες διερευνήσεις, καταγραφές, αποτυπώσεις, συλλογές ποικίλου υλικού, είχαν διάρκεια τριών μηνών έως και τριών ετών, μεταξύ 1829-1832, ενώ οι εργασίες για την προετοιμασία της κύριας επιστημονικής σειράς των εκδόσεων συνεχίστηκαν στη Γαλλία. Μεταξύ των ετών 1831 και 1838 εκδόθηκαν οι τέσσερις τόμοι και ο μεγάλου σχήματος “Άτλας” του Τμήματος Φυσικών Επιστημών, όπως και οι τρεις τόμοι του Τμήματος Αρχιτεκτονικής και Γλυπτικής. Αξιοσημείωτος μεταξύ των γαλλικών αυτών επιτευγμάτων είναι ο Χάρτης του Μοριά (1832)⁸³.

Οι μετρήσεις, τα σχέδια, τα προφίλ και οι προτάσεις για τη θεωρητική αποκατάσταση των μνημείων της Πελοποννήσου, της Αττικής και των Κυκλάδων ήταν μια νέα προσπάθεια συστηματικής και εξαντλητικής καταλογογράφησης αρχαίων ελληνικών

⁸⁰ Σαΐτας 2017, 22 – Παράρτημα II, 11.

⁸¹ Παράρτημα II, 9, 10.

⁸² Σαΐτας 2017, 24.

⁸³ Σαΐτας 2011, 9.

ερείπιων, μετά από αυτήν για τις *αρχαιότητες των Αθηνών* των James Stuart και Nicholas Revett.

Ως μετεξέλιξη της Γαλλικής Επιστημονικής Αποστολής μπορεί να θεωρηθεί η ίδρυση της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής των Αθηνών το 1846, η οποία με οδηγό την αναγνώριση του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού και την ελληνογαλλική φιλία εκείνης της εποχής, συνεχίζει αδιάλειπτα μέχρι σήμερα την αρχαιολογική έρευνα και την προώθηση της ελληνικής ιστορίας και γλώσσας στην Ελλάδα⁸⁴.

Η Επιστημονική Αποστολή του Μοριά και το εκδοθέν της έργο προσέφεραν μια πληρέστατη περιγραφή των περιοχών που επισκέφθηκαν τα μέλη της. Δημιούργησαν ένα επιστημονικό, αισθητικό και ανθρώπινο απόθεμα, που παρέμεινε ένα από τα καλύτερα μέσα για να γνωρίσουμε τις περιοχές αυτές μέχρι τις μέρες μας.

Γ. Η ΡΩΣΙΚΗ ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΟΡΑΩΦ-ΝΤΑΒΙΝΤΩΦ

1. Οι Ρώσοι στην Πελοπόννησο

1.1 Από το Βυζάντιο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία

Η σχέση των Ρώσων με τον ελληνικό πολιτισμό ξεκινά στη μακρινή μεσοβυζαντινή περίοδο, όταν η εξουσία της Κωνσταντινούπολης, ο φάρος του πολιτισμού για την τότε Ευρώπη, ενήργησε ως ένας μεγάλος αδελφός σε σχέση με τους βόρειους βαρβάρους, οι οποίοι είχαν λάβει την ευλογία της χριστιανικής πίστης από τα χέρια της. Η δημιουργία κράτους και πολιτισμού για τους Ρώσους συνδέεται άρρηκτα με τον εκχριστιανισμό τους από το Βυζάντιο, καθώς πριν ήταν μια πρωτόγονη και βάρβαρη χώρα. Αυτό εξηγεί την υπεροχή της θρησκείας και της Ρωσικής Εκκλησίας, ακόμα και μετά την σοβιετική περίοδο, καθώς και τον στενό τους δεσμό με τη ρωσική γλώσσα και κουλτούρα⁸⁵.

Οι ταξιδιώτες από τη μακρινή Ρωσία προς τον ελλαδικό χώρο εμφανίζονται ως προσκυνητές, και το επίκεντρο των αναζητήσεών τους είναι τα Ιεροσόλυμα. Ήδη από τον 11ο αιώνα είναι αισθητή η παρουσία των Ρώσων μοναχών και προσκυνητών στον Άγιον Όρος, και οι Σταυροφορίες του 12ου και 13ου αιώνα θα λειτουργήσουν υπέρ της αλλαγής της συνηθισμένης πορείας προς την Ανατολή. Σπουδαίο μνημείο της ρωσικής γραμματείας θεωρείται το *Χρονικό* του Ρώσου ηγούμενου Δανιήλ, σύγχρονου του αρχαιότερου Ρώσου χρονογράφου Νέστορος⁸⁶, ο οποίος ταξίδεψε τον 12ο αιώνα από ένα μοναστήρι του Τσέρνιγκοφ (πόλη της σημερινής Ουκρανίας) στην Κωνσταντινούπολη και στο Αιγαίο ως απεσταλμένος του Ρώσου πρίγκιπα Σβιατοπόλκ Β΄ (βαπτισμένου Μιχαήλ) του Κιέβου⁸⁷.

⁸⁴ Φουτάκης 2017, 141.

⁸⁵ Καραγιαννόπουλος 2001, 519.

⁸⁶ Καραγιαννόπουλος 2001, 521.

⁸⁷ Малето, 2014, 3-15 [online].

Ωστόσο, όταν το Βυζάντιο κατέρρευσε εσωτερικά και εξωτερικά και στη συνέχεια βρέθηκε κάτω από τα τούρκικα γαταγάνια, οι ρόλοι άλλαξαν. Η σταθερή ανάπτυξη του Βασιλείου της Μόσχας σε ένα ισχυρό ρωσικό θεοκρατικό μόρφωμα, που τον 16^ο αιώνα, πρεσβεύοντας την ιδέα της αιωνιότητας της Ρώμης, θα κηρυχθεί ως Τρίτη και τελευταία Ρώμη, και η μετατροπή του σε Ρωσική Αυτοκρατορία, έστρεψε τα μάτια των Ελλήνων σε αυτήν με την ελπίδα της μελλοντικής απελευθέρωσης από το «ξανθό γένος» και την εκπλήρωση μεσσιανικών αντιλήψεων που είχαν δημιουργηθεί⁸⁸, ιδιαίτερα από τα μέσα του 18ου αιώνα και εξής, όταν η Ρωσία είχε γίνει πλέον ο κύριος αντίπαλος των σημαντικότερων λιμανιών της Δυτικής και Κεντρικής Ευρώπης και των Οθωμανών.

Ίσως μοναδική περίπτωση επιβίωσης μιας μεσαιωνικής παράδοσης ηρωικού περιηγητισμού των Ρώσων στην Πελοπόννησο είναι το ανολοκλήρωτο ταξίδι ενός Ρώσου θεολόγου, του Βασίλη Γρηγόροβιτς Μπάρσκι (1701-1747)⁸⁹, κατά την περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας.

1.2. Ορλωφικά

Στη νεώτερη ιστορία η πρώτη εμφάνιση των Ρώσων στον Μοριά και ειδικότερα στη Μεσσηνία συνδέεται με τα **Ορλωφικά**, την αποτυχημένη επανάσταση των Ελλήνων το 1770, οι οποίοι υποκινήθηκαν από τους Ρώσους εναντίον των Οθωμανών, κατά τη διάρκεια του Ρωσοτουρκικού πολέμου του 1768-1774⁹⁰. Με σκοπό τον ξεσηκωμό των Ελλήνων και τον διαμελισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι Ρώσοι έστειλαν το 1770 λίγα πλοία στο Οίτυλο με επικεφαλής τους αδερφούς Αλέξανδρο και Θεόδωρο Ορλώφ, οι οποίοι στήριξαν τις ελπίδες τους κυρίως στους Μανιάτες⁹¹. Αναμφίβολα οι στόχοι της φιλόδοξης Αυτοκράτειρας Μεγάλης Αικατερίνης έδειχναν άμεσο ενδιαφέρον για την περιοχή, που είχε δυνατότητες ελλιμενισμού των ρωσικών πλοίων στην αναζήτηση διεξόδου προς τη Μεσόγειο και που θα μπορούσε να καταστεί ρωσικό προτεκτοράτο με την υποστήριξη των τοπικών αρχόντων⁹². Οι επαφές του Παναγιώτη Μπενάκη και του Ιωάννη Μαυρομιχάλη με τους Ρώσους έπαιξαν καθοριστικό ρόλο, εφόσον δημιουργήθηκαν δυο λεγεώνες, με την πρώτη να κατευθύνεται στον Μυστρά, τον οποίο και κατέλαβε, και την άλλη να κινείται προς την Καλαμάτα και την Κορώνη και να φτάνει έως την Κυπαρισσία⁹³. Το τούρκικο σώμα στον Μυστρά, μόλις αντίκρισε τις ρωσικές στολές, τράπηκε σε φυγή, παραδίδοντας τα όπλα και φωνάζοντας: «Δεν είναι Ρωμιοί, είναι Μόσκοβοι!»⁹⁴.

Μετά την πολιορκία της Κορώνης, σειρά είχε το Νιόκαστρο, όπου μετά την κατάληψή του επισκευάστηκε βιαστικά, αφού οι Ρώσοι πίστευαν ότι βάση των πολεμικών τους επιχειρήσεων θα ήταν ο κόλπος του Ναβαρίνου. Με την παραμονή του λιμανιού και του φρουρίου της Μεθώνης στα χέρια των Τούρκων, όλα ήταν αβέβαια. Έτσι λοιπόν, λίγο μετά την έναρξη της πολιορκίας, 8000 Αλβανοί κατέφθασαν στη Μεθώνη, με

⁸⁸ Καραγιαννόπουλος 2001, 519.

⁸⁹ Σιμόπουλος 2001α, 105-107.

⁹⁰ Παπαδόπουλος 1975, 64-70.

⁹¹ Τάρλε 2003, 39.

⁹² Πιζάνιας 2015, 343-344.

⁹³ Βακαλόπουλος 2005, 132-133.

⁹⁴ Σάθας 1995, 157.

αποτέλεσμα να λυθεί η πολιορκία και οι Έλληνες με τους Ρώσους να καταφύγουν στο Νιόκαστρο και στη Σφακτηρία. Οι Ρώσοι αποφάσισαν να εγκαταλείψουν το Ναβαρίνο, παίρνοντας μαζί τους λίγους Έλληνες αρχηγούς, παρά τις εκκλήσεις των Ελλήνων⁹⁵. Η μανία των Τουρκαλβανών μέσω των άτακτων συμμοριών τους ήταν τέτοια, που πέρα από τις σφαγές και τις λεηλατήσεις, ανάγκασε τουλάχιστον 30.000 Έλληνες να μεταναστεύσουν στα Ιόνια νησιά και τη Σικελία⁹⁶, γεγονός που εξουθένωσε και ερήμωσε τον νότιο ελλαδικό χώρο επί εννέα περίπου χρόνια⁹⁷.

1.3. Η ναυμαχία του Ναβαρίνου

Οι Ρώσοι παρουσιάζονται για δεύτερη φορά στις 20 Οκτωβρίου του 1827 στο Ναβαρίνο, ως σύμμαχοι των Βρετανών και των Γάλλων, για να αντιμετωπίσουν τον εχθρικό στόλο των Τουρκοαιγυπτίων στην ιστορική ναυμαχία στο λιμάνι της Πύλου. Μέσα σε τέσσερις μόλις ώρες οι συμμαχικές δυνάμεις κατάφεραν να νικήσουν και με αυτόν τον τρόπο να σταματήσουν τις λεηλασίες και τον εξοντωτικό πόλεμο στη Νοτιοδυτική Πελοπόννησο⁹⁸. Το αποτέλεσμα της Ναυμαχίας του Ναβαρίνου που συγκλόνησε την Ευρώπη, είχε σημαντικό διπλωματικό αντίκτυπο και συνέβαλε στη δημιουργία του ελεύθερου ελληνικού κράτους (εικ. 7)⁹⁹.

2. Το “Ταξίδι στην Ανατολή”

2.1. Το πνεύμα της εποχής

Από τα τέλη του 18ου αιώνα τα ταξίδια κατείχαν μια σημαντική θέση στη ζωή της ρωσικής κοινωνίας. Όλη η αριστοκρατία ταξίδευε, από τον Αυτοκράτορα μέχρι τη νεολαία με τις γκουβερνάντες. Ταξίδια έκαναν συγγραφείς και καλλιτέχνες, ενώ διοργανώνονταν επιστημονικές αποστολές για την εξερεύνηση νέων επαρχιών και εδαφών της Ρωσίας (Κριμαία, Σιβηρία, Άπω Ανατολή κ.α.). Αυτή η μόδα του ταξιδιού γεννήθηκε υπό την επιρροή της φιλοσοφίας του Γαλλικού Διαφωτισμού, προσφέροντας πληθώρα δυνατοτήτων στους καλλιτέχνες που ασχολήθηκαν με την απεικόνιση του τοπίου και ιδιαίτερα με την τέχνη της χαλκογραφίας (γκραβούρα), της πρώτης γραφικής τέχνης. Την εποχή που η φωτογραφίες ήταν ανύπαρκτες και οι πίνακες ζωγραφικής δεν ήταν προσιτοί στο κοινό, η τέχνη της χαρακτηριστικής αναπτύσσεται με γοργούς ρυθμούς. Ταυτόχρονα, παγιώνεται η τέχνη απεικόνισης του τοπίου, που ήδη είχε ανοδική πορεία από τον 16^ο αιώνα, περίοδο κατά την οποία είχε καθιερωθεί επίσημα, περί το 1520. Στην τέχνη αυτή, η φύση και το περιβάλλον δεν παραμένουν στα έργα ζωγραφικής μόνο ως φανταστική διακόσμηση φόντου και ως δευτερεύον στοιχείο, αλλά αποκτούν σάρκα και οστά και μετατρέπονται σε επίκεντρο του πίνακα ή του οποιουδήποτε απεικονιστικού μοτίβου¹⁰⁰.

⁹⁵ Παπαδόπουλος 1975, 72-75.

⁹⁶ Παπαθανασόπουλος 2004, 62.

⁹⁷ Σβορώνος 2007, 59.

⁹⁸ Πετσάλης Ν. 1975, 466-469.

⁹⁹ Λουλές 1981, 25-27. - Χρήστου 2013, 190.

¹⁰⁰ Landscape painting [online].

Το ειδυλλιακό αρκαδικό τοπίο που δημιούργησε ο Βιργίλιος στους “Μαινάλιους στίχους” του, αναζητώντας την ψυχική και πνευματική αναγέννηση στη λατρεία της φύσης, αναβιώνει στην Αναγέννηση μέσα από το βουκολικό μυθιστόρημα *Αρκαδία* (1504) του Ναπολιτάνου Τζιάκοπο Σαννατζάρο (Jacopo Sannazaro, 1458-1530), ακολουθώντας το ύφος του Θεόκριτου και του Βιργιλίου. Το πρώτο εξελίσσεται σε κεντρικό ζητούμενο για τους Ευρωπαίους διανοούμενους, που έψαχναν στη Ρώμη διέξοδο από τον πολιτικό και θρησκευτικό δεσποτισμό, ιδρύοντας μάλιστα το 1690 την περίφημη «Accademia dell' Arcadia» στην «αιώνια πόλη» και εγκαινιάζοντας ένα ιδεολογικό και λογοτεχνικό κίνημα, που αντιτίθεται στην «κακογουστία» του ιταλικού μπαρόκ του 18^{ου} αιώνα, πιστεύοντας ότι το ύφος της ιταλικής ποίησης είχε φθαρεί από την υπερβολική εντρύφηση σε αυτό¹⁰¹.

Το αρκαδικό ιδεώδες, ως κίνημα του Αρκαδισμού, θα επηρεάσει πλέον όλα τα πνευματικά και καλλιτεχνικά κινήματα του 18ου και του 19ου αιώνα, όπως τον Διαφωτισμό, τον Ρομαντισμό, τον Ρεαλισμό, τον Συμβολισμό και τον Ιμπρεσιονισμό¹⁰². Γνωστά ονόματα του 17^{ου} αιώνα, όπως ο Αννιμπάλε Καράτσι (Annibale Carracci, 1560-1609), ο Κλωντ Λοραίν (Claude Lorrain, 1600-1682) ή ο Νικολά Πουσσέν (Nicolas Poussin, 1594-1665), καθιέρωσαν ένα νέο είδος τοπιογραφίας με πολλά στοιχεία από την αρχαιότητα (όπως και το βουκολικό αρκαδικό τοπίο), την οποία διακρίνει και ένας κλασικισμός ακαδημαϊκού κυρίως, χαρακτήρα¹⁰³. Η ποιητική μάλιστα ευαισθησία των απεικονιζόμενων τοπίων άσκησε αργότερα σημαντική επίδραση στους Άγγλους ρομαντικούς, δημιουργώντας κατά το πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα μια ανεξάρτητη θεματική κατηγορία, με σπουδαιότερο εκφραστή της τον Γουίλιαμ Τέρνερ (Joseph Mallord William Turner, 1775-1851), που αγαπά τα τοπία με τις βίαιες συγκρούσεις των φυσικών στοιχείων και φτάνει συχνά στην αφαίρεση και στον ιμπρεσιονισμό¹⁰⁴.

Αναμφίβολα, τα ταξίδια των Ευρωπαίων με τη συνοδεία καλλιτεχνών στην Ελλάδα και την Ιταλία έφεραν πιο κοντά τους καλλιτέχνες προς το άγριο φυσικό τοπίο, καταργώντας την προκατάληψη πως αυτό το είδος ζωγραφικής και απεικόνισης δεν είναι «υψηλή τέχνη».

Ταξιδεύοντας, οι ευγενείς προσκαλούσαν μαζί τους καλλιτέχνες με σκοπό να αποτυπώσουν και τη «γραφική περιγραφή» του οδοιπορικού τους. Κατ' αυτόν τον τρόπο, το 1804-1807 επισκέπτεται την Ελλάδα ο γνωστός Ρώσος ζωγράφος και ακαδημαϊκός Ε. Κορνέγιεφ (Emelian Mikhailovich Karneev, 1778 –1839) και το 1806 ο αρχιτέκτονας Ν. Αλφιόροφ (Nikolai Fyodorovich Alferov, 1777-1842), ο πρώτος Ρώσος περιηγητής αρχαίων ελληνικών μνημείων. Το 1807 φτάνει στην Κέρκυρα ο Pavel Petrovich Svinin (1787-1839), αξιόλογος Ρώσος καλλιτέχνης, συγγραφέας και συλλέκτης¹⁰⁵. Όμως, ο αριθμός των Ρώσων καλλιτεχνών που επισκέπτονται την Ελλάδα στις αρχές του 19ου αιώνα, είναι πολύ μικρός σε σύγκριση με τις ατελείωτες ταξιδιωτικές ροές των Ρώσων στη γειτονική Ιταλία. Αξιοσημείωτα, παρόλα αυτά, ήταν τα ενδιαφέροντά τους, που συγκεντρώνονται κυρίως γύρω από την αρχαία ελληνική αρχιτεκτονική και στην αναζήτηση του «αρχαίου ιδεώδους».

¹⁰¹ Accademia dell' Arcadia[online].

¹⁰² Βλασσοπούλου-Καρύδη 2010, 191-195.

¹⁰³ Γεωργιτσογιάννη 2011, 225-226, 230-231.

¹⁰⁴ Gombrich 2004, 492-497. - Γεωργιτσογιάννη 2011, 261-262.

¹⁰⁵ Полевой 1984, 425.

2.2. Βλαδίμηρος Ορλώφ-Νταβίντωφ

Μια από τις επιστημονικές αποστολές των Ρώσων θα ονομασθεί «Ταξίδι στην Ανατολή» και τη διοργάνωσε το 1835 ο **Βλαδίμηρος Πετρόβιτς Νταβίντωφ** (1809-1882). Ο τελευταίος είχε πάρει το όνομα του παππού του από τη πλευρά της μητέρας του, του Κόμη Βλαδίμηρου Ορλώφ, του μικρότερου από τους τόσο γνωστούς στην Ελλάδα αδελφούς Ορλώφ. Ο Νταβίντωφ, λόγω της ασθένειας της μητέρας του, τα παιδικά του χρόνια τα περνά στην Ιταλία. Το 1819 η μητέρα του απεβίωσε και την ανατροφή του αναλαμβάνει ο παππούς του, που του διδάσκει, μάλιστα, αρκετά μαθήματα ο ίδιος και του φέρεται με απόλυτη στοργή και αγάπη. Ενδιαφέρουσα είναι η αλληλογραφία τους κατά τη διάρκεια των σπουδών του Νταβίντωφ στο Πανεπιστήμιο του Εδιμβούργου, όπου σε κάθε επιστολή προβάλλεται η φλογερή επιθυμία του παππού να καλλιεργήσει πρώτα απ' όλα μια προσωπικότητα με ήθος και ευγένεια και στη συνέχεια με μόρφωση.

Ο νεαρός Βλαδίμηρος ανταποκρινόταν σαν καλός και υπάκουος μαθητής και πιστός φίλος και μεγαλώνοντας θα εξελιχτεί στη σπουδαία μορφή λόγιου και ευαίσθητου στοχαστή, φιλάνθρωπου, συλλέκτη, αλλά και αληθινού πατριώτη. Σημαντικό φαίνεται το γεγονός πως η γιαγιά του Βλαδίμηρου ήταν η βαρονέσα **Ελιζαβέτα Στάκελμπεργκ** (1741-1817), η αγαπημένη κυρία επί των τιμών της Αικατερίνης Β'. Η οικογένεια των Ορλώφ δεν αφήνει άνδρες-απόγονους και γι' αυτό τον λόγο το 1856 με ειδική εντολή του Αυτοκράτορα της Ρωσίας, Αλέξανδρου Β', ο Νταβίντωφ θα αποκτήσει τον τίτλο του κόμη και θα λάβει το όνομα Ορλώφ-Νταβίντωφ.

Ο κόμης Βλαδίμηρος Νταβίντωφ έδειξε μεγάλο ενδιαφέρον για την έρευνα των αρχαίων μνημείων. Αξίζει να σημειωθεί η στάση του προς τις αρχαιότητες, που αντανάκλα βαθύ σεβασμό προς τους θησαυρούς της ελληνικής γης. Ο Νταβίντωφ γράφει το 1835 στις *Ταξιδιωτικές Σημειώσεις* του: «Έχω λάβει με την βοήθεια του πρεσβευτή μας... την άδεια να μελετήσω λεπτομερώς τον Παρθενώνα και τον ναό της Απτέρου Νίκης και να κάνω τις απαραίτητες ανασκαφές για την εξακρίβωση των αναλογιών τους. Έτσι, χωρίς να προξενήσουμε καμιά ζημιά και χωρίς να χαθεί τίποτα από τους ναούς, θα κάνουμε ό, τι είναι δυνατόν για να απολαύσουν και στην πατρίδα μας την ομορφιά τους. Το μαγικό ραβδί που θα μας επιτρέψει να τους μεταφέρουμε στη Ρωσία θα είναι το μέτρο, με το οποίο θα αγγίζουμε την επιφάνεια των ναών για να πάρουμε όλες τις διαστάσεις τους»¹⁰⁶.

2.3. Κάρολος Μπριουλώφ

Στο κεφάλαιο της ρωσικής τέχνης, οι πιο λαμπρές σελίδες που αφορούν τους ζωγράφους-ταξιδιώτες κατά τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα είναι γραμμένες από τον **Κάρολο Μπριουλώφ** (1799-1852), που διέσχισε τη χώρα μαζί με τον Νταβίντωφ το 1835, με πορεία από τα Ιόνια νησιά προς την Αττική.

Ο μελλοντικός μεγάλος ζωγράφος γεννήθηκε στην Αγία Πετρούπολη και μεγάλωσε στην οικογένεια του ακαδημαϊκού της ξυλογλυπτικής Παύλου Μπρουλλό (Paul Bruleau, 1760-1833), απόγονου μιας οικογένειας **Ουγενότων**. Οι πρόγονοί του έφυγαν από την πατρίδα τους τη Γαλλία το 1685, όταν ο βασιλιάς Λουδοβίκος XIV εξέδωσε διάταγμα

¹⁰⁶ Νταβίντωφ 2004, 130.

για την κατάργηση του διατάγματος της Νάντης. Ήταν ο καιρός κατά τον οποίο οι Προτεστάντες είχαν εκδιωχθεί από παντού. Η δημιουργική μοίρα του Καρόλου ήταν προκαθορισμένη από τη γέννησή του -ο πατέρας του ήταν ζωγράφος 3ης γενιάς, οι πέντε γιοι του (ο Κάρολος ήταν τρίτος) εκπαιδεύτηκαν στην Αυτοκρατορική Ακαδημία Καλών Τεχνών της Ρωσίας, όπου δίδασκε ο πατέρας τους και έγιναν και αυτοί ζωγράφοι¹⁰⁷.

Το 1809, ο Κάρολος και ο μεγαλύτερος αδελφός του μπήκαν χωρίς εξετάσεις στην Ακαδημία των Καλών Τεχνών. Ο Κάρολος ξεχώρισε πολύ γρήγορα μεταξύ των συμμαθητών του και κανείς δεν μπορούσε να συγκριθεί στο σχέδιο μαζί του. Όπως έλεγαν οι δάσκαλοί του, έπαιρνε επαίνους και βραβεία «ολόκληρες χούφτες», συγκλονίζοντας όλους με το ταλέντο και τις μοναδικές του ικανότητες. Παρά την τολμηρή, καινοτόμο για την εποχή και «κατακριτέα» από αρκετά μέλη της Ακαδημίας, φαντασία του στα πρώτο του έργο *Ο Νάρκισσος*, έλαβε υποστηριζόμενος από τον δάσκαλό του το Μικρό Χρυσό Μετάλλιο και ως εκ τούτου την ευκαιρία να συμμετάσχει το 1821 στον διαγωνισμό για το Μεγάλο Χρυσό Μετάλλιο, με το έργο *Εμφάνιση στον Αβραάμ των Τριών Αγγέλων στην Παναγία του Μαυρίσιου*.

Το ίδιο έτος αποφοίτησε θριαμβευτικά από την Ακαδημία, αποκτώντας ένα εξαιρετικό πιστοποιητικό και πήρε υποτροφία από την Εταιρεία Υποστήριξης των Καλλιτεχνών, που έδωσε σε αυτόν και τον αδερφό του τη δυνατότητα να πάνε στην Ιταλία για περαιτέρω σπουδές και πρακτική. Η Ακαδημία τούς είχε υποδείξει – ή καλύτερα επιβάλει – ποιες θεωρίες και ποιους καλλιτέχνες έπρεπε να ακολουθήσουν, συμπεριλαμβανομένων των Ντα Βίντσι (Leonardo da Vinci, 1452-1519), Βαζάρι (Giorgio Vasari, 1511-1574), Ραφαήλ (Raffaello Sanzio da Urbino, 1483-1520), Βίνκελμαν (Johann Joachim Winckelmann, 1717-1768), και Μενγκς (Anton Raphael Mengs, 1728-1779). Η πιστή αποτύπωση των κλασικών προτύπων με τις βασικές αρχές της κλασικής τέχνης και ο «φορμαλισμός» ήταν η κύρια επιταγή της, καθώς ο Νεοκλασικισμός ή Ακαδημαϊσμός έχαιρε μεγάλης εκτίμησης στη Ρωσία εκείνης της περιόδου¹⁰⁸.

Το ταξίδι τους προς τη Ρώμη διήρκεσε δέκα ολόκληρους μήνες και πέρασαν μέσα από πολλές ευρωπαϊκές χώρες και πόλεις: Κένιγκσμπεργκ, Ρίγα, Δρέσδη, Βερολίνο, Μόναχο, Βενετία, Πάντοβα, Βερόνα, Μπολόνια, Φλωρεντία κ.α. Στη Δρέσδη θα γνωρίσουν τον νεοκλασικιστή αρχιτέκτονα Λέο φον Κλέντσε (Leo von Klenze, 1784-1864), μια γνωριμία που μετατρέπεται σε φιλία και δυναμώνει στο Μόναχο¹⁰⁹. Δώδεκα υπέροχα χρόνια της ζωής του έζησε ο Μπριουλώφ στην Ιταλία, σε αυτή την ευλογημένη γη για όλους τους καλλιτέχνες, όπου επρόκειτο να καλλιερηθεί ως ζωγράφος.

Παράλληλα, πολλά γεγονότα συνέβησαν στην Ευρώπη όσον αφορά τη τέχνη, τα οποία σηματοδεύτηκαν από τον ασυμβίβαστο αγώνα μεταξύ Νεοκλασικισμού και Ρομαντισμού. Τα ευρήματα των πρόσφατων ανασκαφών στην Πομπηία σε συνδυασμό με τις απόψεις φιλοσόφων για την τέχνη και τα συγγράμματα του πατέρα της Αρχαιολογίας Γιόχαν Γιόαχιμ Βίνκελμαν άσκησαν σημαντική επιρροή στους καλλιτέχνες κατά το δεύτερο

¹⁰⁷ Леонтьева 1983, 3-5.

¹⁰⁸ Gombrich, 2004, 395-396.

¹⁰⁹ Породоминский 1979, 1-28.

μισό του 18^{ου} αιώνα, δημιουργώντας τον Νεοκλασικισμό, μια εικαστική έκφραση του Διαφωτισμού¹¹⁰, την οποία και είχε διδαχτεί. Ο Μπριουλώφ δεν μπορούσε να μην συμμετάσχει ενεργά, αν και η κύρια διαμάχη πραγματοποιήθηκε στην καλλιτεχνική πρωτεύουσα της Ευρώπης, το Παρίσι, όπου στους νεοκλασικιστές Νταβίντ (Jacques-Louis David, 1748-1825) και τον μαθητή του Ένγκρ (Jean-Auguste-Dominique Ingres, 1780-1867) επιτίθενται οι καλλιτέχνες με επικεφαλής τον Ντελακρουά (Ferdinand Victor Eugène Delacroix, 1798-1863)¹¹¹, που εκφράζει τον Ρομαντισμό, μια αντίδραση στον υπερβάλλοντα ορθολογισμό του Διαφωτισμού, με βάρος στον συναίσθημα και όχι τη λογική και με τάση για στροφή στο παρελθόν. Αξιοσημείωτο παρακλάδι του Ρομαντισμού ήταν ο Οριενταλισμός με τάση στο εξωτικό και άγνωστο στοιχείο, όπως η Μέση Ανατολή¹¹². Η Ελλάδα, καθώς έως τότε αποτελούσε τμήμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ήταν και αυτή κάτι το εξωτικό και μυστήριο για τους Ευρωπαίους καλλιτέχνες.

Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί πως από το 1789 δεν επιτρεπόταν σε Ρώσους ζωγράφους να επισκέπτονται τη Γαλλία, γι' αυτό ζούσαν και δημιουργούσαν μόνο στη Ρώμη. Ο Μπριουλώφ γοητεύτηκε από την υπέροχη αναγεννησιακή και κλασική ζωγραφική, αλλά αναζητούσε τον δικό του τρόπο. Το έργο του Μπριουλώφ στη Ρώμη ξεκίνησε με τη μελέτη της αρχαίας γλυπτικής και των τοιχογραφιών του Ραφαήλ στο Βατικανό. Ο καλλιτέχνης προσελκύστηκε από την αλήθεια της ζωής στην τέχνη των μεγάλων ζωγράφων του παρελθόντος, όπως του Ραφαήλ, Τισιανού, Ρέμπραντ, αλλά ήταν φυσικό να αναζητήσει την δική του αλήθεια, απορρίπτοντας το παλαιό και καινοτομώντας στο νέο πλαίσιο του Ρομαντισμού. "Το πρώτο πράγμα που ανακάλυψα σε αυτό το ταξίδι ήταν ότι οι τρόποι δεν έχουν καμία σημασία", όπως έγραψε στον μεγαλύτερο αδελφό του Φιόντορ¹¹³.

Τα σχέδια και τα θέματα που τού πρότεινε η Ακαδημία σύντομα τα απέρριψε. Τα έργα του *Ιταλικό πρωί*, *Ιταλικό μεσημέρι*, *Αναβάτησσα* και άλλα, έβαλαν τον καλλιτέχνη δίπλα στους καλύτερους ζωγράφους της Ευρώπης. Εντούτοις, η Εταιρεία Υποστήριξης Καλλιτεχνών που τον πλήρωνε, δεν συμφωνούσε με το καλλιτεχνικό ρεύμα του Ρομαντισμού που ενστερνιζόταν σε πολλά έργα του και έτσι το 1829 αναγκάστηκε να παραιτηθεί από την υποτροφία.

Εκείνη την εποχή του προκάλεσε μεγάλο ενδιαφέρον ένα γεγονός από την ιστορία της Αρχαίας Ρώμης και ευνοούμενος από την οικονομική υποστήριξη του πλούσιου βιομηχάνου Anatoly Demidov (1813-1870) ξεκίνησε το μεγάλο του έργο, στο οποίο θα προσπαθήσει να δώσει απάντηση σε διάφορες απορίες και προβληματισμούς, που μέχρι τότε βασάνιζαν τους καινούργιους καλλιτέχνες. Μέσα από αυτό, όπως και στα υπόλοιπα έργα του, προσπαθούσε να συμφιλιώσει τον Νεοκλασικισμό με τον Ρομαντισμό μέσα από τη δημιουργία του. Ο Μπριουλώφ μελέτησε έγγραφα σχετικά με την καταστροφή της Πομπηίας –διερευνώντας τις επιστολές του Πλίνιου του Νεότερου, που ήταν αυτόπτης μάρτυρας της έκρηξης του Βεζούβιου το 79 μ.Χ., όταν καταστράφηκαν οι

¹¹⁰ Γεωργιτσογιάννη 2011, 243.

¹¹¹ Honour – Fleming 1998, 547-550, 560-563. - Gombrich 2004, 504-506.

¹¹² Γεωργιτσογιάννη 2011, 252, 259-260.

¹¹³ Леонтьева 1983, 13-16.

πόλεις του Βεζουβίου– και παρακολούθησε τις ανασκαφές στο Herculaneum (Ήράκλειο) και την Πομπηία.

Χρειάστηκαν έξι ολόκληρα χρόνια γι' αυτό και το αποτέλεσμα ήταν εκπληκτικό, καθώς ο Μπριουλόφ κατάφερε αυτή τη φορά να συγκεράσει επιτυχώς τα δυο κυρίαρχα ρεύματα της εποχής, τον παλαιό πλέον Νεοκλασικισμό με τον νέο Ρομαντισμό. Το έργο που φιλοτέχνησε με τίτλο *Οι τελευταίες ημέρες της Πομπηίας*, έκανε μια θριαμβευτική περιοδεία σε πόλεις της Ευρώπης. Ο πίνακας εκτέθηκε στο Παρίσι και τιμήθηκε με το χρυσό μετάλλιο. Οι κριτικοί στη Γαλλία και τη Ρωσία σημείωσαν ωστόσο ότι η τελειότητα των κλασικά διαμορφωμένων σωμάτων φάνηκε να μην συμβαδίζει με την απελπιστική τους κατάσταση και το γενικό θέμα του πίνακα που ήταν ρομαντικό, όπου η ύψιστη δύναμη της φύσης καταστρέφει τις ανθρώπινες δημιουργίες¹¹⁴. Στη συνέχεια, ο Demidov τον έκανε δώρο στον Αυτοκράτορα Νικόλαο Α' (1796-1855) και για κάποιο διάστημα έγινε κυριολεκτικά ένας πόλος έλξης στην Ακαδημία Καλών Τεχνών, όπου ο κόσμος σχημάτιζε ατελείωτες ουρές για να τον θαυμάσει.

Η επιτυχία ήταν τεράστια. Ο Γκόγκολ (Nikolai Vasilievich Gogol, 1809-1852), γνωστός δραματουργός, έγραψε για το έργο του Μπριουλόφ: «... οι φιγούρες του είναι όμορφες παρά τη φρίκη του θέματος». Ο ποιητής Πούσκιν (Alexander Sergeyevich Pushkin, 1799-1837) υποδέχτηκε τον καλλιτέχνη με ενθουσιασμό και αφιέρωσε ένα ποίημα σε αυτόν. Ο καταξιωμένος ζωγράφος και επικεφαλής της Ιταλικής Σχολής Τέχνης στη Ρώμη Vincenzo Cammuccini (1771-1844) αποκάλυψε τον Μπριουλόφ «καλλιτέχνη-κολοσσό». Ο σπουδαίος συγγραφέας Sir Walter Scott (1771-1832), ο οποίος επισκέφθηκε το εργαστήριό του, χαρακτήρισε τη δημιουργία αυτή ως επική. Ο Μπριουλόφ εκλέγεται ως επίτιμο μέλος της Ακαδημίας Καλών Τεχνών του Μιλάνου, των Ακαδημιών της Μπολόνια, της Φλωρεντίας και της Πάρμας. Οι ποιητές Μιχαήλ Λέρμοντοφ (Mikhail Yuryevich Lermontov, 1814-1841), Ευγένιος Μπαρατίσκι (Yevgeny Abramovich Baratynsky 1800-1844), Βασίλι Ζουκόφσκι (Vasily Zhukovsky, 1783-1852) και Ιβάν Κριλόφ (Ivan Andreyevich Krylov 1769-1844), ο κριτικός λογοτεχνίας Βησσαρίων Μπελίνσκι (Vissarion Grigoyevich Belinsky, 1811-1848), ο στοχαστής και συγγραφέας Αλεξάντερ Χέρτσεν (Aleksandr Ivanovich Herzen, 1812-1870) και οι συνθέτες Μιχαήλ Γκλίνκα (Mikhail Ivanovich Glinka, 1804-1857) και Αλεξάντερ Νταργκομίτςκι (Alexander Sergeyevich Dargomyzhsky, 1813-1869) εκτιμούσαν ιδιαίτερα το ταλέντο του συμπατριώτη τους¹¹⁵.

Πριν επιστρέψει ο Μπριουλόφ στην πατρίδα του και αναλάβει τα καθήκοντά του ως καθηγητής στην Ακαδημία Καλών Τεχνών, ταξίδεψε με την καλλιτεχνική αποστολή του Β. Π. Νταβίντωφ στην Ελλάδα, την Τουρκία και τη Μικρά Ασία. Με την τεχνική του σχέδιου, της σέπιας και της ακουαρέλας, ο καλλιτέχνης δημιούργησε μια σειρά σκίτσων από τα μέρη που επισκέφτηκε στις χώρες αυτές.

2.4. Στόχοι του ταξιδιού

¹¹⁴ Hamilton 1954, 238-239 [online].

¹¹⁵ Брюллов Карл Павлович [online].

Η διαδρομή που επέλεξε ο Νταβίντωφ (Ιόνια Νησιά, Ελλάδα, Τουρκία, Άγιον Όρος), δεν ήταν καθόλου εύκολη και απαιτούσε πολλά έξοδα. Αλλά, αν λάβουμε υπόψη πως μόλις πριν λίγα χρόνια είχε απελευθερωθεί η Ελλάδα από τον μακροχρόνιο Οθωμανικό ζυγό, θα είναι εύκολο να κατανοήσουμε το μεγάλο ενδιαφέρον για τη χώρα αυτή με τα αρχαία μνημεία της και τα ορθόδοξα μοναστήρια του Άγιου Όρους, όπου επί αρκετούς αιώνες ζούσαν Ρώσοι μοναχοί. Το ταξίδι ξεκίνησε από τη Ρώμη και οι συνοδοί του Νταβίντωφ ήταν ο αρχιτέκτονας ακαδημαϊκός Ν. Εφίμοφ, ο Πρώσος αρχαιολόγος Dr. Cramer και ο γνωστός ζωγράφος Κάρολος Μπριουλώφ¹¹⁶.

Η Ρωσική Αποστολή είχε καθαρά ιδιωτικό υπόβαθρο. Τα κίνητρα των μελών της ήταν αρχαιογνωστικά, φιλελληνικά και πολιτισμικά και οι στόχοι τους να δώσουν λίγα στοιχεία για την κατάσταση της Ελλάδας μετά την επανάσταση, να αναφέρουν τις σχέσεις των Ρώσων και των Ελλήνων και να συγκρίνουν την ελληνική ύπαιθρο με την ρωσική. Τα καθήκοντα των μελών της αποστολής ήταν αυστηρά κατανομημένα από τον ίδιο τον Νταβίντωφ¹¹⁷. Από το ταξίδι αυτό θα προκύψει ως αποτέλεσμα το βιβλίο *Ταξιδιωτικές σημειώσεις κατά τη διάρκεια της παραμονής στα Ιόνια Νησιά, την Ελλάδα, τη Μικρά Ασία και την Τουρκία το 1835*, που εκδόθηκε το 1839-1840 στην Αγία Πετρούπολη. Σχέδια και σκίτσα των προσώπων κτηρίων και αρχιτεκτονικών μελών που πραγματοποιήθηκαν για λογαριασμό του Νταβίντωφ, εκδόθηκαν ως λιθογραφίες σε ξεχωριστό τόμο με τίτλο *Άτλας*¹¹⁸. Ένα μοναδικό πλήρες αντίτυπο του δίτομου βιβλίου με τα κείμενα και του *Άτλας* με τις εξαισίες έγχρωμες λιθογραφίες, που τυπώθηκαν στην Αγία Πετρούπολη το 1839, φυλάσσεται στη Βιβλιοθήκη της Τράπεζας της Ελλάδος.

Το έργο αυτό μάς δίνει τη δυνατότητα να παρακολουθήσουμε το οδοιπορικό του Ρώσου περιηγητή και να αντλήσουμε χρήσιμες πληροφορίες από τις σημειώσεις του για την κατάσταση που επικρατούσε στα μέρη εκείνα, λίγο μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους. Αν αναλογισθεί μάλιστα κανείς ότι στην Ελλάδα είναι ελάχιστα γνωστό το έργο των Ρώσων περιηγητών αυτής της περιόδου, το βιβλίο του Νταβίντωφ παρουσιάζει ακόμη μεγαλύτερο ενδιαφέρον. Μέσα από τα ζωγραφικά του έργα προβάλλεται η ομορφιά του ελληνικού χώρου, σκηνές της καθημερινότητας και τα μνημεία στη μορφή που σώζονταν στα χρόνια εκείνα.

Περίεργο ωστόσο φαίνεται το γεγονός πως στο ταξίδι του στην Ελλάδα ο Νταβίντωφ δεν θα «τιμήσει» τη Μεσσηνία, η οποία συνδέεται μαζί του και λόγω της καταγωγής του από την οικογένεια Ορλώφ, αλλά και λόγω της, έστω και μακρινής, συγγενικής και φιλικής του σχέσης με τον Όττο Μάγκνους φον Στάκελμπεργκ, το όνομα του οποίου συχνά αναφέρεται στις *Ταξιδιωτικές Σημειώσεις* του, ειδικά όταν πρόκειται για την περιγραφή αρχαίων μνημείων. Αξιοσημείωτη είναι και η περιγραφή του Νταβίντωφ για τη «θρυλική» Ιθώμη που δεσπόζει στην χώρα των Μεσσηνίων, όπως και η απεικόνισή της στην ακουαρέλα του Καρόλου Μπριουλώφ (Εικ. 4). Είναι εύκολο να υποθέσει κανείς πως ο Νταβίντωφ δεν θα μπορούσε να μην έχει δει την περίφημη λιθογραφία του Στάκελμπεργκ με την απεικόνιση της Αρκαδικής Πύλης. Δυστυχώς, όμως, η πορεία του

¹¹⁶ Νταβίντωφ 2004, 22.

¹¹⁷ Ацаркина 1963, 141.

¹¹⁸ Полевой 1984, 426.

Νταβίντωφ προς τη Μεσσηνία δεν πραγματοποιήθηκε, εξαιτίας της ασθενικής φύσης του Μπριουλώφ και έτσι δεν συμπεριλήφθηκε στο έργο του.

2.5. Κύριοι σταθμοί της Ρωσικής Αποστολής στην Πελοπόννησο

Το ταξίδι του Νταβίντωφ στον ελλαδικό χώρο

Στις 4/16 Μαΐου αναχώρησαν τα μέλη της αποστολής από Ρώμη για Ανκόνα, όπου και επιβιβάστηκαν στις 8/20 Μαΐου σε πλοίο, με κατεύθυνση την αγγλοκρατούμενη Κέρκυρα. Στις 11/23 Μαΐου, μετά από τέσσερις ημέρες στη θάλασσα, αποβιβάστηκαν Κέρκυρα, στην οποία διέμειναν πέντε ημέρες, επισκεπτόμενοι την πόλη και κάποια μέρη του νησιού όπως το χωριό Ποταμός και την οροσειρά του Παντοκράτορα¹¹⁹. Στις 16/28 Μαΐου αναχώρησαν από το λιμάνι της Κέρκυρας με τελικό προορισμό τη Ζάκυνθο και με στάσεις για διανυκτέρευση στη Λευκάδα, γνωστή τότε ως Σάντα Μαύρα, και στην Ιθάκη στις 17/29 Μαΐου. Η επίσκεψη στις πόλεις και στα χωριά των νησιών μαζί με εξερεύνηση, καταγραφή και αποτύπωση του τοπίου και των αρχαίων καταλοίπων, όπως της αναφερόμενης στις *Ταξιδιωτικές Σημειώσεις* του «Σχολής του Ομήρου», ήταν δεδομένη¹²⁰. Στις 19/31 Μαΐου οι ταξιδιώτες αφίχθησαν στη Ζάκυνθο και παρέμειναν στο νησί για δυο εβδομάδες, λόγω της ζώνης ημι-καραντίνας που υπήρχε στα Ιόνια νησιά για τα πλοία από την Ανατολή¹²¹, αναμένοντας την ημέρα που θα αναχωρούσαν για την Πελοπόννησο.

Οι σταθμοί του ταξιδιού του Νταβίντωφ στον Μοριά και τη Στερεά Ελλάδα

Στις 1/13 Ιουνίου ο Κόμης Νταβίντωφ με την ομάδα του αποβιβάστηκε στο Κατάκωλο, ξεκινώντας το ταξίδι τους στην Πελοπόννησο μια μέρα αργότερα, στις 2/14 Ιουνίου, με αρχικό προορισμό τον Πύργο, όπου και έλαβαν άδεια διέλευσης στην περιοχή από τον έπαρχο και οδηγούς με μουλάρια. Εκεί ξεκινούν και οι πρώτες τους εντυπώσεις από τον Μοριά¹²². Στη συνέχεια κατευθύνθηκαν μέσω της εύφορης κοιλάδας του Αλφειού στα μικρά χωριά Μακρίσια και Μιράκα¹²³, διανυκτερεύοντας στο δεύτερο, ώστε την επόμενη ημέρα, στις 3/15 Ιουνίου, να μεταβούν στη διπλανή Ολυμπία, για να θαυμάσουν τα ερείπια του ναού του Ολυμπίου Διός¹²⁴. Σύμφωνα με μαρτυρία τους, η ταύτιση του σημερινού τοπίου με αυτό που περιγράφει ο Πausανίας ήταν δύσκολη, λόγω των ιζημάτων του Κλαδέου ποταμού, που κάλυψαν τα παλιά στρώματα του εδάφους. Οι ανασκαφές της Γαλλικής Αποστολής μια δεκαετία πριν, αποδείχτηκαν αρκετά βοηθητικές στην αναγνώριση ορισμένων σημείων των ναών¹²⁵. Σε παράρτημα των *Ταξιδιωτικών Σημειώσεων* διαβάζει κανείς μια περιγραφή ενός σχεδίου του K. F. Schinkel που παραθέτει ο ίδιος, το οποίο αναπαριστά τον ναό του Διός και την Άλτη στην Ολυμπία¹²⁶, δίνοντας μια ιδέα των μελετών που διεξήγαγαν και του έργου που

¹¹⁹ Νταβίντωφ 2004, 30-35.

¹²⁰ Νταβίντωφ 2004, 37-42.

¹²¹ Νταβίντωφ 2004, 43-44.

¹²² Παράρτημα I, 2.

¹²³ Παράρτημα III, A2.

¹²⁴ Παράρτημα III, A1.

¹²⁵ Παράρτημα I, 3.

¹²⁶ Νταβίντωφ 2004, 176-181.

παρήγαγαν. Αναχωρώντας από τη Μιράκα, διέσχισαν την κοιλάδα του Αλφειού ποταμού προς τα ορεινά, σταματώντας για μια διανυκτέρευση στο χωριό του Άι-Γιάννη, κοντά στα ερείπια της Αρχαίας Ηραίας, και την επομένη, στις 4/16 Ιουνίου, σε ένα χάνι της Ανδρίτσαινας, ώστε να καταλήξουν στον ναό του Επικουρίου Απόλλωνος, όπου παρέμειναν έως τις 6/18 Ιουνίου. Εκεί διεξήγαγαν μελέτες, καταγράφοντας κάθε πληροφορία και λεπτομέρεια για την κατάσταση του μνημείου, την ιστορία, την κατασκευή και αρχιτεκτονική του, ενώ οι ζωγράφοι της ομάδας, με επικεφαλής τον Μπριουλώφ, αποτύπωσαν αυτές τις μελέτες σε σχέδια και πίνακες¹²⁷. Επόμενος σταθμός ήταν η Τριπολιτσά, όπου έφτασαν αργά στις 7/19 Ιουνίου, έχοντας διασχίσει τις πλαγιές του Λυκαίου όρους, απ' όπου διέκριναν και θαύμασαν την μακρινή Ιθώμη¹²⁸, την κοιλάδα του Αμπελιώνα και του Αγ. Σώστη και έχοντας κάνει δυο στάσεις στις Καρυές και στο Σινάνο¹²⁹, όπου βρίσκονταν τα διάσπαρτα ερείπια της Αρχαίας Μεγαλόπολης, τα οποία και θαύμασαν¹³⁰. Στην Τρίπολη παρέμειναν για δυο μέρες, έως τις 9/21 Ιουνίου, επισκεπτόμενοι πρώτα τον έπαρχο και στη συνέχεια την ευρύτερη περιοχή, όπως η Παλαιά Επισκοπή με τα ερείπια της Αρχαίας Τεγέας¹³¹, ενώ στη συνέχεια μετέβησαν προς την Αργολίδα, με μια στάση στις Αρχαίες Υσιές (Αχλαδόκαμπος). Εκεί παρέμειναν από τις 9/21 έως τις 11/23 Ιουνίου, επισκεπτόμενοι το Άργος και τα ερείπια της αρχαίας πόλης του (κυρίως το θέατρο), την πόλη του Ναυπλίου και το χωριό Χαρβάτι, για να καταλήξουν στα ερείπια της Τίρυνθας και των Μυκηνών¹³², εστιάζοντας στην Πύλη των Λεόντων και σε ένα θολωτό τάφο, ενώ το τελευταίο βράδυ, κατευθυνόμενοι προς την Κόρινθο, διανυκτέρευσαν στην ύπαιθρο, δίπλα στους κίονες του ναού του Διός στη Νεμέα, τους οποίους και θαύμασαν¹³³. Στις 12/24 Ιουνίου, τελευταία μέρα και νύχτα παραμονής στην Πελοπόννησο, η ομάδα περνά μέσα από τα ερείπια των αρχαίων πόλεων των Κλεωνών και της Κορίνθου, επισκέπτεται το φρούριο της Ακροκορίνθου και καταλήγει για διανυκτέρευση στη σύγχρονη πόλη της Κορίνθου¹³⁴.

Στις 13/25 Ιουνίου η καλλιτεχνική ομάδα θα συνεχίσει την αποστολή της στη Στερεά Ελλάδα με αφετηρία την Ιτέα, όπου αποβιβάστηκε από την απέναντι Κόρινθο, εντυπωσιαζόμενη από τον ογκώδη Παρνασσό. Με προορισμό τη Θήβα, όπου και φτάνει στις 16/28 Ιουνίου, θα διασχίσει το κεφαλοχώρι Χρισσό (Αρχαία Κρίσσα) που ευδοκιμεί και το συγκρίνει με αυτά του Μοριά που είναι φτωχά, και τους Δελφούς¹³⁵, όπου και θα διανυκτερεύσουν, για να μελετήσουν τα κατάλοιπα των αρχαίων κτισμάτων σε κτήρια του σύγχρονου οικισμού, με εξαίρεση το σωζόμενο στάδιο¹³⁶. Θα ακολουθήσουν το Ζεμενό, η Κάπραινα, όπου βρίσκεται η Αρχαία Χαιρώνεια, το χωριό Σκριπού και ο Αρχαίος Ορχομενός, για να καταλήξουν στη Λειβαδιά¹³⁷. Διανυκτερεύοντας εκεί, θαύμασαν από μακριά τον Ελικώνα και τα ερείπια της Αρχαίας Αλιάρτου, με τελικό

¹²⁷ Νταβίντωφ 2004, 61-66. – Παράρτημα I, 4, 5. Παράρτημα III, A3, A6.

¹²⁸ Παράρτημα III, A7.

¹²⁹ Παράρτημα III, A8.

¹³⁰ Παράρτημα I, 6.

¹³¹ Νταβίντωφ 2004, 69-76. – Παράρτημα I, 7, 8.

¹³² Παράρτημα I, 9, 10.

¹³³ Νταβίντωφ 2004, 80-88 – Παράρτημα I, 11.

¹³⁴ Νταβίντωφ 2004, 89-90.

¹³⁵ Παράρτημα III, A4, A5.

¹³⁶ Νταβίντωφ 2004, 101-102.

¹³⁷ Νταβίντωφ 2004, 106-109.

προορισμό τους τη Θήβα, όπου έκαναν δύο διανυκτερεύσεις (16/28 και 17/29 Ιουνίου). Τα ελάχιστα ερείπια ήταν σχετικά αποθαρρυντικά και η εικόνα που έδινε η πόλη την έκανε να φαντάζει πάμπτωχη¹³⁸. Αξιοσημείωτη είναι ωστόσο η αναφορά που γίνεται στη συστηματική και σωστή καλλιέργεια της γης σε όλη τη Στερεά σε αντίθεση με την Πελοπόννησο. Στις 18/30 Ιουνίου η ομάδα μεταβαίνει στις Αρχαίες Πλαταιές και τον Κιθαιρώνα, κάνοντας μια διανυκτέρευση στο αρβανίτικο χωριό Κόκλα και μια στη Στάνιτσα (πιθανώς τη σημερινή Τανάγρα)¹³⁹.

Στις 20 Ιουνίου/2 Ιουλίου τα μέλη της ομάδας είχαν πλέον ολοκληρώσει την επίσκεψή τους στην υπόλοιπη Στερεά και μπήκαν στην Αττική, με πρώτη στάση το χωριό Γραμματικό, κοντά στην Πάρνηθα. Την επόμενη ημέρα πέρασαν από τον Αρχαίο Ραμνούντα, θαύμασαν τα ερείπια της πόλης και τον μικρό ναό της θεάς Νέμεσης, συνεχίζοντας προς Μαραθώνα και κατευθυνόμενοι μέσω Πεντέλης προς την Κηφισιά, για να καταλήξουν στην Αθήνα, στην οδό Ερμού, όπου διανυκτέρευσαν¹⁴⁰. Για μια περίπου εβδομάδα, με αρχή τις 22 Ιουνίου/4 Ιουλίου έως τις 28 Ιουνίου/9 Ιουλίου να συμπληρωθεί, η ομάδα του Κόμη Νταβίντωφ και ο ίδιος είχαν ένα σχετικά χαλαρό πρόγραμμα, καθώς, όπως αναφέρει στις *Ταξιδιωτικές Σημειώσεις*: «Χαιρόμασταν την Αθήνα πιο πολύ ως τόπο ανάπαυσης και κοινωνικής συναναστροφής, παρά ως ιστορικό χώρο πλημμυρισμένο από κλασικές μνημεία»¹⁴¹. Η επαφή με αρκετούς ομοεθνείς στη Ρωσική Πρεσβεία και με άτομα του πνεύματος, της επιστήμης και της πολιτικής, όπως και η αίσθηση της άνεσης σε μια σχετικά «ευρωπαϊκή» και «πολιτισμένη» πόλη, αποτέλεσαν τους κύριους λόγους. Παρά ταύτα, σε εκείνο το διάστημα γνώρισαν τον αρχαιολόγο Κυριάκο Πιττάκη (1798-1863), που τους ξενάγησε στα σημαντικότερα μνημεία της αρχαίας πόλης (Ακρόπολη, Αρχαία και Ρωμαϊκή Αγορά, Άρειο Πάγο, Πνύκα, Ναό Ολυμπίου Διός κ.ά), ενώ με τη βοήθεια του Ρώσου Πρέσβη, έλαβαν την άδεια να μελετήσουν λεπτομερώς τον Παρθενώνα και τον ναό της Απτέρου Νίκης και να διεξαγάγουν ανασκαφές για την εξακρίβωση των αναλογιών τους, τις οποίες και θα υπολόγιζαν με τη βοήθεια μετρήσεων, για ακριβείς υπολογισμούς στις καταγραφές τους¹⁴². Το Παράρτημα I των *Ταξιδιωτικών Σημειώσεων* του Νταβίντωφ, που συντάχθηκε από τον Βαυαρό αρχιτέκτονα Eduard Metzger (1807-1894), μάς φανερώνει ότι πρόκειται για μια λεπτομερή επιστημονική μελέτη.¹⁴³ Έως και τις 12/24 Ιουλίου η ομάδα συνέχισε να επισκέπτεται και να μελετά αρχαία μνημεία, όχι μόνο στην Αθήνα, όπως τις πρώτες μέρες, αλλά και στον Πειραιά, τα Μεσόγεια και το Σούνιο, ενώ ταξίδεψε έως την Αίγινα, στον ναό του Πανελλήνιου Διός¹⁴⁴. Παράλληλα, εκείνες τις ημέρες ο Μπριουλόφ ήταν άρρωστος και έτσι παρέλειψε κάποιες εξορμήσεις, ενώ τις τελευταίες μέρες μετά την Αίγινα, ο Νταβίντωφ αρρώστησε και αυτός από πυρετό, παραλείποντας να κρατήσει ημερολόγιο, αλλά όπως γράφει στις 14/26 Ιουλίου από τη Σμύρνη, επισκέφτηκε λίγα ακόμα μνημεία στην Αθήνα και λίγες μέρες μετά αναχώρησαν από τον Πειραιά για την Μικρά Ασία με την κορβέτα «Ιφιγένεια» και πρώτη στάση τη Σμύρνη¹⁴⁵.

¹³⁸ Νταβίντωφ 2004, 112-114.

¹³⁹ Νταβίντωφ 2004, 114-116.

¹⁴⁰ Νταβίντωφ 2004, 171-121.

¹⁴¹ Νταβίντωφ 2004, 121.

¹⁴² Νταβίντωφ 2004, 121, 130.

¹⁴³ Νταβίντωφ 2004, 131

¹⁴⁴ Νταβίντωφ 2004, 169-175.

¹⁴⁵ Νταβίντωφ 2004, 185.

3. Η Ρωσική Αποστολή υπό το πρίσμα της πολιτιστικής διπλωματίας

3.1. Μέσα από τις “Ταξιδιωτικές σημειώσεις”

Το ταξίδι του Νταβίντωφ στην Ελλάδα πραγματοποιείται στην εποχή που η Ρωσία είχε πλέον απομακρυνθεί από το πολιτικό σκηνικό της Ελλάδας. Προηγήθηκαν τον 18ο αιώνα τέσσερις πόλεμοι με τους Οθωμανούς, οι οποίοι επέφεραν νέα εδάφη στη Ρωσία, ενισχύθηκε σημαντικά η κηδεμονία της στους ορθόδοξους χριστιανούς που βρίσκονταν υπό τον Οθωμανικό ζυγό ως προστάτιδα δύναμη και η Συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774) έδωσε στη Ρωσία το δικαίωμα να τους παρέχει προστασία και να ταξιδεύουν ελεύθερα με τα πλοία τους κάτω από ρωσική σημαία. Η στάση της Ρωσίας προς τους Έλληνες ήταν περισσότερο από ευνοϊκή: Η προστασία της Αγίας Πετρούπολης πρόσφερε στους Έλληνες φορολογικές και νομικές απαλλαγές¹⁴⁶. Στους Έλληνες επαναστάτες που πολέμησαν στο πλευρό της Ρωσίας κατά την περίοδο των Ορλωφικών (1770) και του Ρωσοτουρκικού πολέμου (1768-1774), δόθηκε άσυλο και γη για αποκατάσταση. Εκπρόσωποι της ελληνικής ελίτ που έφυγαν από την κυριότητα του σουλτάνου, έγιναν οικειοθελώς δεκτοί στη ρωσική δημόσια διοίκηση¹⁴⁷.

Ο πλέον διάσημος από αυτούς ήταν ο Ιωάννης Καποδίστριας (1776-1831), ο οποίος υπηρέτησε ως αντιπρόεδρος στο Υπουργείο Εξωτερικών της Ρωσίας. Από την αρχή του ελληνικού απελευθερωτικού αγώνα του 1821 ο Καποδίστριας εγκατέλειψε τη ρωσική υπηρεσία, λόγω της σύγκρουσης του Αυτοκράτορα Αλέξανδρου Α' (1777-1825) και του ίδιου ως υπερασπιστή των ελληνικών και όχι ρωσικών συμφερόντων¹⁴⁸. Στις *Ταξιδιωτικές Σημειώσεις* του, ο Νταβίντωφ επανειλημμένα αναφέρεται στο όνομά του, είτε βρίσκεται στην Κέρκυρα, όπου «τιμούν τη μνήμη του πάρα πολύ»¹⁴⁹, είτε στο Ναύπλιο, όπου περιγράφει το μοναδικό ευπρεπές οίκημα που φτιάχτηκε για τον Κυβερνήτη Καποδίστρια, αλλά εκείνος ντρεπόταν να μείνει εκεί, επειδή οι υπόλοιποι Έλληνες κατοικούσαν σε φτωχά καλύβια¹⁵⁰.

Θεωρείται γενικά ότι οι Έλληνες ενώθηκαν σε ορισμένες περιπτώσεις με τη Ρωσία, δημιουργώντας έναν ξεχωριστό δεσμό μαζί της και ξεχωρίζοντας από τις υπόλοιπες χριστιανικές υποθέσεις των Οθωμανών. Αυτό όμως δεν είναι απολύτως αληθές. Οι Έλληνες απλά ήταν από τις πλέον ενεργές οικονομικά ομάδες του πληθυσμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, με υψηλό επίπεδο ανάπτυξης της θρησκευτικής κυρίως και πολύ αργότερα της εθνικής ταυτότητας, επειδή επωφελήθηκαν γρήγορα και ενεργά από το status quo μέσα από την ύπαρξη του Ρουμ μιλλέτ (θρησκευτική κοινότητα των ορθόδοξων χριστιανών), με τον Οικουμενικό Πατριάρχη στον ρόλο του πολιτικού και πνευματικού αρχηγού¹⁵¹.

¹⁴⁶ Βακαλόπουλος 2005, 133-134. - Σβορώνος 2007, 52, 59.

¹⁴⁷ Βακαλόπουλος 2005, 134-136.

¹⁴⁸ Δεσποτόπουλος 1975α, 36-41.

¹⁴⁹ Νταβίντωφ 2004, 37.

¹⁵⁰ Νταβίντωφ 2004, 83.

¹⁵¹ Πιζάνιας 2015, 40-44.

Από τα τέλη του 18ου έως τις αρχές του 19ου αιώνα η Ρωσία αναζητούσε και άλλους συμμάχους στην αυτοκρατορία και επεδίωκε να βοηθήσει τους «ομόδοξους αδελφούς» της υπό την δική της προστασία, μια ιδεαλιστική φιλοσοφική στάση που έπαιζε τότε σημαντικό ρόλο στην πολιτική, όπως και αυτή του «πανσλαβισμού», την οποία και καταπολεμούσαν με κάθε μέσον οι υπόλοιπες Δυνάμεις, για να αποτρέψουν και την επέκτασή της στα Βαλκάνια ή και τη Μεσόγειο¹⁵². Με την ενθάρρυνση της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, τα αιτήματα του 1804 για αυτοδιοίκηση εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εξελίχθηκαν το 1807 σε πόλεμο για ανεξαρτησία. Η Σερβική Επανάσταση έγινε τελικά σύμβολο για την αρχή της διαδικασίας της αυτονομίας των εθνών στα Βαλκάνια, προκαλώντας αγροτικές αναταραχές μεταξύ των Χριστιανών, τόσο στην Ελλάδα όσο και στη Βουλγαρία, ενώ οι συνεχείς πολεμικές συγκρούσεις στη Μολδοβλαχία επέφεραν την παραχώρησή της υπό ρωσική διοίκηση, μετά την τελική νίκη της Ρωσίας, το 1829 (συνθήκη Αδριανούπολης), όταν αναγνωρίστηκαν από τον Σουλτάνο επίσης και οι αυτονομίες της Σερβίας και της Ελλάδος¹⁵³.

Στα 1821, όταν άρχισε η εξέγερση των Ελλήνων, η κατάσταση στη διεθνή σκηνή ήταν εκ θεμελίων διαφορετική από ό, τι στις αρχές του αιώνα, όταν εξεγέρθηκαν οι Σέρβοι (1804). Ο ρωσικός πόλεμος εναντίον των Οθωμανών και κυρίως οι προσεγγίσεις με τη Ρωσία, υπό τις επεκτατικές βλέψεις της στην Ανατολική Μεσόγειο, τους απειλούσε με διεθνή απομόνωση, λόγω των συγκρούσεων με την Αγγλία και τη Γαλλία στο Ανατολικό Ζήτημα, όπως συνέβη και τριάντα χρόνια αργότερα (Ιανουάριος – Ιούλιος 1850 και Μάιος – Ιούνιος 1854), περίπου την περίοδο του Κριμαϊκού πολέμου (1853-1856)¹⁵⁴. Η Ρωσία μπόρεσε να υποστηρίξει ανεπίσημα τους Έλληνες: Οι Ρώσοι διπλωμάτες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, αντίθετα με τους Βρετανούς ομολόγους τους, θέλοντας να προστατεύσουν τους απειλούμενους Έλληνες, τούς βοήθησαν να φύγουν στο εξωτερικό.

Ο αγώνας των Ελλήνων για ανεξαρτησία υποστηρίχθηκε ένθερμα από τη τότε ρωσική κοινωνία: εθελοντές από τη Ρωσία, καθώς και από πολλές άλλες χώρες, αγωνίστηκαν στις τάξεις των Ελλήνων αγωνιστών. Το «ρωσικό κόμμα» απολάμβανε τη μεγαλύτερη υποστήριξη του πληθυσμού: Το 1828 η Ρωσία ξεκίνησε έναν πόλεμο ενάντια στους Τούρκους και η νίκη της, με την υπογραφή της συνθήκης της Αδριανούπολης (14 Σεπτεμβρίου, 1829), επέτρεψε στους Έλληνες να επιτύχουν πλήρη ανεξαρτησία με το πρωτόκολλο του Λονδίνου (3 Φεβρουαρίου, 1830) και όχι αυτονομία, όπως είχε υποτεθεί προηγουμένως με τη συνθήκη του Λονδίνου (6 Ιουλίου, 1827). Η επιρροή της Ρωσίας στην Ελλάδα ενισχύθηκε χάρη στις δραστηριότητες του εκλεγμένου Κυβερνήτη Καποδίστρια (1828-1831)¹⁵⁵.

Ωστόσο, ήδη από τη δεκαετία του 1830, ιδίως μετά την άνοδο του βασιλιά Όθωνα στον ελληνικό θρόνο (1832-1862), άρχισε η παρακμή της ρωσικής επιρροής στην Ελλάδα. Οι λόγοι γι' αυτό ήταν τόσο εσωτερικοί όσο και διεθνείς. Οι ηγέτες του «ρωσικού κόμματος» στην Ελλάδα έκαναν ένα μεγάλο πολιτικό λάθος, αρνούμενοι να

¹⁵² Roberts 2009, 52-53.

¹⁵³ Roberts 2009, 46.

¹⁵⁴ Σβορώνος 2007, 85-86.

¹⁵⁵ Δεσποτόπουλος 1975β, 1975γ, 1975δ, 497-500, 535-536, 536-537. - Βακαλόπουλος 2005, 212-213. - Σβορώνος 2007, 72-73.

αναγνωρίσουν εγκαίρως τα εγγυημένα δικαιώματα του Όθωνα στο ελληνικό θρόνο, που τους καταδίκασε σε επακόλουθα αντίποινα και υπονόμωσε την αξιοπιστία της Ρωσίας στα μάτια του Βασιλιά και της Αντιβασιλείας. Η κατάσταση επιδεινώθηκε από το γεγονός ότι σε μια κρίσιμη στιγμή, όπως ο ναυτικός αποκλεισμός της χώρας το 1850 και 1854 στα πλαίσια του Κριμαϊκού πολέμου, το «ρωσικό κόμμα» έμεινε χωρίς τη διπλωματική υποστήριξη της Ρωσίας, καθώς τότε άλλαξε και η Ρωσική Αποστολή στη χώρα, αφήνοντας τη δεύτερη στη βρετανική ζώνη επιρροής¹⁵⁶.

Ακόμη πιο σοβαροί ήταν οι λόγοι εξωτερικής πολιτικής. Παρ' όλα αυτά, η Ρωσία συνέχισε για κάποιο διάστημα να απολαμβάνει ως ομόθρησκη μεγάλη δημοτικότητα στην Ελλάδα και δημιουργήθηκε σταδιακά μεταξύ της πολιτικής ελίτ μια ορισμένη ισορροπία¹⁵⁷.

Εντούτοις, θεμελιώδες χαρακτηριστικό του νεοσύστατου ελληνικού κράτους αποτελούσε η περιορισμένη εθνική κυριαρχία. Οι επιρροή των Μεγάλων Δυνάμεων ξεκίνησε κατά τη διάρκεια της ελληνικής επανάστασης, όταν καθεμία από αυτές έδειχνε μεγάλο ενδιαφέρον για την περιοχή, πρώτα απ' όλα λόγω της γεωγραφικής θέσης της Ελλάδος στην ανατολική Μεσόγειο. Ο δικαιολογημένος ανταγωνισμός τους φτάνει στο απόγειο μετά τη λήξη του ρωσοτουρκικού πολέμου, το 1828-29¹⁵⁸.

Το ταξίδι του κόμη Ορλώφ-Νταβίντωφ, που στην ρωσική βιβλιογραφία έχει χαρακτηριστεί ως επιστημονική-καλλιτεχνική αποστολή, είναι μια εν μέρει ιδιωτική πρωτοβουλία πολιτιστικής διπλωματίας των Ρώσων, μετά την ίδρυση του Ελληνικού κράτους. Οι *Ταξιδιωτικές Σημειώσεις* παρουσιάζουν μια ανασκόπηση των πολιτικών γεγονότων που ενώνουν τα δύο κράτη, όμως η έμφαση δίνεται στην ιστορία του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού και στη σημασία του σε παγκόσμιο επίπεδο: «Ο Βορράς, όπως και ο Νότος, έχει τους δικούς του αστέρες. Ωστόσο, αν ο Βορράς υπάρχει και προοδεύει χάρη στη βιομηχανία, ας μη ξεχνάμε ότι ο Νότος ήταν εκείνος που έθεσε τις βάσεις του στοχασμού»¹⁵⁹.

3.2. Μέσα από τους πίνακες του Μπριουλόφ

Ο διάσημος Ρώσος ζωγράφος, θεωρούμενος ως η ηγετική μορφή της μετάβασης της ρωσικής ζωγραφικής από το νεοκλασικισμό προς τον ρομαντισμό, στις υδατογραφίες και τα σκίτσα του από την Κέρκυρα, την Ιθάκη, την Πελοπόννησο, την Αττική και τη Βοιωτία αποτυπώνει τη σύγχρονη, πλέον, μορφή της Ελλάδος. Ανάμεσά τους παρατηρούνται τοπία διαφόρων ειδών, όχι απαραίτητως γνωστών για τα μνημεία τους, αλλά ικανών να συναρπάσουν τον καλλιτέχνη, λόγω της γραφικότητάς τους. Στις ακουαρέλες του Μπριουλόφ τα αρχαία μνημεία ενσωματώνονται στην πραγματική ζωντανή φύση της χώρας. Ενδιαφέρον του προκάλεσε η αγροτική ζωή των Ελλήνων που συνάντησε στο ταξίδι του, όπως και οι ανθρώπινοι χαρακτήρες και οι σκηνές από την καθημερινή τους ζωή. Μερικά από τα έργα του πηγάζουν από τους στόχους που είχε

¹⁵⁶ Βακαλόπουλος 2005, 252-255. - Σβορώνος 2007, 84-86.

¹⁵⁷ «Как Россия потеряла Грецию / Πώς η Ρωσία έχασε την Ελλάδα» [online].

¹⁵⁸ Πετρόπουλος 1982, 72-75.

¹⁵⁹ Νταβίντωφ 2004, 330.

θέσει ο Νταβίντωφ και εκφράζουν, εκτός από τον ηθογραφικό τους χαρακτήρα, μια ένθερμη επιθυμία του καλλιτέχνη να παρουσιάσει τον Έλληνα ως λαϊκό ή εθνικό ήρωα. Και καθώς το ταξίδι πραγματοποιείται την εποχή που ο οθωμανικός ζυγός είχε ήδη αποτιναχθεί, ο Μπριουλώφ αφιερώνει χρόνο σε κάποια έργα που δεν εντάσσονται στον *Άτλαντα* και είναι αφιερωμένα στο θέμα της επανάστασης και της απελευθέρωσης της Ελλάδας¹⁶⁰. Ένα από αυτά είναι η σέπια *Τραυματισμένος Έλληνας* (Μόσχα, Κρατική Πινακοθήκη Τρετιακόφ)¹⁶¹. Απεικονίζεται ένας Έλληνας που έπεσε από το άλογο, αλλά ακόμα και θανάσιμα πληγωμένος, δεν αφήνει το όπλο του. Η μορφή του είναι γεμάτη από τεράστια εκφραστικότητα, ενώ η εικόνα του ελληνικού λαού, που αγωνίστηκε ηρωικά για την ανεξαρτησία, αποδίδεται τέλεια. Ειδικότερα, το κεφάλι του με τα ανώμαλα ανυψωμένα φρύδια, τα μισάνοιχτα χείλη και τα μαύρα διάσπαρτα μαλλιά ακουμπά το έδαφος. Υπάρχει τόσο πολύς πόνος και αγωνία ώστε δημιουργείται μια εντύπωση τραγικού θανάτου ενός μαχητή της ελευθερίας. Ο Μπριουλώφ απεικονίζει τον πεσμένο Έλληνα και το άλογό του με μεγάλη δεξιοτεχνία σε μια περίπλοκη, δυναμική προοπτική. Το πινέλο του καλλιτέχνη συνδυάζει τη σέπια με μια εξαιρετικά περίτεχνη διακόσμηση του στολισμού των ρούχων.

Η άφιξη των Ρώσων ταξιδιωτών συνέπεσε με την απελευθέρωση του ελληνικού εθνικού ήρωα Κολοκοτρώνη. Ο Μπριουλώφ δεν άργησε να δημιουργήσει το πορτρέτο του (Μόσχα, Κρατική Πινακοθήκη Τρετιακόφ)¹⁶².

Κοντά στο πορτρέτο του Κολοκοτρώνη είναι η μορφή ενός Έλληνα στη πλαγιά ενός απότομου βράχου. Το μεγαλείο της ορεινής φύσης μέσα στην οποία και απεικονίζεται, συνάδει με τη θαρραλέα εμφάνισή του. Πρόκειται για το σκίτσο με τίτλο *Έλληνας, ξαπλωμένος σε βράχο* (Μόσχα, Κρατική Πινακοθήκη Τρετιακόφ)¹⁶³.

Μαζί με τα ελεύθερα θέματα, στα οποία ο Μπριουλώφ απέδωσε την εικόνα της εμπόλεμης Ελλάδας, εκτέλεσε επίσης δεκαεπτά ακουαρέλες κατά παραγγελία του Νταβίντωφ. Και σε αυτές ο καλλιτέχνης προσπάθησε να ενσωματώσει την εικόνα μιας ηρωικής και φιλελεύθερης χώρας. Πολλές από τις ακουαρέλες «ολοκληρώθηκαν» από άγνωστους λιθογράφους, όπως αυτή που απεικονίζει την Σχολή του Ομήρου στην Ιθάκη¹⁶⁴. Εκείνες που βρίσκονται σε καλή κατάσταση, εντυπωσιάζουν με την καθαρότητα και τη διαφάνεια των αποχρώσεων¹⁶⁵.

Καθώς ο Μπριουλώφ αρρώστησε σοβαρά στην Αθήνα, δεν μπόρεσε να ακολουθήσει τον Νταβίντωφ στο υπόλοιπο ταξίδι του. Όταν ξεκίνησε η προετοιμασία για τη δημοσίευση των *Ταξιδιωτικών Σημειώσεων* και του *Άτλαντα*, στις υπάρχουσες ήδη υδατογραφίες του Μπριουλώφ, του Εφίμοφ και του Φρεν προστέθηκαν και αρκετές ακουαρέλες Ελβετών, Γερμανών, Ρώσων και Γάλλων καλλιτεχνών, όπως των K. Bekman, G. Lori, P. Biermann, K. Mozen, J. Gue, Γ. Γκαγκάριν και I. Wolfensberger¹⁶⁶. Σχεδόν όλοι τους,

¹⁶⁰ Παράρτημα III, B4.

¹⁶¹ Παράρτημα III, B3.

¹⁶² Παράρτημα III, B2.

¹⁶³ Παράρτημα III, B1.

¹⁶⁴ Παράρτημα I, 1.

¹⁶⁵ Ацаркина 1963, 144. - Παράρτημα III, A1-8.

¹⁶⁶ Νταβίντωφ 2004, 13.

εκτέλεσαν κατά παραγγελία του Νταβίντωφ τα έργα αυτά, χρησιμοποιώντας σχέδια με μολύβι πλήρους κλίμακας του Καρόλου Μπριουλόφ, καθώς και τις περιγραφές των απεικονιζόμενων τοπίων από τις *Σημειώσεις* του Νταβίντωφ¹⁶⁷.

Τα ελληνικά έργα του Μπριουλόφ έχουν χωρίς αμφιβολία και αυτά ξεκάθαρα μια θέση στην Ευρωπαϊκή Πινακοθήκη έργων τέχνης, αφιερωμένων στον ελληνικό λαό και στον αγώνα του για την απελευθέρωση. Όπως και στα έργα του Ευγένιου Ντελακρουά, που εγκαινιάζουν αυτή τη σειρά ευρωπαϊκών πινάκων που εμπνέονται από τον ελληνικό απελευθερωτικό αγώνα, έτσι και στα έργα του Μπριουλόφ βρίσκει κανείς τη ρομαντική αντίληψη της Ανατολής. Παράλληλα κυριαρχούν σε αυτά οι λαϊκότερες μορφές, το θέμα του αγώνα και της ελληνικής τραγωδίας.

3.3. Η Ρωσική Αποστολή, μια ετεροχρονισμένη Αποστολή του Μορέως

Η Ελλάδα, την εποχή εκείνη που την επισκέπτονται οι Γάλλοι (1829) και λίγο αργότερα και οι Ρώσοι (1835), ζούσε με τις ιδέες του αγώνα για πολιτική και εθνική ανεξαρτησία. Αναμφισβήτητα οι ξένοι αυτοί επισκέπτες γνώριζαν πολύ καλά τα ιστορικά γεγονότα που συσχετίζονταν με το εθνικό απελευθερωτικό κίνημα της ελληνικής κοινωνίας και την υποστήριζαν βαθιά. Σίγουρα η προσοχή τους, πέρα από της αρχαιότητες και τις φυσικές επιστήμες, κατευθύνονταν και προς το φιλελληνικό ρεύμα. Κατά τη δεκαετία του '20 και το πρώτο μισό της δεκαετίας του '30, τα γεγονότα στην Ελλάδα τράβηξαν την τεράστια προσοχή των προηγμένων Ευρωπαίων διανοουμένων. Είναι επίσης γεγονός πως η Επανάσταση και η ίδρυση του Ελληνικού κράτους φέρνουν ένα νέο κύμα των Ευρωπαίων ταξιδιωτών στον ελληνικό χώρο και ιδιαίτερα στην Πελοπόννησο. Όλοι τους κινούνται στους δρόμους, τα μονοπάτια, τις θάλασσες και τα βουνά ως φανατικοί λάτρεις του αρχαίου παρελθόντος του τόπου και ως έκπληκτοι «αναγνώστες» της νεοελληνικής πραγματικότητας.

Η Γαλλική Επιστημονική Αποστολή του Μορέως, όπως εξάλλου δηλώνει και ο τίτλος, έχει περισσότερο επιστημονικό ενδιαφέρον. Οι καλλιτέχνες-ζωγράφοι ασχολούνται με την αποτύπωση των τοπίων, των γλυπτών και αρχιτεκτονημάτων, χρησιμοποιώντας περισσότερο την τεχνική της χαλκογραφίας (γκραβούρα), ενώ το χρώμα συναντάται μόνο στα αρχιτεκτονικά μέλη των ναών και των γλυπτών. Η Γαλλική Αποστολή είναι πάρα πολύ προσεκτικά οργανωμένη και στελεχωμένη με μεγάλο αριθμό ατόμων ποικίλων ειδικοτήτων. Αντιθέτως, η Αποστολή του Νταβίντωφ μετρά μόνο τέσσερις ταξιδιώτες, ενώ η παρουσία του διάσημου ζωγράφου Μπριουλόφ την καθιστά και καλλιτεχνική. Τα έργα του Μπριουλόφ αντανακλούν τόσο το συναίσθημα όσο και την φαντασία του. Ο «Έλληνας στον βράχο»¹⁶⁸, το πορτρέτο του Κολοκοτρώνη¹⁶⁹ και άλλα έργα που προαναφέρθηκαν, δείχνουν μέσα από τη λεπτομερή περιγραφή των κοστούμιών το ενδιαφέρον του καλλιτέχνη για την ενδυμασία και τον εξοπλισμό των Ελλήνων. Αυτό φανερώνει την ομοιότητα με την μελέτη και τα έργα που έχει ήδη εκπονήσει πάνω σε αυτό το θέμα ο Εσθονός βαρόνος Όττο φον Στάκελμπεργκ. Και

¹⁶⁷ Граф Орлов-Давыдов / Κόμης Ορλώφ-Νταβίντωφ [online].

¹⁶⁸ Παράρτημα III, Β1.

¹⁶⁹ Παράρτημα III, Β2.

αυτός, όπως και ο Νταβίντωφ με τον Μπριουλόφ, επέστρεψε στη Ρωσία το 1835, όταν ο τσάρος Νικόλαος πρόσταξε όλους τους υπηκόους του να γυρίσουν στην πατρίδα¹⁷⁰.

Το κύριο ενδιαφέρον και των δυο αποστολών περιστρέφεται γύρω από το ιερό άλσος της Ολυμπίας (βλ. **Εικ. 10**) και τον ναό του Επικουρίου Απόλλωνος στις Βάσσεις της Φιγαλείας¹⁷¹ (βλ. **Εικ. 11**). Για τον Ορλώφ-Νταβίντωφ, μάλιστα, η Αρχαία Ολυμπία¹⁷² είναι ο πρώτος σταθμός στην Πελοπόννησο. Ο φίλος του κόμη Νταβίντωφ, ο Πρώσος αρχιτέκτονας Karl Friedrich Schinkel (1781-1841), αν και δεν τον συνοδεύει, με βάση το υλικό που θα λάβει από αυτόν θα εκπονήσει το σχέδιο της αναπαράστασης του ιερού χώρου της Ολυμπίας και την περιγραφή του. Φυσικά, και τα δυο αυτά θα ενσωματωθούν στις *Ταξιδιωτικές Σημειώσεις* του, όπου βρίσκουμε και την κατακλείδα της γοητείας που του άσκησε το Ιερό: “Σε κανέναν άλλον τόπο του αρχαίου κόσμου το κλασικό πνεύμα δεν εκφράστηκε με τέτοια πληρότητα”¹⁷³.

Ομοιότητες παρουσιάζει η στάση και των δυο αποστολών απέναντι στην ακεραιότητα και την ασφάλεια των μνημείων που επισκέπτονται, κάτι που τους τιμά ιδιαίτερα.

Όσων αφορά τις πηγές, έχουν σχεδόν τους ίδιους «ταξιδιωτικούς οδηγούς» στις αποσκευές τους: τον Όμηρο, τον Ηρόδοτο, τον Πausανία και τον Στράβωνα από τους αρχαίους συγγραφείς, ενώ αντλούν πληροφορίες και από τους περιηγητές των νεωτέρων χρόνων, όπως ο William Gell, ο Richard Chandler και ο William Leake. Μάλιστα, θα πρέπει να σημειωθεί πως ο Νταβίντωφ αναφέρει τη γνωριμία και την φιλία του με τον Γάλλο στρατηγό Amedée Louis de Cubières (1786-1853), ο οποίος το 1828 ήταν επί κεφαλής της εκστρατείας του Μοριά και το 1832 ανέλαβε διοικητής των γαλλικών στρατευμάτων που αποβιβάστηκαν στην Αγκόνα. Τον είχε γνωρίσει στη Ρώμη, αλλά πριν αναχωρήσει για την Ελλάδα, τον ξανα συνάντησε στο δείπνο του Ρώσου πρόξενου στην Αγκόνα, όπου ήταν καλεσμένοι και οι δυο¹⁷⁴. Επίσης, χρησιμοποιεί έναν χάρτη του Γάλλου χαρτογράφου Pierre Lapie (1777-1850), στελέχους του Σώματος των Γεωγράφων-Μηχανικών του γαλλικού στρατού¹⁷⁵.

Δ. ΣΤΑ ΙΧΝΗ ΤΗΣ ΡΩΣΙΚΗΣ ΚΑΙ ΓΑΛΛΙΚΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΗΣ ΤΟΥ ΜΟΡΕΩΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗ ΧΑΡΑΞΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΩΝ ΔΙΑΔΡΟΜΩΝ

Από τους μεγαλύτερους διανοητές του 20ου αιώνα, ο Γάλλος ανθρωπολόγος Κλοντ Λεβί-Στρος (Claude Lévi-Strauss, 1908-2009) είχε πει: “Κάθε πολιτισμός πρέπει να απελευθερώσει τη δημιουργικότητά του, βρίσκοντας το σημείο ισορροπίας ανάμεσα στην απομόνωση και την επαφή του με τους άλλους πολιτισμούς.”

Ο ελληνικός πολιτισμός, όμως, εμπεριέχεται σε κάθε επόμενο πολιτισμό που γεννιέται

¹⁷⁰ Stackelberg 1979, 8-12.

¹⁷¹ Παράρτημα III, A3, A6.

¹⁷² Παράρτημα III, A1.

¹⁷³ Νταβίντωφ 2004, 176.

¹⁷⁴ Νταβίντωφ 2004, 25.

¹⁷⁵ Νταβίντωφ 2004, 51.

στην Ευρώπη, γι' αυτό και η δημιουργικότητα άλλων πολιτισμών περιστρέφεται πάντα γύρω από αυτόν και αυτή η ιδιαιτερότητά του προσήλκυε ανέκαθεν αμέτρητους διανοούμενους και απλούς ταξιδιώτες να γνωρίσουν τον γεωγραφικό χώρο, όπου πρωτοεμφανίζεται ο πολιτισμός αυτός. Ιδιαίτερη θέση σε αυτόν τον χώρο κατέχει η Πελοπόννησος, ένα ενιαίο φυσικό τοπίο με αμέτρητα πολιτιστικά αγαθά, απότοκος της σχέσης του ανθρώπου με το φυσικό του περιβάλλον και την παρέμβασή του σε αυτό (ανθρωπογενές περιβάλλον), συμπεριλαμβανομένων των ιστορικών χώρων και της καλλιτεχνικής και πολιτισμικής κληρονομιάς της χώρας εν γένει.

Η αύξηση της μετακίνησης των Άγγλων και Γάλλων περιηγητών από τη Δύση προς την Πελοπόννησο από τα τέλη του 18^{ου} αι. και εξής, κυρίως όμως η έλευση της Γαλλικής Επιστημονικής Αποστολής στον Μοριά, συνδέεται αναμφισβήτητα με την αναζήτηση του απώτερου παρελθόντος του δυτικού πολιτισμού και την πρόσφατη ανάπτυξη της παιδείας την περίοδο του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού. Για τους διανοούμενους πάλι ομόδοξους ταξιδιώτες από τη μακρινή Ρωσία η αναζήτηση των παραπάνω συμπληρώνεται με την σημασία που είχε η αναγνώριση του νεοσύστατου Ελληνικού Κράτους ως κληρονόμου και συνεχιστή της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας¹⁷⁶.

Πολλά από τα μέρη που επισκέπτονται οι αποστολές αυτές σήμερα, είναι σχεδόν ανύπαρκτα στους χάρτες των ταξιδιωτικών γραφείων. Οφείλουμε να συνειδητοποιήσουμε την αξία τους, να σεβαστούμε την ιστορία τους και να διατηρήσουμε τον χαρακτήρα τους, δίνοντάς τους μια πνοή αειφόρου ανάπτυξης μέσα από την πολιτιστική διαχείριση. Ένα από τα σύγχρονα εργαλεία του νέου αυτού επιστημονικού κλάδου είναι η χάραξη πολιτιστικών διαδρομών, οι οποίες συνδέουν τους αρχαιολογικούς χώρους και τα μουσεία, εντάσσοντας παράλληλα στα σημεία ενδιαφέροντός τους και τα άυλα πολιτισμικά αγαθά, που συμβάλλουν επίσης στη δημιουργία μίας άρτια δομημένης πολιτιστικής βιομηχανίας, από τα τουριστικά καταλύματα έως τους φορείς της τοπικής γαστρονομίας.

Μια πρόταση διαχείρισης της Ρωσικής και της Γαλλικής Αποστολής του Μοριά που θα στοχεύει στην ενίσχυση του πολιτιστικού τουρισμού στην Πελοπόννησο, θα μπορούσε να εμπεριέχει τη χάραξη δυο πολιτιστικών διαδρομών, που να εμπεριέχει ως σημεία ενδιαφέροντος τους κύριους σταθμούς της πορείας τους στον Μοριά.

Ταξίδι στον Μοριά 1: Χάραξη μιας πολιτιστικής διαδρομής στα ίχνη τις άγνωστης Ρωσικής Αποστολής του Μορέως, με άξονα τις Ταξιδιωτικές Σημειώσεις του Νταβίντωφ και τους πίνακες του Μπριουλόφ

Ανατρέχοντας στο παρελθόν και σε μια προσπάθεια σύνδεσής του με το παρόν, θα μπορούσαμε να παρατηρήσουμε πως και στην σύγχρονη Ελλάδα η παρουσία των Ρώσων στο τουριστικό, οικονομικό, εμπορικό και επιστημονικό τομέα ήταν για πολύ καιρό μειωμένη σε σχέση με τους δυτικούς εκπροσώπους, κυρίως για λόγους ιστορικο-πολιτικούς. Ο ελληνικός τουρισμός θα αποκτήσει τους πρώτους Ρώσους επισκέπτες αρχικά στην Χαλκιδική και την Κρήτη, για να ακολουθήσουν η Κέρκυρα, η Ρόδος και το

¹⁷⁶ Γιαννίτση 2017, 187.

Λουτράκι. Η δυναμική και η συνεχώς αυξανόμενη άφιξη των Ρώσων τουριστών στη Νότια Πελοπόννησο παρατηρείται μόλις από το 2011, με τις πρώτες αεροπορικές συνδέσεις, κατά τους καλοκαιρινούς μήνες, των αεροδρομίων της Καλαμάτας και της Μόσχας. Παρότι δε ο Νότος έλκει τους Ρώσους κυρίως για τις ηλιόλουστες παραλίες του, το ενδιαφέρον τους για τις αρχαιότητες και για τα βυζαντινά μνημεία της χώρας παραμένει το ίδιο ζοηρό, όπως και πριν από δυο αιώνες. Λαμβάνοντας υπόψη πως τα περισσότερα τουριστικά γραφεία λειτουργούν με το παλιό πλέον τουριστικό «προϊόν», προσφέροντας κάθε χρόνο ίδιες εκδρομές σε γνωστούς αρχαιολογικούς χώρους, θα μπορούσαμε να προσφέρουμε μια εναλλακτική μορφή επίσκεψης στην Πελοπόννησο για έναν ιδιαίτερα ευαίσθητοποιημένο επισκέπτη στον τομέα του ελληνορωσικού διαπολιτισμικού δεσμού. Πρόκειται για την *Πολιτιστική διαδρομή στα ίχνη τις άγνωστης Ρωσικής Αποστολής του Μορέως, με οδηγό τους πίνακες του Μπριουλόφ και τίτλο «Ταξίδι στον Μοριά».*

Η διαδρομή θα ακολουθήσει την πορεία του Νταβίντωφ από το λιμάνι του Κατακόλου μέχρι τη Κόρινθο. Οι σταθμοί του ταξιδιού του Νταβίντωφ στον Μοριά ήταν οι εξής:

1/13 Ιουνίου, Δευτέρα: **Κατάκολο**

2/14 Ιουνίου, Τρίτη: **Πύργος- Μακρίσια – Μιράκα**

3/15 Ιουνίου, Τετάρτη: **Ολυμπία - Μιράκα – Άι-Γιάννης Ηραίας**

4/16 Ιουνίου, Πέμπτη: **Ανδρίτσαινα – Ναός Επικουρίου Απόλλωνα**

5/17 Ιουνίου, Παρασκευή: **Ναός Επικουρίου Απόλλωνα**

6/18 Ιουνίου, Σάββατο: **Ναός Επικουρίου Απόλλωνα – Αμπελιώνα – Αγ.Σώστης – Καρυές**

7/19 Ιουνίου, Κυριακή: **Καρυές – Σινάνο - Τριπολιτσά**

8/20 Ιουνίου, Δευτέρα: **Τριπολιτσά – Παλαιά Επισκοπή – Τριπολιτσά**

9/21 Ιουνίου, Τρίτη: **Τριπολιτσά – Υσιές (Αχλαδόκαμπος) – Άργος**

10/22 Ιουνίου, Τετάρτη: **Άργος – Ναύπλιο – Τίρονθα – Άργος**

11/23 Ιουνίου, Πέμπτη: **Άργος – Χαρβάτι – Μυκήνες – Νεμέα**

12/24 Ιουνίου, Παρασκευή: **Νεμέα – Κλεωνές – Κόρινθος**

Το ταξίδι στο Μοριά ξεκινά από το λιμάνι του **Κατακόλου**, όπου ο Νταβίντωφ έφτασε με αρκετά μεγάλο πλοίο την 1 Ιουνίου του 1835¹⁷⁷. Εκείνη την εποχή από το Κατάκολο γινόταν ο εφοδιασμός της Ζακύνθου με σιτηρά, πρόβατα, βόδια και άλλα είδη. Από τις

¹⁷⁷ Νταβίντωφ 2004, 45.

περιγραφές των περιηγητών συμπεραίνουμε πως εδώ δεν υπήρχε οικισμός, παρά τα ερείπια ενός πανδοχείου στους πρόποδες ενός μεσαιωνικού οχυρού. Στο λιμάνι Κατάκωλο, στη θέση Άγιος Ανδρέας, διατηρούνται και σήμερα τα ερείπια ενός σημαντικού για την περίοδο της Φραγκοκρατίας κάστρου, του Ποντικόκαστρου. Είναι γνωστό και ως Beauvois και Belvedere. Για την κατασκευή του χρησιμοποιήθηκαν οικοδομικά υλικά από αρχαία οικοδομήματα της περιοχής. Σήμερα βρίσκεται κατεστραμμένο και τα κατασκευαστικά του στοιχεία είναι δύσκολο να αναγνωριστούν. Την μεσαιωνική εποχή αποτέλεσε γέφυρα για τα πλοία που κατευθύνονταν στην Ανατολή και την Ιταλία¹⁷⁸.

Στην **Αρχαία Ολυμπία** η ομάδα του Νταβίντωφ θα φτάσει στις 3 Ιουνίου. Η καθυστέρηση οφείλεται, σύμφωνα με αυτά που λέει ο ίδιος, στο γεγονός ότι το μόνο μέσο χερσαίας μεταφοράς που υπήρχε τότε, ήταν τα μουλάρια, ταλαιπωρημένα και εξαντλημένα από τη δουλειά. Διανυκτερεύοντας στο πάμφτωχο χωριουδάκι Μιράκα (σήμερα Αρχαία Πίσσα), θα αφιερώσει μια ολόκληρη σελίδα στο ημερολόγιό του στην «πιο όμορφη κοπέλα που έχει δει ποτέ». Ο Μπριουλώφ πάλι φαίνεται να εντυπωσιάζεται από το τοπίο της Ηλίας, αφιερώνοντάς του αρκετές ακουαρέλες¹⁷⁹. Στην Αρχαία Ολυμπία θα μείνουν ατελείωτες ώρες, μελετώντας και αποτυπώνοντας τα ορατά τότε μνημεία της¹⁸⁰ με τη βοήθεια των αρχαίων πηγών, αλλά και από των γραπτών μαρτυριών των περιηγητών που ήρθαν λίγο νωρίτερα από τους ίδιους, όπως ο Leake, στον οποίο και αναφέρεται ο Νταβίντωφ¹⁸¹. Εδώ θα πρέπει να σημειωθεί πως ο διαπρεπής Γερμανός αρχιτέκτονας Schinkel εκτόνησε αργότερα για λογαριασμό του Νταβίντωφ την αναπαράσταση του Άλσους της Ολυμπίας, με βάση το υλικό που παρέλαβε από αυτόν.

Ένας δρόμος που βγαίνει νότια από την Ανδρίτσεινα, οδήγησε τους ταξιδιώτες στις Βάσσεις της Φιγαλίας. Σε απόσταση 13 χλμ από την Αρχαία Φιγάλεια, τοποθετείται ο ναός του **Επικούρειου Απόλλωνος Βασσών**¹⁸², ονομαστός για το κάλλος του και την αρμονία του, γι' αυτό και αναστηλώθηκε ήδη από τα πρώτα χρόνια του 20ου αιώνα, ενώ σήμερα αποτελεί μνημείο εγγεγραμμένο στον Κατάλογο της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Unesco. Νότια του ναού βρίσκεται ο ποταμός Νέδα, με θέση σημαντική στη ζωή των αρχαίων Φιγαλιέων, εφόσον σύμφωνα με τον Πανσανία, όταν οι νέοι έφθαναν στην εφηβεία, έκοβαν τα μαλλιά τους και του τα αφιέρωναν. Ο ναός, δημιούργημα του φημισμένου αρχιτέκτονα Ικτίνου, είναι κτισμένος στη δυτική πλευρά του όρους Κωτιλίου, στα σύνορα Αρκαδίας, Τριφυλίας και Μεσσηνίας. Η ιστορία του συνδέεται με τις πολεμικές συγκρούσεις της Φιγαλίας αλλά και των Αρκαδών εναντίων των Σπαρτιατών¹⁸³. Οι Ρώσοι, γοητευμένοι από τη φυσική ομορφιά και τη φρεσκάδα της Αρκαδίας, όπου πέρασαν δυο ολόκληρες ημέρες, θα μελετήσουν με κάθε λεπτομέρεια έναν από τους σπουδαιότερους ναούς της αρχαιότητας. Και από εδώ θα αντικρίσουν το πιο αξιοσημείωτο βουνό της Μεσσηνίας, την Ιθώμη.

¹⁷⁸ Καρποδίνη-Δημητριάδη 1993, 249.

¹⁷⁹ Παράρτημα III, Α2.

¹⁸⁰ Παράρτημα III, Α1.

¹⁸¹ Νταβίντωφ 2004, 55.

¹⁸² Παράρτημα III, Α3, Α6.

¹⁸³ Αραπογιάννη 2010, 15.

Το ταξίδι από την ορεινή Αρκαδία θα καταλήξει στην **Τριπολιτσά**, και ύστερα στο **Ναύπλιο**, όπου δόθηκε στον Νταβίντωφ η ευκαιρία να καταγράψει την κατάσταση της μετεπαναστατικής Ελλάδας, αναφέροντας και την πολιτική σχέση Ρωσίας – Ελλάδος. Παράλληλα οι ταξιδιώτες θα δουν τα πιο σημαντικά προϊστορικά μνημεία της Αργολίδας, την **Τίρυνθα** και τις **Μυκήνες**. Το ταξίδι της Ρωσικής Αποστολής στον Μοριά ολοκληρώνεται στην Κορινθία, με την επίσκεψη του Ιερού του Διός στη **Νεμέα** και της **Αρχαίας Κορίνθου**.

Οι σταθμοί της πολιτιστικής διαδρομής θα ακολουθήσουν αυτό το ταξίδι με μέγιστη ακρίβεια και θα περιλαμβάνουν τα παρακάτω σημεία ενδιαφέροντος:

Κατάκωλο – Πύργος - Αρχαία Ολυμπία – Ανδρίτσαινα - Ναός Επικουρίου Απόλλωνα – Αμπελιώνα – Μεγαλόπολη - Τρίπολη – Παλαιά Επισκοπή - Άργος - Τίρυνθα – Ναύπλιο - Μυκήνες - Νεμέα – Κόρινθος

Η πολιτιστική διαδρομή προτείνεται για τους Ρώσους επισκέπτες, που φτάνουν στο λιμάνι του Κατακόλου. Η διάρκεια της διαδρομής θα είναι 3 ημέρες με 2 διανυκτερεύσεις. Μετακίνηση των συμμετεχόντων προτείνεται με μίνιβαν χωρητικότητας έως και 7 επιβάτες, καθώς ο δρόμος στα ορεινά της Αρκαδίας δεν είναι προσπελάσιμος για τα μεγάλα οχήματα. Σε ορισμένα σημεία θα γίνουν προτάσεις για πεζοπορία διαφόρων βαθμών δυσκολίας. Η πιο κατάλληλη εποχή για την πραγματοποίηση της διαδρομής είναι από τον Απρίλιο έως τον Οκτώβριο.

Η προαναφερθείσα διαδρομή των Ρώσων ταξιδιωτών, μαζί με τις ιδιαιτερότητές της, αποτελεί την παράμετρο που θα ληφθεί υπόψη για να δημιουργηθεί η προτεινόμενη διαδρομή, που θα ακολουθήσει παρακάτω.

Προκειμένου να γίνουν ορατές και κατανοητές οι ιδιαιτερότητες της πολιτιστικής αυτής διαδρομής από τους ενδιαφερόμενους και τους συμμετέχοντες, όπως και η ίδια η ταυτότητά της, κρίνεται απαραίτητη η υιοθέτηση συγκεκριμένων τακτικών και παραμέτρων, προπαρασκευαστικών, αλλά και κατά την διάρκεια της διαδρομής.

Η γνωριμία αρχικά των διοργανωτών της πολιτιστικής διαδρομής με την εκάστοτε ομάδα που πρόκειται να συμμετάσχει σε αυτήν είναι αναγκαία, καθώς έτσι θα γίνει δυνατή η κατανόηση του μορφωτικού επιπέδου και των ενδιαφερόντων των μελών της ομάδας. Αυτό αποσκοπεί στο να τροποποιηθεί σε κατάλληλο βαθμό η προσέγγιση της διαδρομής με άξονα την ίδια την ομάδα, όπως και με το να δοθεί περισσότερο βάρος σε συγκεκριμένα πράγματα, που μπορούν να κεντρίσουν το ενδιαφέρον των ταξιδιωτών, παρά στην απλή και στείρα μετάδοση πληροφοριών, που θα τους κουράσουν. Εφόσον ληφθεί υπόψη η ιδιοσυγκρασία της εκάστοτε ομάδας και προετοιμαστούν οι ανάλογες πληροφορίες, το υλικό και οι δράσεις που θα ακολουθήσουν, η διαδρομή μπορεί να ξεκινήσει.

Στη διάρκειά της η χρήση του πλέον κατάλληλου οπτικοακουστικού υλικού και πληροφοριών μαζί με τις οργανωμένες δραστηριότητες μπορεί να εκτυλιχτεί ανάλογα με τη θέση τους στο πρόγραμμα. Η ανάγνωση επιλεγμένων αποσπασμάτων από τα κείμενα

του Νταβίντωφ (Παράρτημα Ι), η προβολή εικόνων με πίνακες και σχέδια του Μπριουλώφ (Παράρτημα ΙΙΙ) μαζί με τις πορείες και τις ξεναγήσεις, πρόκειται να συντελέσουν στην ανάκληση της πολιτισμικής μνήμης τόσο της ρωσικής, με τα πνευματικά και καλλιτεχνικά της επιτεύγματα, όσο και της ελληνικής, μέσω της υπεροχής όλων σχεδόν των ιστορικών και πολιτισμικών συμφραζόμενων. Οι εμπειρίες και οι εντυπώσεις του κάθε συμμετέχοντος δρουν καταλυτικά στην κατανόηση του πνεύματος της εποχής κατά την οποία η Ρωσική ομάδα επισκέφτηκε αυτόν τον τόπο και του ελληνικού στοιχείου και πολιτισμού, ειδικότερα του πελοποννησιακού.

Ημέρα 1 (Εικ. 19) :

9.00 – Αναχώρηση από το λιμάνι της Κατακόλου.

9.45 - Άφιξη στον Αρχαιολογικό Χώρο της Ολυμπίας. Ξενάγηση στον χώρο και το μουσείο.

12.00 - Αναχώρηση για την Ανδρίτσαινα για μεσημεριανό, γνωριμία με την τοπική γαστρονομία.

15.00 - Επίσκεψη και ξενάγηση στον Ναό του Επικουρίου Απόλλωνα.

16.30 - Άφιξη στο ξενοδοχείο Αμπελιώνα. Γνωριμία με το χωριό. Φαγητό. Ξεκούραση.

18.00 - Πρόταση για συμμετοχή σε μια πράσινη διαδρομή, για γνωριμία με το φυσικό περιβάλλον της περιοχής. Επιλέγουμε το Μονοπάτι της Ρέας (Άνω Καρυές – Άγιος Γεώργιος) από το δίκτυο μονοπατιών APOLLO TRAILS¹⁸⁴. Μήκος διαδρομής - 1,74 χλμ., χρόνος που απαιτείται - 35' . Δυσκολία διαδρομής - 1/5.

20.00 – Θεματικό δείπνο: “Et in Arcadia Ego”, με κύριο άξονα την επιρροή του αρκαδικού τοπίου στην ευρωπαϊκή τέχνη μετά την Αναγέννηση.

Ημέρα 2 (Εικ. 20):

8.00 – Πρωινό στην Αμπελιώνα.

9.00 – Αναχώρηση για τη Μεγαλόπολη.

10.00 – Μεγαλόπολη – σύντομη ξενάγηση στον αρχαιολογικό χώρο.

11.00 – Αναχώρηση για την Τεγέα.

11.45 - Στάση στην Παλαιά Επισκοπή, στο Πάρκο του Τεγεατικού Συνδέσμου, όπου βρίσκεται ο Βυζαντινός Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου, που θαύμασε ο Νταβίντωφ¹⁸⁵.

13.00 - Ξενάγηση στην Τεγέα. Επίσκεψη του Ναού της Αλέας Αθηνάς και του αρχαιολογικού μουσείου.

15.00 - Φαγητό στην Τρίπολη, στην παραδοσιακή ταβέρνα «Κληματαριά Πιτερός».

16.30 – Αναχώρηση για το Ναύπλιο με στάση στην Τίρυνθα για ξενάγηση.

19.30 – Άφιξη στην πόλη του Ναυπλίου, ξεκούραση, γνωριμία με την πόλη.

20.30 – Θεματικό δείπνο στο ιστορικό κέντρο του Ναυπλίου, της πρώτης πρωτεύουσας του νεοσύστατου ελληνικού κράτους.

Ημέρα 3 (Εικ. 21):

8.00 – Πρωινό στην Πλατεία Συντάγματος του Ναυπλίου.

¹⁸⁴ Το δίκτυο μονοπατιών APOLLO TRAILS [online].

¹⁸⁵ Νταβίντωφ 2004, 76.

- 9.00 – Αναχώρηση για τις Μυκίνες.
9.30 – Ξενάγηση στον Θησαυρό του Ατρέως, στην Ακρόπολη και στο Αρχαιολογικό Μουσείο των Μυκηνών.
11.00 – Αναχώρηση για τη Νεμέα.
11.45 – Ξενάγηση στον Αρχαιολογικό Χώρο της Νεμέας.
13.00 – Επίσκεψη στο κτήμα Σεμέλη¹⁸⁶, όπου θα ξεναγηθούμε στους χώρους του, μαθαίνοντας την ιστορία του οίνου στη γη της Νεμέας, παράλληλα με γευστιγνωσία κρασιού και τοπικών προϊόντων, και ολοκλήρωση της επίσκεψης με ένα γεύμα.
17.00 – Αναχώρηση για την Κόρινθο.
17.45 – Ξενάγηση στον Αρχαιολογικό Χώρο και στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Κορίνθου.
19.30 – Αποχαιρετισμός των συμμετεχόντων.

Ταξίδι στον Μοριά 2: Χάραξη μιας πολιτιστικής διαδρομής στα ίχνη της Γαλλικής Επιστημονικής Αποστολής του Μορέως, με άξονα τα κείμενα και τις χαλκογραφίες του Abel Blouet.

Σε αντίθεση με το ταξίδι των Ρώσων, η επίσκεψη των Γάλλων στην Πελοπόννησο δεν είναι απλά μια περιήγηση, αλλά μια Αποστολή του Γαλλικού Κράτους στο πρότυπο της Επιστημονικής Αποστολής που είχε συσταθεί στην Αίγυπτο από τον Ναπολέοντα Βοναπάρτη (1798-1801), μαζί με το γαλλικό εκστρατευτικό σώμα υπό τον στρατηγό Μαιζών, το οποίο είχε αποσταλεί στην Ελλάδα για να επιβάλει την ανακωχή μεταξύ Τούρκων και Ελλήνων.

Ο Γάλλος αρχιτέκτονας **Abel Blouet** (Guillaume, 1795-1853) με καταγωγή από ταπεινή οικογένεια, παθιασμένος με την αρχαιολογία και το σχέδιο, παρ' όλες τις οικονομικές δυσκολίες που αντιμετώπιζε, κατάφερε το 1814 να γίνει δεκτός στο Τμήμα Αρχιτεκτονικής της Σχολής Καλών Τεχνών. Διακρίθηκε χάρη στην επιμονή και το πείσμα του, παίρνοντας το 1821 το πρώτο βραβείο (Prix de Rome) για τετραετή υποτροφία στη Σχολή Καλών Τεχνών της Ρώμης (Villa Medici). Το 1828 επιλέχθηκε ως υπεύθυνος του Τμήματος Αρχιτεκτονικής και Γλυπτικής της Επιστημονικής Αποστολής του Μοριά. Το 1850 έγινε μέλος της Γαλλικής Ακαδημίας Καλών Τεχνών στο Παρίσι.

Παρά τις δυσκολίες που αντιμετώπισε η Αποστολή, ο διευθυντής της Bory de Saint Vincent και οι συνεργάτες του κατάφεραν από τον Μάρτιο του 1829 μέχρι τον Ιανουάριο του 1830 να συγκεντρώσουν και να παρουσιάσουν με εκπληκτική συνέπεια και ταχύτητα το προσδοκώμενο υλικό, ανταποκρινόμενοι σε όλα όσα τούς ζητήθηκαν από τις γαλλικές αρχές. Τα πορίσματα δημοσιεύτηκαν σε πολλούς τόμους¹⁸⁷.

Εμείς θα ακολουθήσουμε τις επιλεγμένες χαλκογραφίες του Blouet, για να χαράξουμε τη δική μας διαδρομή, ώστε να υπάρχουν κοινόι σταθμοί με την πολιτιστική διαδρομή στα χνάρια της Ρωσικής Αποστολής. Με αυτό τον τρόπο θα μάς δοθεί η ευκαιρία σύγκρισης των δυο Αποστολών και να μάθουμε πώς έβλεπαν οι Ρώσοι και πώς οι Γάλλοι την

¹⁸⁶ Κτήμα Σεμέλη [online].

¹⁸⁷ Blouet, Guillaume-Abel [online].

μετεπαναστατική Ελλάδα.

Η διαδρομή θα ξεκινά επίσης από το λιμάνι, αλλά στον Νότο του Μοριά, στην Πύλο, όπου κάποτε έφτασαν οι απεσταλμένοι της Γαλλικής Κυβέρνησης. Οι σταθμοί της πολιτιστικής διαδρομής επιλέχθηκαν με βάση τους κύριους άξονες και των δυο Αποστολών και θα ακολουθήσουν τα βασικά αυτά σημεία ενδιαφέροντος, που περιλαμβάνουν τα παρακάτω μέρη:

Πύλος - Αρχαία Ολυμπία – Ανδρίτσαινα – Ναός Επικουρίου Απόλλωνα – Αμπελιώνα – Αρχαία Μεσσήνη - Μεγαλόπολη - Τρίπολη - Άργος – Ναύπλιο - Τίρυνθα – Μυκήνες - Νεμέα – Κόρινθος

Η πολιτιστική διαδρομή απευθύνεται προς τους ενδιαφερόμενους Γάλλους επισκέπτες που φτάνουν στο λιμάνι της Πύλου, που μέσω της πολιτιστικής μνήμης συνδέεται με τη ναυμαχία του Ναβαρίνου.

Η διάρκεια της διαδρομής, αλλά και η πορεία της είναι σχεδόν ίδια με αυτήν των Ρώσων 3 ημέρες και 2 διανυκτερεύσεις. Η μετακίνηση των συμμετεχόντων θα γίνεται με μίνιβαν χωρητικότητας έως 7 επιβάτες, καθώς ο δρόμος στα ορεινά της Αρκαδίας δεν είναι προσπελάσιμος για τα μεγάλα οχήματα. Σε ορισμένα σημεία θα γίνουν προτάσεις για πεζοπορία διαφόρων βαθμών δυσκολίας.

Η εποχή που προτείνεται η πραγματοποίηση της διαδρομής, είναι από τον Απρίλιο έως τον Οκτώβριο.

Όπως προαναφέρθηκε και στη χάραξη της Ρωσικής Αποστολής, η διαδρομή των Γάλλων και οι ιδιαιτερότητές της θα ληφθούν υπόψη ως παράμετρος για τη δημιουργία της προτεινόμενης διαδρομής.

Η χρήση ορισμένων τακτικών και παραμέτρων, πριν και κατά τη διάρκεια της διαδρομής, για την κατανόηση των ιδιαιτεροτήτων και την ταυτότητάς της από τα άτομα που θα λάβουν μέρος, είναι οπωσδήποτε αναγκαία, αλλά προέχει μια ακόμα κατανόηση: αυτή του μορφωτικού επιπέδου και των ενδιαφερόντων των μελών της ομάδας. Η επίτευξή της γίνεται μέσω της γνωριμίας των διοργανωτών της πολιτιστικής διαδρομής με την εκάστοτε ομάδα που θα συμμετάσχει σε αυτήν, ώστε τελικά να γίνει η κατάλληλη τροποποίηση στην προσέγγιση της διαδρομής με άξονα. την ίδια την ομάδα. Η εστίαση σε συγκεκριμένα θέματα που θα κεντρίσουν το ενδιαφέρον του ταξιδιώτη, παρά στην κουραστική, στείρα και απλή μετάδοση πληροφοριών, είναι ένας αξιολογος τρόπος για να επιτευχθεί αυτό. Για την έναρξη της διαδρομής χρειάζεται επομένως να γίνει κατανοητή η ιδιοσυγκρασία της ομάδας και η προετοιμασία του κατάλληλου υλικού, της πληροφόρησης και των δράσεων που έπονται.

Η αξιοποίηση του προαναφερθέντος οπτικοακουστικού υλικού, των πληροφοριών και των δραστηριοτήτων κατά τη διάρκεια της διαδρομής μπορεί να επιτευχθεί με μια σωστή ένταξη μέσα στο πρόγραμμα. Η ανάκληση της γαλλικής πολιτιστικής μνήμης με τα πνευματικά και καλλιτεχνικά της επιτεύγματα, μέσα από την ανάγνωση ορισμένων

αποσπασμάτων από τα κείμενα της Γαλλικής Επιστημονικής Αποστολής του Μορέως (Παράρτημα ΙΙ) και την προβολή εικόνων με σχέδια των καλλιτεχνών της (βλ. Παράρτημα Εικόνων), καθώς και η ανάκληση της ελληνικής πολιτιστικής μνήμης μέσα από την ιστορία και τον πολιτισμό της χώρας, που αποτελούν επίκεντρο της Επιστημονικής Αποστολής και της διαδρομής, θα μπορέσει να επιτελέσει τον τελικό σκοπό της κατανόησης τόσο του πνεύματος της εποχής, του χρόνου δηλαδή κατά τον οποίον πραγματοποιήθηκε η Γαλλική Αποστολή, όσο και του χώρου και του πολιτισμού του, δηλαδή της Πελοποννήσου και της Ελλάδας γενικότερα.

Ημέρα 1 (Εικ. 22):

8.00 – Αναχώρηση από το λιμάνι της Πύλου.

10.00 - Άφιξη στον Αρχαιολογικό Χώρο της Ολυμπίας. Ξενάγηση στον χώρο και το μουσείο.

12.00 - Αναχώρηση για την Ανδρίτσαινα για μεσημεριανό, γνωριμία με την τοπική γαστρονομία.

15.00 - Επίσκεψη και ξενάγηση στον Ναό του Επικουρίου Απόλλωνα.

16.30 - Άφιξη στο ξενοδοχείο Αμπελιώνα. Γνωριμία με το χωριό. Φαγητό. Ξεκούραση.

18.00 - Πρόταση για συμμετοχή στην πράσινη διαδρομή για γνωριμία με το φυσικό περιβάλλον της περιοχής. Επιλέγουμε το Μονοπάτι της Ρέας (Ανω Καρυές – Άγιος Γεώργιος) από το δίκτυο μονοπατιών APOLLO TRAILS¹⁸⁸. Μήκος διαδρομής - 1,74 χλμ, ο χρόνος που απαιτείται - 35' . Δυσκολία διαδρομής - 1/5.

20.00 – Θεματικό δείπνο: “Et in Arcadia Ego”, με κύριο άξονα την επιρροή του αρκαδικού τοπίου στην ευρωπαϊκή τέχνη μετά την Αναγέννηση.

Ημέρα 2 (Εικ. 23):

7.30 – Πρωινό στην Αμπελιώνα.

8.30 – Αναχώρηση για την Αρχαία Μεσσήνη.

10.00 – Αρχαία Μεσσήνη, ξενάγηση στον Αρχαιολογικό Χώρο και το μουσείο.

12.30 – Αναχώρηση για την Μαντίνεια της Αρκαδίας.

14.00 - Φαγητό και γευσιγνωσία κρασιού στο κτήμα Καλόγρη.

16.00 – Αναχώρηση για το Ναύπλιο με στάση στην Τίρυνθα για ξενάγηση.

19.30 – Άφιξη στο Ναύπλιο, ξεκούραση, περιήγηση στον ιστορικό κέντρο της πόλης.

20.30 – Θεματικό δείπνο στο ιστορικό κέντρο του Ναυπλίου: «Πρώτη πρωτεύουσα του νεοσύστατου ελληνικού κράτους».

Ημέρα 3 (Εικ. 24):

8.00 – Πρωινό στην Πλατεία Συντάγματος του Ναυπλίου.

9.00 – Αναχώρηση για τις Μυκήνες.

9.30 – Ξενάγηση στον Θησαυρό του Ατρέως, στην Ακρόπολη και στο Αρχαιολογικό Μουσείο των Μυκηνών.

11.00 – Αναχώρηση για τη Νεμέα

11.45 – Ξενάγηση στον Αρχαιολογικό Χώρο της Νεμέας.

¹⁸⁸Το δίκτυο μονοπατιών APOLLO TRAILS [online].

13.00 – Επίσκεψη στο οινοποιείο Λαφαζάνης¹⁸⁹, όπου θα ξεναγηθούμε στους χώρους του, μαθαίνοντας την ιστορία του οίνου στη Γη της Νεμέας, παράλληλα με γευστιγνωσία κρασιού και τοπικών προϊόντων, και ολοκλήρωση της επίσκεψης με ένα γεύμα να ακολουθεί.

17.00 – Αναχώρηση για την Κόρινθο.

17.45 – Ξενάγηση στον Αρχαιολογικό Χώρο και στο Μουσείο της Κορίνθου.

19.30 – Αποχαιρετισμός των συμμετεχόντων.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η άγνωστη Ρωσική Αποστολή του Μορέως: μια συνολική αποτίμηση

Τον 19ο αιώνα, μετά την απελευθέρωση της Ελλάδας από την τουρκική κυριαρχία, στην οποία η Ρωσία έπαιξε τον κύριο ρόλο, η επιρροή της αυτοκρατορίας στη χώρα αυτή σταδιακά ξεθωριάζει. Παρά το γεγονός ότι κυρίως από τη δεκαετία του 1820 και κατά τις επόμενες δυο δεκαετίες η Ελλάδα αποτελούσε αγαπημένο θέμα των Ρώσων διανοουμένων, καλλιτεχνών και φιλελλήνων, το ενδιαφέρον γι' αυτήν αρχίζει σταδιακά να σβήνει στη Ρωσική τέχνη και λογοτεχνία¹⁹⁰.

Η τελευταία πάντως καλλιτεχνική «απόδειξη» του τότε ενδιαφέροντος για το Εθνικό Απελευθερωτικό Κίνημα των Ελλήνων είναι η ημιτελής ιστορία του Αλεξάντερ Πούσκιν «Κιρτζάλι». Στη συνέχεια, η Ρωσία ξεχνά την Ελλάδα και θυμάται μόνο τους Σλάβους και την Κωνσταντινούπολη, ενώ η Αθήνα περιέρχεται σταδιακά στην επιρροή του Λονδίνου. Πολύ πιθανόν να ήταν η απώλεια της Ελλάδας ο σημαντικότερος γεωπολιτικός εσφαλμένος υπολογισμός της αυτοκρατορικής Ρωσίας, που τελικά μετατράπηκε σε αποτυχία όλων των πολιτικών της βλέψεων στα Βαλκάνια. Θα μπορούσε άραγε μια επίσημη και πιο οργανωμένη προσπάθεια πολιτιστικής διπλωματίας της Ρωσίας να δώσει άλλη τροπή σε αυτήν την ιστορική εξέλιξη;

Περιηγητές και ταξιδιώτες, ξένοι αλλά και Έλληνες, περνούν σε διαφορετικές εποχές ο καθένας από την Πελοπόννησο. Είτε από ιδιωτικό (αρχαιογνωστικό, πολιτισμικό, κλπ.) ή δημόσιο ενδιαφέρον (κυβερνητικές και κρατικές αποστολές, εκστρατείες και πόλεμοι κλπ.) ή και τα δυο, αυτά τα άτομα έβλεπαν την εικόνα του τόπου αυτού και των ανθρώπων του σε έναν συγκεκριμένο χρόνο. Αυτές είναι και οι πληροφορίες που μάς μεταφέρουν, στις οποίες έκαναν μια προσωπική σύγκριση με τον δικό τους τόπο και τους δικούς τους ανθρώπους σε εκείνη την εποχή, και σαφώς με τη δική τους οπτική γωνία, με την οποία και κατέγραφαν αυτές τις πληροφορίες για τις επόμενες γενιές, εμπλουτίζοντας και διαμορφώνοντας την ιστορική γνώση που έχουμε έως τις μέρες μας μέσα σε αυτές τις ιδιαίτερες και κατά κάποιο τρόπο εθνογραφικές μελέτες τους.

Γίνεται λοιπόν αντιληπτό ότι η πολυσήμαντη περιοχή της Πελοποννήσου, με τον τεράστιο ιστορικό και φυσικό της πλούτο, κίνησε το ενδιαφέρον πολλών επιστημόνων,

¹⁸⁹ Οινοποιείο Λαφαζάνης [online].

¹⁹⁰ «Как Россия потеряла Грецию / Πως η Ρωσία έχασε την Ελλάδα» [online].

καλλιτεχνών και, βέβαια, περιηγητών για τη μελέτη και την εικαστική της απεικόνιση προς τον έξω κόσμο. Οι τελευταίοι μάλιστα έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην άσκηση πολιτιστικής διπλωματίας μέσα από τα έργα τους και ίδιους τους εαυτούς τους, καθώς έφερναν σε επαφή δύο κράτη και πολιτισμούς - τον δικό τους και αυτόν των τόπων που επισκέπτονταν. Ανάλογη υπήρξε και η Ρωσική Αποστολή του Νταβίντωφ ως προς τους στόχους της.

Είναι εντυπωσιακό πόσο πολύ επηρεαζόμαστε συναισθηματικά από τις μαρτυρίες των περιηγητών του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα, ακόμα και στην εποχή μας. Τα έργα τους εμπνέουν μια αυθεντικότητα σε σύγκριση με τις περιγραφές των αρχαίων περιηγητών και αυτό διότι οι τελευταίες, άσχετα του ότι απέχουν αρκετά από την εποχή μας, δεν είναι τα πρωτότυπα έργα εκείνων των συγγραφέων αλλά πρόκειται για μεταγραφές, εμπλουτισμένες με άλλα στοιχεία και παραλλαγές στην πάροδο των αιώνων, δυσχεραίνοντας έτσι την επίτευξη μιας άμεσης και σαφούς σύνδεσης με τον αναγνώστη. Αντίθετα, αυτά τα συγγράμματα με τις όσο το δυνατόν πιο λεπτομερείς και τεκμηριωμένες έρευνες και πληροφορίες, τις εντυπώσεις και τις αναφορές των ταξιδιωτών για ένα όχι και τόσο μακρινό παρελθόν και σε συνδυασμό με τα σχέδια και τους πίνακες των ιδίων ή καλλιτεχνών που τους συνόδευαν, προσδίδουν ζωντάνια και παραστατικότητα και κινούν τη φαντασία του θεατή, γι' αυτό γίνονται πιο πειστικά και περισσότερο κατανοητά στο κοινό. Βασιζόμενοι, λοιπόν, στην ελκυστικότητα αυτών των πηγών, μπορούμε να είμαστε σίγουροι ότι η πολιτιστική διαδρομή που χαράξαμε, θα βρει ανταπόκριση στο ευρύτερο κοινό.

Με τον ίδιο τρόπο που αυτοί οι περιηγητές και ταξιδιώτες ακολούθησαν τα βήματα του Πανσανία, θα ακολουθήσουμε κι εμείς τα δικά τους, πιο πρόσφατα από εκείνα του αρχαίου περιηγητή, για να βιώσουμε τα συναισθήματα τα οποία θα ένιωσαν αυτοί οι σπουδαίοι φιλέλληνες, όταν αντίκρισαν τα μέρη που συνδέονταν γι' αυτούς με τον Όμηρο και τον Επαμεινώνδα.

Στη σύγχρονη εποχή, όπου η διπλωματία και μάλιστα η πολιτιστική διπλωματία έχουν παγιωθεί ως θεσμοί και προσεγγίζονται διαφορετικά, η κάπως ξεχασμένη προσπάθεια του κόμη Νταβίντωφ, που απ' ό, τι γνωρίζουμε πήρε μόνος του την πρωτοβουλία γι' αυτό το σημαντικό ταξίδι, θα μπορούσε να αναγνωριστεί ως μια αξιόλογη απόπειρα πολιτιστικής διπλωματίας για τα δεδομένα της εποχής του, καθώς προσπάθησε να γνωρίσει καλύτερα τον αρχαίο και τον νεώτερο ελληνικό πολιτισμό και να τον αποτυπώσει μέσα από κείμενα και πίνακες, προκειμένου να μεταφέρει αυτές τις πληροφορίες στους συμπατριώτες του, κάνοντας μάλιστα σε κάποια σημεία και συγκρίσεις με τον ρωσικό πολιτισμό, διακρίνοντας ομοιότητες και διαφορές ανάμεσά τους και εκτιμώντας την αξία και προσφορά του καθενός.

Ως απαύγασμα της αποτίμησης του ταξιδιού του Ρώσου Κόμη Ορλώφ-Νταβίντωφ στον ελλαδικό χώρο παραθέτουμε το ακόλουθο άκρως φιλελληνικό και αισιόδοξο μήνυμά του: «Όσο μεγάλο και να προδιαγράφεται το μέλλον του Βορρά, δεν είναι μικρότερο το παρελθόν της Ελλάδος ακόμα και όταν η δύναμη του ατμού μειώσει τις αποστάσεις σε όλη την υδρόγειο και αντικαταστήσει χιλιάδες εργατικά χέρια, ακόμα και τότε ο

ανθρώπινος νους δεν θα δημιουργήσει τίποτα πιο τέλειο από την Ιλιάδα και τον Παρθενώνα».

Αυτή η αυθεντικότητα του παρελθόντος και το ενδιαφέρον γι' αυτό είναι και οι τρόποι με τους οποίους θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί μια πολιτιστική διαδρομή, ακολουθώντας τα χνάρια της Ρωσικής Αποστολής, κάνοντας γνωστό το άγνωστο και παρουσιάζοντας μια μοναδική εικόνα της Πελοποννήσου με διαφορετικές απόψεις ταυτόχρονα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αραπογιάννη Ξ., 2010, *Ο ναός του Επικούριου Απόλλωνος Βασσών*, Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού. Ταμείο αρχαιολογικών πόρων και απαλλοτριώσεων, Αθήνα.
- Ацаркина Э., 1963, *Брюллов*, Издательство “Искусство” [=Atsarkina E., *Bryulon*, Μπριουλώφ, εκδοτικός οίκος «Τέχνη»], Москва.
- Βακαλόπουλος Α., 2005²³, *Νέα Ελληνική Ιστορία (1204-1985)*, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη.
- Βιγγοπούλου Ι. (επιμ.), 2003, *Το ταξίδι από τους αρχαίους έως τους νεώτερους χρόνους*, Εκδόσεις «Επιστήμης κοινωνία» του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα.
- Βιγγοπούλου Ι. (επιμ.), 2005, *Η ανάδυση και ανάδειξη κέντρων του ελληνισμού στα ταξίδια των περιηγητών (15^{ος} – 20^{ος} αιώνας): ανθολόγιο από τη συλλογή του Δημητρίου Κοντομηνά*, Εκδόσεις Κότινος, Αθήνα.
- Βιγγοπούλου Ι., 2005, *Ο ελληνικός κόσμος μέσα από το βλέμμα των περιηγητών, 15^{ος} – 20^{ος} αιώνας: ανθολόγιο από τη συλλογή του Δημητρίου Κοντομηνά*, Εκδόσεις Κότινος, Αθήνα.
- Βλασσοπούλου-Καρύδη Μ., 2010, *Αρκάδες*, Ιδιωτική Έκδοση, Αθήνα (2η εκδ.).
- Βλυσίδου Β., Λαμπάκης Σ., Λεοντσίνη Μ., Λουγγής Γ., 2006, *Σεμινάρια περί Βυζαντινής διπλωματίας*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα.

- Blouet A., 1997, *Επιστημονική Αποστολή του Μορέως. Εντολή της Γαλλικής Κυβερνήσεως. Ανατύπωση του κεφαλαίου περί Μεσσήνης*, Τόμος Α', επιμ. Ε. Κονδυλάκη-Κόντου, Αθήνα.
- Γεωργιτσογιάννη Ε., 2011, *Εισαγωγή στην ιστορία του πολιτισμού*, Εκδόσεις Διάδραση, Αθήνα.
- Γιακωβάκη Ν., 2006, *Ευρώπη μέσω Ελλάδας. Μια καμπή στην Ευρωπαϊκή Αυτοσυνείδηση. 17^{ος} -18^{ος} αιώνας*, Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», Αθήνα.
- Γιανναράς Χρ., 2003², *Πολιτιστική Διπλωματία – Προθεωρία ελληνικού σχεδιασμού*, Εκδοτική Εταιρία Ίκαρος, Αθήνα.
- Γιαννίτση Θ., 2017, *Ο ελληνικός κόσμος της περιόδου από τα τέλη του 18^{ου} αι. έως τις αρχές του 20^{ου} μέσα από τις Ρωσικές πηγές*, Εκδόσεις Aletheia, Αγία Πετρούπολη.
- Δεσποτόπουλος Α., 1975α, «Η Επανάσταση στη Μολδοβλαχία», στο: *ΙΕΕ*, Τόμος ΙΒ', *Η Ελληνική Επανάσταση*, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα, 20-70.
- Δεσποτόπουλος Α., 1975β, «Οι εξελίξεις του Ελληνικού ζητήματος και οι ενέργειες του Καποδίστρια στο διπλωματικό πεδίο ως τον Αύγουστο», στο: *ΙΕΕ*, Τόμος ΙΒ', *Η Ελληνική Επανάσταση*, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα, 495-506.
- Δεσποτόπουλος Α., 1975γ, «Η συνθήκη της Ανδριανουπόλεως. Μεταστροφή της Αγγλικής πολιτικής», στο: *ΙΕΕ*, Τόμος ΙΒ', *Η Ελληνική Επανάσταση*, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα, 535-536.
- Δεσποτόπουλος Α., 1975δ, «Η αναγνώριση ανεξάρτητου Ελληνικού κράτους», στο: *ΙΕΕ*, Τόμος ΙΒ', *Η Ελληνική Επανάσταση*, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα, 536-542.

- Διαμαντούρου Ι., 1975, «Τα πολεμικά γεγονότα από τον Ιούνιο ως τον Δεκέμβριο», στο: *ΙΕΕ*, Τόμος ΙΒ΄, *Η Ελληνική Επανάσταση*, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα, 506-511.
- Давыдов В., 1839, *Путевые записки, веденные во время пребывания на Ионических островах, в Греции, Малої Азии и Турции в 1835 году*, Санкт-Петербург [= Davydov V.- Νταβίντωφ Β., 1839, *Ταξιδιωτικές σημειώσεις από τα Ιόνια Νησιά, την Ελλάδα, τη Μικρά Ασία και την Τουρκία στα 1835*, Αγία Πετρούπολη].
- Donfried, M., Gienow-Hecht, Jessica, 2010, *Searching for a cultural diplomacy*, Berghahn Books, New York.
- Gombrich E, 2004¹⁶, *Το χρονικό της τέχνης*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα.
- Honour H., Fleming J., 1998, *Ιστορία της τέχνης*, μτφρ. Α. Παππάς, Εκδόσεις Υποδομή, Αθήνα.
- Θέμελης Π., 2007, «Αρχαία Μεσσήνη», στο: Ε. Τράιου (επιμ), *Μεσσηνία, τόπος, χρόνος, άνθρωποι*, Τόμος Α΄, Εκδόσεις Μίλητος, Αθήνα, 81-103.
- Θέμελης Π., 2010, *Αρχαία Μεσσήνη: Ιστορία-Μνημεία-Άνθρωποι*, Εκδόσεις Μίλητος, Αθήνα.
- Καραγιαννόπουλος Ι., 2001⁴, *Το Βυζαντινό Κράτος*, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη.
- Καρποδίνη-Δημητριάδη Ε., 1993: *Κάστρα της Πελοποννήσου*, Εκδόσεις Αδάμ, Αθήνα.

- Κοντομηνάς Δ., 2005, *Η Ανάδυση και η Ανάδειξη Κέντρων Ελληνισμού στα Ταξίδια των Περιηγητών*, (15^{ος}-20^{ος} αιώνας), Κότινος, Αθήνα.
- Κοντομηνάς Δ., 2005, *Ο Ελληνικός Κόσμος μέσα από το Βλέμμα των Περιηγητών*, (15^{ος}-20^{ος} αιώνας), Κότινος, Αθήνα.
- Κούρια Α., 2016, *Η Ελλάδα στην περιηγητική εικονογραφία 15ος - 19ος αιώνας - Ταυτότητες, ετερότητες, μεταμορφώσεις*, Ίδρυμα Παναγιώτη & Έφης Μιχαηλίου, Αθήνα.
- Λουλές Δ., 1981, *Ο ρόλος της Ρωσίας στη διαμόρφωση του Ελληνικού κράτους*, Εκδόσεις Σύγχρονη Ευρώπη, Αθήνα.
- Leake W., 2010, *Peloponnesiaca: a supplement to travels in the Morea.*, Cambridge University Press, New York.
- Leake W., 2010, *Travels in Morea*, Cambridge University Press, New York.
- Μπαζίλι Κ., 2000, *Ένας Ρώσος στην Ελλάδα του Καποδίστρια (Το Αρχιπέλαγος και η Ελλάδα στα 1830-1831)*, μτφρ. Ο. Τσιμπένκο, Εκδόσεις Καλέντης, Αθήνα.
- Μπαμπινιώτης Γ., 2002², *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε., Αθήνα.
- Νικολάου Γ., 2007, «Η Μεσσηνία στα χρόνια της Τουρκοκρατίας και του Αγώνα της Ανεξαρτησίας», στο: Ε. Τράιου (επιμ), *Μεσσηνία, τόπος, χρόνος, άνθρωποι*, Τόμος Α΄, Εκδόσεις Μίλητος, Αθήνα, 191-219.
- Νταβίντωφ Β., 2004, *Ταξιδιωτικές σημειώσεις από τα Ιόνια Νησιά, την Ελλάδα, τη Μικρά Ασία και την Τουρκία στα 1835*, Τόμος Α΄, μτφρ. Ο. Τσιμπένκο, Εκδ. επιμ. Α. Κόκκου, Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα.

- Νταβίντωφ Β., 2004, *Άτλας για τις Ταξιδιωτικές σημειώσεις από τα Ιόνια Νησιά, την Ελλάδα, τη Μικρά Ασία και την Τουρκία στα 1835*, Τόμος Β΄, μτφρ. Ο. Τσιμπένκο, Εκδ. επιμ. Α. Κόκκου, Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα.
- Navari L., 2003, *Greek civilization through the eyes of travellers and scholars: from the collection of Dimitris Contominas*, Εκδόσεις Κότινος, Αθήνα.
- Ostrogorsky Georg, 2002, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους (μετ. Παναγόπουλος Ι.)*, Ιστορικές Εκδόσεις Στέφανος Δ. Βασιλόπουλος, Αθήνα.
- Παπαδόπουλος Στ., 1975, «Η Ελληνική Επανάσταση του 1770 και ο αντίκτυπός της στις ελληνικές χώρες», στο: *ΙΕΕ*, Τόμος ΙΑ΄, *Η αναγέννηση του Ελληνισμού (1669-1821)*, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα, 58-85.
- Παπαθανασόπουλος Γ. - Παπαθανασόπουλος Θ., 2004², *Πύλος – Πυλία. Οδοιπορικό στο χώρο και στο χρόνο*, Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων - Διεύθυνση δημοσιευμάτων, Αθήνα.
- Παπαρρηγόπουλος Κ. – Δασκαλάκης Απ. (γεν. επιμ.), 1955, *Επίτομος Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδόσεις Περγαμηναϊ, Αθήνα.
- Παπαχατζής Ν., 2009, *Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις. Μεσσηνιακά, Ηλιακά*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα.
- Πατούρα-Σπανού Σ. (επιμ.), 2005: *Διπλωματία και πολιτική: Ιστορική προσέγγιση*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα.
- Πετρόπουλος Ι., Κουμαριανού Αι., 1982, *Η θεμελίωση του ελληνικού κράτους: 1833-1843*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.

- Πετσάλης Ν., 1975, «Εξελίξεις του Ελληνικού ζητήματος στο διπλωματικό πεδίο ως τον Αύγουστο», στο: *ΙΕΕ*, Τόμος ΙΒ΄, *Η Ελληνική Επανάσταση*, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα, 461-463.
- Πετσάλης Ν., 1975, «Τα πολεμικά γεγονότα κατά τον Σεπτέμβριο και τις αρχές Οκτωβρίου», στο: *ΙΕΕ*, Τόμος ΙΒ΄, *Η Ελληνική Επανάσταση*, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα, 466-469.
- Πιζάνιας Π., 2015², *Η ιστορία των νέων ελλήνων. Από το 1400 σ. έως το 1820*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα.
- Полевой В., 1984, *Искусство Греции*, Советский художник, Москва [= Polevoy V., *Η τέχνη της Ελλάδος*]
- Quack-Μανουσάκη Ρ., 2014, «Περιοδεία του Γερμανού πρίγκιπα Πύκλερ στη Μεσσηνία το 1836», στο: Ρ. Quack-Μανουσάκη (επιμ.), *Πρακτικά Δ΄ Τοπικού Συνεδρίου Μεσσηνιακών Σπουδών*, Καλαμάτα 8-11 Οκτωβρίου 2010, Αθήνα, 667-680.
- Roberts John, 2009, «Επανάσταση από τα πάνω και από τα κάτω: Πολιτική ιστορία της Ευρώπης από τη Γαλλική Επανάσταση έως τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο», στο: Τ. Blanning (επιμ.), *Ιστορία της σύγχρονης Ευρώπης*, Εκδόσεις Τουρίκη, Αθήνα, 31-68.
- Σαββίδης Α., Hendrickx Β., 2008², *Εισαγωγή στη Βυζαντινή Ιστορία (284-1461)*, Εκδόσεις Ηρόδοτος, Αθήνα
- Σαΐτας Γ. (επιμ.), 1996, *Μάνη: μαρτυρίες για τον χώρο και την κοινωνία: περιηγητές και επιστημονικές αποστολές (15^{ος} – 19^{ος} αιώνας): πρακτικά συμποσίου Λιμένα Αρεόπολης 1993*, Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, Αθήνα.

- Σαΐτας Γ. (επιμ.), 2017, *Το έργο της γαλλικής επιστημονικής αποστολής του Μοριά 1829 – 1838, β' μέρος: Τμήμα αρχαιολογίας, τμήμα αρχιτεκτονικής, γλυπτικής, επιγραφών*, Εκδοτικός οίκος Μέλισσα, Αθήνα.
- Σάθας Κ., 1995, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα. Ιστορία των Ελλήνων από την άλωση έως το '21*, 3^{ος} Τόμος, Εκδοτικός οργανισμός Λιβάνη «Νέα Σύνορα», Αθήνα.
- Σατωμπριάν, 1979, *Οδοιπορικό. Η Ελλάδα του 1806*, μτφρ. Α. Καραντώνης Εκδόσεις Δωδώνη, Αθήνα.
- Σβορώνος Ν., 2007¹³, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής ιστορίας*, μτφρ. Ασδραχά Αικ., Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα.
- Σιμόπουλος Κ., 1999^{8α}, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα, Τόμος Β', 1700-1800*, Εκδόσεις Στάχυ, Αθήνα.
- Σιμόπουλος Κ., 1999^{5β}, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα, Τόμος Γ1', 1800-1810*, Εκδόσεις Στάχυ, Αθήνα.
- Σιμόπουλος Κ., 2001^{10α}, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα, Τόμος Α', 333 μ.Χ.-1700*, Εκδόσεις Στάχυ, Αθήνα.
- Σιμόπουλος Κ., 2001^{6β}, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα, Τόμος Γ 2', 1810-1821*, Εκδόσεις Στάχυ, Αθήνα.
- Σκοπετέα Ε., 1988, *Το «Πρωτότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα*, Εκδόσεις Πολύτυπο, Αθήνα.
- Σπηλιοπούλου Ι., 2014, «Το ταξίδι του Φρειδερίκου Θειρσίου στην Ελλάδα (1831-1832) μέσα από τις επιστολές του προς τη σύζυγό του ως πηγή αρχαιολογικής μαρτυρίας για την Πελοπόννησο», στο: Σ. Γ. Ραπτόπουλος (επιμ.), *Πρακτικά Διημερίδας «Η ιστορική και αρχαιολογική έρευνα στην Πελοπόννησο*,

- όπως προκύπτει από τα αρχεία των Γ.Α.Κ. Νομών Πελοποννήσου και αρχεία άλλων φορέων για την Πελοπόννησο», Τρίπολη, 4-5 Οκτωβρίου 2013, *Η αρχαιολογία στην Πελοπόννησο*, αρ. 2, Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Πελοποννησιακών Σπουδών, Τρίπολη, 283-307.
- Σπηλιοπούλου Ι., 2015, «Το ταξίδι του Ειρηναίου Θειρσίου στην Ελλάδα (1831-1832) μέσα από την αλληλογραφία του με τη γυναίκα του ως πηγή μαρτυρίας για τις ιδεολογικές διενέξεις αναφορικά με τις ρίζες του ελληνικού πολιτισμού», στο: *Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204-2014): οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία, Πρακτικά 5^{ου} Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών της Ευρωπαϊκής Εταιρίας Νεοελληνικών Σπουδών Θεσσαλονίκη*, 2-5 Οκτωβρίου 2014, Τόμος Ε', Αθήνα, 377-396.
 - Σπηλιοπούλου Ι., 2015, «Ο κλασικός φιλόλογος Ειρηναίος Θείρσιος (Friedrich Thiersch) και η αρχαιογνωστική αξία του ταξιδιού του στην Αργολίδα μέσα από τις ανέκδοτες επιστολές προς την γυναίκα του (1831-32)», στο: Ε. Βολονάκη – Β. Κωνσταντινόπουλος (εποπτεία εκδόσεως), *Κοινωνικές και πολιτισμικές αξίες στην Ελληνική Γραμματεία από την Αρχαϊκή έως την Βυζαντινή περίοδο, Πρόσληψη των αξιών κατά την νεότερη εποχή Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου προς τιμήν της Καθηγήτριας Γεωργίας Ξανθάκη-Καραμάνου*, Καλαμάτα 28 - 31 Μαΐου 2014, *Πλάτων* 60, 401-436.
 - Σπηλιοπούλου Ι., 2014, «Η πρόσληψη της αρχαιότητας κατά την περίοδο της Μακεδονικής δυναστείας: Πυξίδες από ελεφαντοστούν με αρχαία εικονογραφικά μοτίβα», στο: Γ. Ξανθάκη-Καραμάνου (επιμ.), *Η πρόσληψη της αρχαιότητας στο Βυζάντιο, κυρίως κατά τους Παλαιολόγειους Χρόνους, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου (Σπάρτη, 3-5 Νοεμβρίου 2012)*, Ινστιτούτο Έρευνας Βυζαντινού Πολιτισμού Ι. Παπαζήσης, Αθήνα 2014, 305-337.
 - Stackelberg O.M., 1979, *Ενδυμασίες και έθιμα κατά την περίοδο του '21, α' έθιμα*. Εκδόσεις Βιβλιοφιλία, Αθήνα.

- Ταρλέ Ε., 2003, *Η ναυμαχία του Τσεσμέ και η πρώτη ρωσική εκστρατεία στο Αιγαίο*, μτφρ. Ο. Τσυμπένκο, Εκδόσεις Εκάτη, Αθήνα.
- Τιβέριος Μ., 2007, *Όψεις του αρχαίου Ελληνικού κόσμου: (αν)επίκαιρες αρχαιογνωστικές συμβουλές*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα.
- Τόλιας Γ., 1994, *Μάνη πολιτιστικό οδοιπορικό, 1993-1994: περιηγητές στη Μάνη, 15^{ος} – 19^{ος} αιώνας, έκθεση ιστορικού υλικού: Ιστορικό Εθνολογικό Μουσείο Μάνης, Πύργος Κραναής, Γύθειο*. Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα.
- Τόμπρος Ν., 2012, «Η Μεσσηνία σε επαναστατική τροχιά», στο: Γ. Ξανθάκη-Καραμάνου (εκδοτική εποπτεία), Α.Ν. Δουλαβέρας – Ι.Κ. Σπηλιοπούλου (επιστημονική επιμέλεια), *Μεσσηνία: Συμβολές στην ιστορία και στον πολιτισμό της*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 341-372.
- Τσελεμπί Ε., 2005, *Οδοιπορικό στην Ελλάδα (1668-1671)*, μτφρ. Δ. Λούπης, Εκδόσεις Εκάτη, Αθήνα.
- Τσιγκάκου Φ., 2007, *Η Αθήνα με τα μάτια των ζωγράφων – περιηγητών 16ος – 19ος αιώνας*, Εκδόσεις “Τέχνης Οίστρος”, Αθήνα.
- Τσιρπανλής Ζ., 1993, *Η Ευρώπη και ο κόσμος, 1814-1914*, Εκδόσεις Βάνιας, Αθήνα.
- Φουτάκης Π., 2017, *Η Μεθώνη και η ιστορία. Η Βενετία και η εξουσία*. Εκδόσεις Καπόν, Αθήνα.
- Φωτιάδης Δ., 1972, *Η Επανάσταση του '21, Τόμος Α΄*, Εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα.

- Χρήστου Θ., 2013, *Πολιτικές και κοινωνικές όψεις της Επανάστασης του 1821 «Με μια γνώμη ομοφώνως απεφασίσαμεν να λάβωμεν τα όπλα»*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟΓΡΑΦΙΑ

- «Accademia dell' Arcadia» ανακτήθηκε από το <<http://www.accademiadellarcadia.it/larcadia-tra-innovazione-e-tradizione.cfm>> [ημερ. πρόσβασης 23/08/2019].
- «Βασιλειάδης Ν., Μπουτσιούκη Σ, 2015, Πολιτιστική Διπλωματία. Ελληνικές και διεθνείς διαστάσεις, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Αθήνα» ανακτήθηκε από το <https://repository.kallipos.gr/pdfviewer/web/viewer.html?file=/bitstream/11419/4424/1/15527_Vasileiadis%20Total-KOY.pdf> [ημερ. πρόσβασης 17/08/2019].
- «BLOUET, Guillaume-Abel» ανακτήθηκε από το <<http://el.travelogues.gr/collection.php?view=428>> [ημερ. πρόσβασης 18/06/2019].
- «Брюллов Карл Павлович» - «Bryullov Karl Pavlovich» ανακτήθηκε από το <http://hrono.ru/biograf/bio_b/brjulov_kp.php> [ημερ. πρόσβασης 12/07/2019].
- «Cust L, Sir Colvin S., 1914, *History of the society of Dilettanti*, Macmillan and Co., London» ανακτήθηκε από το <<https://archive.org/details/historyofsociety00custrich/page/n15>> [ημερ. πρόσβασης 23/07/2019].
- «Cultural Diplomacy Outlook Report, 2011» ανακτήθηκε από το <http://www.culturaldiplomacy.org/culturaldiplomacynews/content/pdf/Cultural_Diplomacy_Outlook_Report_2011_-_08-01.pdf> [ημερ. πρόσβασης 15/08/2019].
- «Definition of cultural diplomacy» ανακτήθηκε από το <https://www.lexico.com/en/definition/cultural_diplomacy> [ημερ. πρόσβασης 20/08/2019].

- «Граф Орлов-Давыдов / Κόμης Ορλώφ-Νταβίντωφ» ανακτήθηκε από το <<http://www.raruss.ru/travels/735-davydov-voyage.html>> [ημερ. πρόσβασης 11/02/2019].
- «Greek lying on a rock» ανακτήθηκε από το <<https://gallerix.org/album/Brullov/pic/glrX-293304443>> [ημερ. πρόσβασης 12/03/2019].
- «Hamilton G., 1954, *The art and architecture of Russia*, Penguin Books Ltd, Harmondsworth, Middlesex» ανακτήθηκε από το <https://archive.org/stream/in.ernet.dli.2015.51854/2015.51854.The-Art-And-Architecture-Of-Russia-1954_djvu.txt> [ημερ. πρόσβασης 23/08/2019].
- «Karl Pavlovich Bryullov» ανακτήθηκε από το <<https://www.britannica.com/biography/Karl-Pavlovich-Bryullov>> [ημερ. πρόσβασης 23/08/2019].
- «Как Россия потеряла Грецию / Πως η Ρωσία βοήθησε την Ελλάδα» ανακτήθηκε από το <<https://politconservatism.ru/thinking/kak-rossiya-poteryala-gretsiyu>> [ημερ. πρόσβασης 17/07/2019].
- «Κτήμα Σεμέλη» ανακτήθηκε από το <<https://www.hellenichospitality.gr/listings/oinopoieio-semeli-nemea/>> [ημερ. πρόσβασης 18/08/2019].
- «Landscape painting» ανακτήθηκε από το <<https://www.oxfordartonline.com/groveart/view/10.1093/gao/9781884446054.001.0001/oa0-9781884446054-e-7000049026>> [ημερ. πρόσβασης 22/08/2019].
- «Малеτο Е., 2014, *Антология хождения русских путешественников XII-XV века*. [Maleto E., *Ανθολογία περιηγήσεων Ρώσων ταξιδιωτών τον 12^ο-15^ο αιώνα*]» ανακτήθηκε από το <<https://www.libfox.ru/654165-elena-maleto-antologiya->

- hozheniy-russkih-puteshestvennikov-xii-xv-veka.html#book> [ημερ. πρόσβασης 10/06/2019].
- «Mattingly Garrett, 1955, *Renaissance Diplomacy*, London» ανακτήθηκε από το <<https://archive.org/details/RenaissanceDiplomacy/page/n2>> [ημερ. πρόσβασης 16/08/2019].
 - «Mountain hunters» ανακτήθηκε από το <<https://gallerix.org/album/Brullov/pic/glr-389846801>> [ημερ. πρόσβασης 27/08/2019].
 - «Οινοποιείο Λαφαζάνης» ανακτήθηκε από το <«Landscape painting» ανακτήθηκε από το <<https://www.oxfordartonline.com/groveart/view/10.1093/gao/9781884446054.001.0001/oa-9781884446054-e-7000049026>> [ημερ. πρόσβασης 22/07/2019]
 - «Portrait of Greek insurgent Theodore Kolokotroni» ανακτήθηκε από το <<https://gallerix.org/album/Brullov/pic/glr-206072998>> [ημερ. πρόσβασης 27/08/2019].
 - «Το δίκτυο μονοπατιών APOLLO TRAILS» ανακτήθηκε από το <<https://apollotrails.com/paths/>> [ημερ. πρόσβασης 18/08/2019].
 - «Wounded Greek, falling from a horse» ανακτήθηκε από το <<https://gallerix.org/album/Brullov/pic/glr-737536621>> [ημερ. πρόσβασης 23/01/2019].
 - «Yasar Yakis - Statement about cultural diplomacy» ανακτήθηκε από το <<http://www.culturaldiplomacy.org/academy/index.php?statement-about-cultural-diplomacy>> [ημερ. πρόσβασης 20/08/2019].

ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εικ. 1: Ανακτήθηκε από το <https://bigenc.ru/domestic_history/text/2694266> [ημερ. πρόσβασης: 11/02/2019].

Εικ. 2: Ανακτήθηκε από το <<https://artchive.ru/exhibitions/659>> [ημερ. πρόσβασης: 11/02/2019].

Εικ. 3: Ανακτήθηκε από το <<http://www.raruss.ru/travels/735-davydov-voyage.html>> [ημερ. πρόσβασης: 22/02/2019].

Εικ. 4: Ανακτήθηκε από το <http://art.biblioclub.ru/picture_89521_itomskaya_dolin/> [ημερ. πρόσβασης: 11/02/2019].

Εικ. 5: Ανακτήθηκε από το <<http://www.von-stackelberg.de/personen/otto-magnus-archaeologe.htm>> [ημερ. πρόσβασης: 24/03/2019].

Εικ. 6: Ανακτήθηκε από το <<http://el.travelogues.gr/item.php?view=53844>> [ημερ. πρόσβασης: 10/05/2019].

Εικ. 7: Ανακτήθηκε από το <<http://el.travelogues.gr/item.php?view=57715>> [ημερ. πρόσβασης: 19/07/2019].

Εικ. 8: Ανακτήθηκε από το <<http://eng.travelogues.gr/item.php?view=58257>> [ημερ. πρόσβασης: 27/01/2019].

Εικ. 9: Ανακτήθηκε από το <<http://el.travelogues.gr/item.php?view=57775>> [ημερ. πρόσβασης: 09/06/2019].

Εικ. 10: Ανακτήθηκε από το <<http://el.travelogues.gr/item.php?view=57766>> [ημερ. πρόσβασης: 13/04/2019].

Εικ. 11: Ανακτήθηκε από το <<http://el.travelogues.gr/item.php?view=57795>> [ημερ. πρόσβασης: 11/08/2019].

Εικ. 12: Ανακτήθηκε από το <<http://el.travelogues.gr/item.php?view=57824>> [ημερ. πρόσβασης: 25/03/2019].

Εικ. 13: Ανακτήθηκε από το <<http://el.travelogues.gr/item.php?view=57842>> [ημερ. πρόσβασης: 25/03/2019].

Εικ. 14: Ανακτήθηκε από το <<http://el.travelogues.gr/item.php?view=57863>> [ημερ. πρόσβασης: 25/03/2019].

Εικ. 15: Ανακτήθηκε από το <<http://el.travelogues.gr/item.php?view=57857>> [ημερ. πρόσβασης: 25/03/2019].

Εικ. 16: Ανακτήθηκε από το <<http://el.travelogues.gr/item.php?view=57861>> [ημερ. πρόσβασης: 25/03/2019].

Εικ. 17: Ανακτήθηκε από το <<http://el.travelogues.gr/item.php?view=58057>> [ημερ. πρόσβασης: 03/04/2019].

Εικ. 18: Ανακτήθηκε από το <<http://el.travelogues.gr/item.php?view=58062>> [ημερ. πρόσβασης: 03/04/2019].

Εικ. 19-24: Υπόβαθρο Google Earth, προσωπική σχεδίαση της Γιαβόρσκαγια Β..

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

Παράρτημα Ι

Επιλεγμένα αποσπάσματα από τα κείμενα του Νταβίντωφ σε ελληνική μετάφραση

1. Ιθάκη. Παρασκευή, 17/29 Μαΐου 1835.

«Λίγα βήματα πιο ψηλά βρεθήκαμε στη λεγόμενη «Σχολή του Ομήρου». Πρόκειται για ένα μικρό κτίσμα κυκλώπειας αρχιτεκτονικής, που έχει μορφή ναού. Ένα σχέδιο που άρχισε να κάνει ο Μπριουλώφ μπορεί να δώσει μια ιδέα για τη θαυμάσια θέα της θάλασσας, που εισβάλλει με τους πολυάριθμους όρμους της και στις δυο πλευρές του νησιού, για τη μακρινή Σάντα Μαύρα, καθώς και για την αρχαιότητα και ογκώδη αρχιτεκτονική με τους πελώριους πολυγωνικούς ή ορθογωνικούς ογκόλιθους, χωρίς συνδετικό υλικό μεταξύ τους.» (σελ. 40)

2. Κατάκολο. Τρίτη, 2/14 Ιουνίου 1835.

«Όταν ταξιδεύεις στην Ελλάδα, αισθάνεσαι την υποχρέωση να μη σου ξεφύγει η παραμικρή λεπτομέρεια, πράγμα που δείχνουν άλλωστε και οι πάμπολλες πληροφορίες που περιέχονται σ' όλα τα βιβλία των περιηγητών που επισκέφθηκαν αυτή τη χώρα.» (σελ. 49)

«Η πρώτη εντύπωση από την Ελλάδα είναι τελείως διαφορετική από την αντίστοιχη της Ιταλίας. Πάντα τον ίδιο καθαρό και γαλανό ουρανό και παρ' όλες τις φυσικές ομορφιές, η Ελλάδα δε σου δίνει την εικόνα της ευημερίας και της ζωντανίας που χαρακτηρίζει την Ιταλία. Σε αντίθεση με τις πολλές πόλεις, διάσπαρτες σαν άσπρες κουκίδες στα Απέννινα, εδώ σπανίζουν ακόμα και τα πιο φτωχικά χωριατόσπιτα. Η ψυχή εκείνου που ταξιδεύει στην Ιταλία αγαλλιάζει βλέποντας τον πλούτο της φύσης το καθετί τον παρασύρει στην χαρά και την απόλαυση. Στην Ελλάδα, αντιθέτως, αισθάνεσαι ότι πρέπει να μελετήσεις και οπωσδήποτε να μεταφερθείς στα αρχαία χρόνια του Νέστορα και του Επαμεινώνδα. Όταν οι ζωντανοί είναι λίγοι και επιπλέον φτωχοί, το μόνο που μας απομένει είναι να θυμόμαστε τους νεκρούς. Η ανθρώπινη παρουσία είναι πάντα απαραίτητη για να μπορέσουμε να συναισθανθούμε την αξία της ύπαρξης μας.» (σελ. 50)

«Φτάσαμε στο πάμφτωχο χωριουδάκι Μιράκα όπου διανυκτερεύσαμε, για να επισκεφτούμε την επόμενη μέρα, με την άνεση μας, τα ερείπια του ναού του Ολυμπίου Διός. Χωριά τόσο άθλια, σαν την Μιράκα, δεν υπάρχουν στα μέρη μας στην Ρωσία.» (σελ. 51)

3. Ολυμπία. Τετάρτη, 3/15 Ιουνίου.

«Η θέα της κοιλάδας της Ολυμπίας στην σημερινή της μορφή δεν βοηθάει την φαντασία. Αντιθέτως την αποδυναμώνει, επειδή έχουν χαθεί όλα τα αρχαία χαρακτηριστικά της: τα σκέπασε το χώμα και τα κάλυψαν τα δέντρα. Ο Πίνδαρος, στην όγδοη ωδή του, επικαλούμενος την κοιλάδα της Ολυμπίας, αναφωνεί: «Μᾶτερ ὦ χρυσοστεφάνων ἀέθλων, Ολυμπία, δέσποιν' αλαθείας». Τώρα, περισσότερο απ' ότι στην εποχή του, αρμόζει η έκφραση «δέσποιν'»

αλαθείας», σ' αυτό το εντυπωσιακό μέρος, επειδή πουθενά αλλού δεν έχουμε τόσο εύγλωττες αποδείξεις για το ότι τα πάντα στη γη είναι φθαρτά και εφήμερα.» (σελ. 55)

«Για να γνωρίσετε καλύτερα την τοπογραφία σύμφωνα με την περιγραφή του Πανσανία, πρέπει όχι μόνο να περάσετε μερικές εβδομάδες σ' αυτόν τον ενδιαφέροντα τόπο, αλλά και να τον ανασκάψετε σε αρκετά σημεία. Ομολογώ ότι πρόλαβα να παρατηρήσω έναν μόνο από τους ναούς που απεικονίζονται στο σχέδιο, και μάλιστα χάρη στις ανασκαφές που έκαναν οι Γάλλοι. Δεν έχει αποκαλυφθεί ολόκληρος ο ναός παρά μόνο ο πρόναος και ο οπισθόδομος – απ' τα αλλά τμήματα που σώζονται ελάχιστα λείψανα που μας επιτρέπουν μόνο να υπολογίσουμε το μήκος και το πλάτος του. Άλλωστε, ανάμεσα στα ερείπια υπάρχουν κομμάτια από όλα σχεδόν τα μέρη του οικοδομήματος.» (σελ. 55)

«Η πέτρα με την οποία κτίστηκε ο ναός είναι ένα είδος πωρόλιθου με πολλά απολιθωμένα κοχύλια. Ίχνη κονιάματος διακρίνονται σε πολλά μέρη, είναι όμως άγνωστο αν ήταν χρωματισμένα, όπως υποθέτουν ορισμένοι. Είναι επίσης ορατά τμήματα του μαρμάρινού δαπέδου και, σε μερικά σημεία, χοντροκομμένα ψηφιδωτά. Ωστόσο, αυτά τα απομεινάρια δεν ανταποκρίνονται καθόλου στις περιγραφές των Γάλλων ζωγράφων, οι οποίοι, καθώς φαίνεται, προσπάθησαν να συμπληρώσουν με την φαντασία τους κάποιες ουσιαστικές παρατηρήσεις που θα έπρεπε να είχαν κάνει από τα σωζόμενα λείψανα.» (σελ. 56)

«Ο Μπριουλόφ είχε ενθουσιαστεί και έβρισκε ότι η λαμπρότητα των χρωμάτων της φύσης είναι εδώ ασυγκρίτως πιο εντυπωσιακή από ότι στην Ιταλία. Η ποικιλία του πράσινου είναι θαυμάσια. Ένα φυτό προκαλεί ιδιαίτερα τις μνήμες των μυθικών χρόνων. Είναι η πικροδάφνη, που ευφραίνει τα μάτια μας περισσότερο και από τις αειθαλείς αγριοδάφνες, τις μυρτιές και τις ελιές. Παντού όπου κυλάει κάποιο ρυάκι – και εδώ τα ρυάκια είναι άφθονα και ρέουν ορμητικά και με θόρυβο στην πετρώδη κοίτη τους – υπάρχουν συστάδες από πικροδάφνες, γεμάτες με τριανταφυλλένια άνθη στριφογυρίζουν γύρω από το νερό και χάνονται μαζί του μέσα στο πυκνό πράσινο που δημιουργούν οι καστανιές, οι αχλαδιές και τα άλλα δένδρα. Βλέποντας αυτή την χαρωπή και ευχάριστη εικόνα, δεν μπορείς να μη θυμηθείς τους δυο οβιδικούς εραστές, μεταμορφωμένους σε πηγή και πικροδάφνη. Που αλλού στον κόσμο μπορεί να βρεθούν τόσο πιστοί εραστές; Η πικροδάφνη ακολουθεί παντού, φυλάει και στολίζει τη νύφη που τρέχει να φύγει. Τι τυχερός που είναι Οβίδιος! Σε κάθε πηγή της Ελλάδος αυθόρμητα σου έρχεται στο νου το όνομα του – τόσο ζωντανές και οι ποιητικές παραβολές του.» (σελ. 58)

4. Ανδρίτσαινα. Πέμπτη, 4/16 Ιουνίου 1835.

«Ο Μπριουλόφ βρίσκει ότι τα βουνά αυτά, ως προς τη μορφολογία τους, παρουσιάζουν ακόμα μεγαλύτερη ποικιλία από τα Απέννινα.» (σελ. 60)

«Είναι να απορεί κανείς πως και δεν γκρεμίστηκε το δωμάτιο μας – τρανταζόταν ολόκληρο με την παραμικρή κίνηση – από το πλήθος των περιέργων ελλήνων που έπεσαν πάνω μου με ερωτήσεις για τη Ρωσία, όπως λόγου χάρη αν γεννιούνταν στη Ρωσία δικέφαλοι αετοί κ.λπ. Ο ιερέας – είχε διοριστεί από τον Καποδίστρια δάσκαλος σ' αυτή την κωμόπολη – με πήγε στην παλιά εκκλησία. Είναι φτωχική και δεν παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, με εξαίρεση έναν πολύ στενό θρόνο

από ξύλο πεύκου, που τον είχα φτιάξει με την ευκαιρία της επίσκεψης του βασιλιά Όθωνα και έμεινε από τότε σε αυτή τη θέση.» (σελ. 60)

5. Ναός του Απόλλωνα στις Βάσσεξ. Παρασκευή, 5/17 Ιουνίου 1835.

«Ο δρ. Cramer έκανε διάφορες παρατηρήσεις για τον ναό, τις οποίες και παραθέτω: «είναι δύσκολο να προσδιορίσουμε με σιγουριά τους λόγους που ώθησαν τους κατοίκους της Φιγάλειας να κτίσουν, υπό την καθοδήγηση του περίφημου αρχιτέκτονα του Παρθενώνα, έναν τόσο πλούσιο ναό σε μεγάλη απόσταση από την πόλη τους, πίσω από τα ψηλά βουνά. Φαίνεται όμως ότι βασικό κίνητρο ήταν η πεποίθηση τους ότι όλη αυτή η ορεινή χώρα ήταν ιερή. Και πράγματι, για ένα οίκο λατρείας, κτισμένο σύμφωνα με τις καλύτερες αρχαιοελληνικές προδιαγραφές, ο τόπος αυτός πανέμορφος και ερημικός, προσφέρει τις πλέον κατάλληλες συνθήκες. Στα νότια και τα νοτιοανατολικά η θέα φτάνει, μέσα από τα βουνά και τις πεδιάδες της Μεσσηνίας μέχρι τη θάλασσα δηλαδή ως τον μεσσηνιακό κόλπο. Από τα βουνά το πιο αξιοσημείωτο είναι η Ιθώμη, που προβάλλει στην πεδιάδα και ενώνεται με τα άλλα βουνά. Στα νοτιοδυτικά, η θέα – και πάλι μέσα από πολλούς ορεινούς όγκους – φτάνει μέχρι τον κόλπο της Κυπαρισσίας. Έτσι οριοθετείται η θέση του ναού, ως προς τις λεπτομέρειες όμως καμία από τις γνωστές περιγραφές δεν δίνει την πραγματική εικόνα της σημερινής του κατάστασης». (σελ. 63)

«Αποφασίσαμε να εγκαταλείψουμε την όμορφη αυτή κοιλάδα, όπου ζήσαμε σαν Αρκάδες βοσκοί και περάσαμε δυο ημέρες που ίσως δεν θα ξαναζήσουμε ποτέ πια στη ζωή μας. Περάσαμε δίπλα από τον γκρίζο ναό, που τη βαθιά μοναξιά του ταραξάμε για λίγο· τον αποχαιρέτησα σαν ερημίτη που, έχοντας γνωρίσει τόσο την λάμψη όσο και την αθλιότητα του κόσμου, τον εγκατέλειψε πριν από πολύ καιρό και δεν θέλει να κρατήσει για πολύ ώρα κοντά του ούτε τους επισκέπτες που σπανία έρχονται εδώ για να τον δουν.» (σελ. 66)

«Οι αρχαίοι Αρκάδες δεν μπορούσαν να έχουν κατοικία πιο απλή από αυτή. Η φύση και τα ήθη του τόπου έχουν πολλά κοινά με αυτά της Ελβετίας. Οι Αρκάδες ζούσαν στα βουνά, ασχολούνταν περισσότερο με την κτηνοτροφία παρά με τη γεωργία, τρέφονταν με γάλα και ήταν ο πιο ανεξάρτητος λαός σ' όλη την Πελοπόννησο. Τέλος, για να ολοκληρώσω τη σύγκριση με τους Ελβετούς, θα αναφέρω μια ομοιότητα ακόμα πιο εντυπωσιακή: και οι Αρκάδες πήγαιναν μισθοφόροι στον στρατό.» (σελ. 67)

6. Μεγαλόπολη - Τριπολιτσά. Κυριακή, 7/19 Ιουνίου 1835.

«Η θέση της αρχαίας Μεγαλόπολης είναι υπέροχη• βρίσκεται σε μια καταπράσινη πεδιάδα, με βουνά ολόγυρα, κατάφυτα με καστανιές κι άλλα ψηλά δέντρα στις νότιες πλαγιές του. Η ίδια η κοιλάδα είναι γεμάτη πικροδάφνες. Η τοποθεσία αυτής της πόλης διαφέρει τελείως από άλλες αρχές ελληνικές πόλεις, που κατά κανόνα δεν ήταν κτισμένες σε πεδιάδες αλλά σε υψώματα που αποτελούσαν φυσικά οχυρά. Ο Leake, κρίνοντας από την ασυνήθιστη αυτή θέση, καταλήγει σε δυο συμπεράσματα: πρώτον, βασικός λόγος για την επιλογή της ήταν τα άφθονα νερά, και δεύτερον, την εποχή της ίδρυσης της πόλης, δηλαδή τον 4ο π.Χ. αιώνα, οι έλληνες κάτι θα έπρεπε ήδη να γνωρίζουν για την τεχνητή

οχύρωση, αλλιώς δεν θα διάλεγαν – και μάλιστα ένας τόσο έμπειρος αρχηγός όπως ο Επαμεινώνδας ένα τέτοιο σημείο για την πόλη τους.» (σελ.72)

«Ένα ψηλό τείχος από πελώριους ογκόλιθους, χωρίς αρμούς από ασβέστη, ενώνεται με τον ψηλό ημικυκλικό λόφο. Σε αυτόν τον λόφο, καλυμμένο με χόρτα και θάμνους, υπήρχε κάποτε θέατρο• και μάλιστα, σύμφωνα με τον Πausανία, ήταν το μεγαλύτερο σ' ολόκληρη την Ελλάδα.» (σελ.72-73)

«Το γεγονός ότι η Μεγαλόπολη, μια από τις νεότερες μεγάλες πόλεις της αρχαίας Ελλάδος, ερημώθηκε μέσα σε λίγο χρονικό διάστημα, το μαρτυρεί ο Στράβων – αστεειεύομενος γράφει ότι η Μεγαλόπολη, δηλαδή η μεγάλη πόλη, έγινε μεγάλη έρημος. Υποθέτω πως αιτία ήταν η ίδια η φύση των Αρκάδων, οι οποίοι προτιμούσαν τη νομαδική ζωή του βοσκού από την εγκατάσταση στην πόλη.» (σελ.73)

«Διασχίζοντας μετά βίας, με τα εξαντλημένα μουλάρια μας, κάτι μακρύς και στενούς δρόμους στην αγορά με τα ξύλινα παραπήγματα, φθάσαμε σ' ένα φτωχικό πανδοχείο. Ήταν όμως φανερό ότι βρισκόμαστε σε πόλη, γιατί υπήρχε αστυνόμευση, όπως και σ' όλες τις πόλεις του πολιτισμένου κόσμου.» (σελ.74)

7. Τριπολιτσά. Δευτέρα, 8/20 Ιουνίου 1835.

«Προτού προλάβω να σηκωθώ και να ντυθώ, ήρθε να με επισκεφτεί ο έπαρχος φορώντας στολή των άτακτων στρατιωτικών στο σωμάτων. Ήρθε να με καλωσορίσει και να μου προσφέρει τις υπηρεσίες του τόσο κατά την διαμονή μου στην Τριπολιτσά όσο και για την αναχώρησή μου. Ήταν ένας άνθρωπος αρκετά παχύς, εύθυμος, πολυλογάς και καυχησιάρης. Έλαβε μέρος στην ελληνική επανάσταση και οι περιγραφές του, διανθισμένες με διάφορα άλλα σχόλια, έδειχναν με τον καλύτερο τρόπο την νοοτροπία του έθνους που μόλις είχε απελευθερωθεί το δεσμά ενός δυνάστη.» (σελ.74)

«Δεν διαφαινόταν ίχνος ευγνωμοσύνης προς τις συμμαχικές δυνάμεις για τη ναυμαχία του Ναυαρίνου ή προς τους Γάλλους για την εκστρατεία τους στο Μοριά υπό τον στρατάρχη Μαιζόν, ή προς εμάς για τη συνθήκη της Ανδριανούπολης. Κρίνοντας από τα λόγια του επάρχου, θα μπορούσε κανείς να φανταστεί ότι οι έλληνες αποτίναξαν μόνοι τους τον ζυγό. Είχε δει πολλές φορές τον λόρδο Βύρωνα στο Μεσολόγγι και απαντώντας σε ερωτήσεις γι' αυτό, έλεγε ότι η ζωή του ήταν αξιοζήλευτη.» (σελ.75)

«Παρόλο που η Τριπολιτσά δεν ήταν τίποτα άλλο παρά ένας σωρός από νεότερα ερείπια, η ζωή ξαναρχίζει να βρίσκει εκεί τον ρυθμό της. Μέσα στην πόλη παρατηρείται έντονη κίνηση, ενώ στα περίχωρα φαίνεται ότι έχουν αρχίσει να ασχολούνται με τη γεωργία. Τα χωράφια καλλιεργούνται εδώ αρκετά καλά.» (σελ.75)

8. Τεγέα. Δευτέρα, 8/20 Ιουνίου 1835.

«Μετά το μεσημέρι επισκέφτηκα τα ερείπια της αρχαίας Τεγέας που απέχουν μιάμιση ώρα από την Τριπολιτσά. Κατά τη γνώμη μου, στη σημερινή τους κατάσταση δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Πάρα πολλά κομμάτια ήταν διάσπαρτα σε μεγάλη έκταση• ο δρ. Cramer που τα ερεύνησε δεν κατάφερε να βρει καμιά αξιόλογη επιγραφή ή κάποιο ενδιαφέρον αρχιτεκτονικό κομμάτι. Ωστόσο, δεν μετανιώνω που επισκέφτηκα αυτόν τον τόπο που σήμερα

ονομάζεται Παλαιά Επισκοπή, επειδή στο Μεσαίωνα χρησιμοποιήθηκαν αρχαία λείψανα για την ανέγερση μιας εκκλησίας• τώρα, αν και ερείπιο και η ίδια, παρουσιάζει ίσως μεγαλύτερο ενδιαφέρον από ότι η αρχαία πόλη. Κτίσμα γραφικό, σε βυζαντινό ρυθμό, κατασκευάστηκε από τα κατάλοιπα μιας πόλης και, καθώς φαίνεται, καταστράφηκε και ξανακτίστηκε αρκετές φορές. Το αποδεικνύουν διάφορα διακοσμητικά μέλη των χριστιανικών πλέον χρόνων, που εντοιχίστηκαν εδώ και εκεί χωρίς καμιά τάξη. Όταν μπήκα μέσα στην εκκλησία, βρήκα σε ένα σημείο του ιερού δυο πέτρες τοποθετημένες κατακόρυφα και μια τρίτη από πάνω. Δίπλα σε αυτές τις πέτρες, μπροστά στην εικόνα, κρεμόταν ένα καντήλι με λάδι• έτσι κατάλαβα ότι αυτό το χωρίς στέγη ερείπιο, με το μεγάλο άνοιγμα στον μπροστινό τοίχο, λειτουργεί, και σήμερα ως εκκλησία. Είναι αδύνατον να φανταστεί κανείς ναό πιο φτωχό και πιο απλό από αυτό. Συγκινήθηκα βλέποντας αυτό το μνημείο των δοκιμασιών που πέρασαν οι Έλληνες και σκέφτηκα και πάλι, παρατηρώντας αυτόν τον χώρο που χρησιμοποιείται τώρα ως τόπος προσευχής, πόσο απλά και αγνά πρέπει να είναι τα θρησκευτικά τους αισθήματα. Δεν υπάρχει εδώ ούτε επίχρυσο τέμπλο ούτε οροφή με ζωγραφισμένες μορφές αγίων και αγγέλων, ούτε εικόνες στο ιερό. Δυο πέτρες χρησιμεύουν για εικονοστάσι, ενώ πάνω από το ναό, αντί σκεπής, απλώνεται ο ουράνιος θόλος με τα σύννεφα, τον λαμπερό ήλιο και τα μυριάδες αστέρια. Δίπλα στην Αγία Τράπεζα υπάρχει στον τοίχο ένα ρήγμα, που αφήνει τις πρώτες ακτίδες της Ανατολής να πέσουν πάνω στον ιερέα που τελεί την λειτουργία του όρθιος. Αυτός ο ναός, παρ' όλη την φτώχεια του, είναι ακόμα πιο εντυπωσιακός από αυτόν που είδα στο Σινάνο. Εκείνος είχε κάποια επίπλαστη επιτήδευση και θυμίζει τη σημερινή Ελλάδα με τον βασιλιά της, ενώ αυτός φέρνει στον νου την Ελλάδα που δίνει ακόμα μάχες με τους Τούρκους για τον σταυρό και την ελευθερία. Επιστρέφοντας στην Τριπολιτσά, σκεφτόμουν ότι οι Έλληνες θα πρέπει να δημιουργήσουν μια δική τους, καινούργια αρχιτεκτονική, αν θεωρούμε ότι η αρχιτεκτονική πρέπει όχι μόνο να εξυπηρετεί τις πρακτικές ανάγκες, αλλά και να εκφράζει την ιδιοσυγκρασία ενός λαού.» (σελ.76-77)

9. Τίρυνθα. Τετάρτη, 10/22 Ιουνίου 1835.

«Τα ερείπια αυτά αποτελούν το αρχαιότερο δείγμα μιας πρωτόγονης και τεραστίων διαστάσεων αρχιτεκτονικής, που ο χρόνος μοιάζει να την σεβάστηκε, αφού η τέχνη των ανθρώπων δεν αλλάζει εδώ σχεδόν καθόλου τη φυσική μορφή. Οι ογκόλιθοί είναι τοποθετημένοι ο ένας πάνω στον άλλον, και μόνο στο μεταξύ τους κενά είναι σφηνωμένες μικρότερες κατεργασμένες πέτρες. Κυκλώπεια αρχιτεκτονική απαντάται πάντως σε διάφορες εποχές και με διαφορετικές μορφές. Η πιο πρόσφατη είναι όταν οι ογκόλιθοί είναι όχι μόνο λαξευμένοι αλλά και ορθογωνισμένοι. Στην Τίρυνθα βλέπει κανείς όλη αυτή την ποικιλία, πράγμα που δείχνει ότι τα σωζόμενα λείψανα χρονολογούνται σε διαφορετικούς αιώνες. Γι' αυτά τα τείχη μιλάει ο Όμηρος, και δεν γνωρίζω τίποτα που θα μπορούσε να εμποδίσει να στέκονται για άλλον τόσο χρόνο όσο στέκονταν μέχρι σήμερα.» (σελ.85)

10. Μυκήνες. Πέμπτη, 11/23 Ιουνίου 1835.

«Σταματήσαμε για να δούμε αυτά τα λείψανα, που ο Leake δικαιολογημένα τα θεωρεί ως το πιο αξιόλογο μνημείο των ηρωικών χρόνων σε ολόκληρη την Ελλάδα.» (σελ.85-86)

«Οφείλω να ομολογήσω ότι πουθενά αλλού δεν μου έκανε τόση εντύπωση η μεγαλιθική αυτή αρχιτεκτονική όσο εδώ. Αυτά τα τείχη προστάτευαν το ανάκτορο του κατακτητή της Τροίας, γιατί η αρχιτεκτονική αυτή είναι σύγχρονη με την εποχή που περιγράφεται την Ιλιάδα.» (σελ.85)

«Ένα άλλο μνημείο των Μυκηνών, όχι μικρότερης σημασίας από την Πύλη των Λεόντων, έχει διατηρηθεί σε πολύ καλύτερη κατάσταση. Πρόκειται για ένα τεράστιο υπόγειο κτίσμα, χωμένο μέσα στα σπλάχνα του λόφου που χωρίζει την άλλοτε υπάρχουσα πόλη από τον σημερινό δρόμο. Οι επιστήμονες δίνουν δυο ονόματα: άλλοι το αποκαλούν θησαυρό του Αγαμέμνονα, και άλλοι τάφο του. Οι ντόπιοι θεωρούν το υπόγειο αυτό κτίσμα ως τάφο• νομίζω ότι δεν πρέπει να αγνοούμε την γνώμη τους, όσο απαίδευτοι και ακαλλιέργητοι κι αν είναι. Αξίζει πάντα να δίνουμε σημασία σε παραδόσεις που ανάγονται σε πανάρχαιους χρόνους: η παράδοση μοιάζει με ποτάμι – σχεδόν ξεροπόταμο- εξαντλημένο από τα παράπλευρα κανάλια που συνεχίζει όμως να ρέει και να ξεδιψάει με τα νερά του τον διψασμένο οδοιπόρο.» (σελ.86)

11. Νεμέα. Πέμπτη, 11/23 Ιουνίου 1835.

«Μετά από δυο ώρες δρόμου μέσα σε αυτό το στενό και γραφικό φαράγγι, αρχίσαμε να ανεβαίνουμε σ' ένα μέτριου ύψους βουνό• από την κορυφή του, μέσα στην απόλυτη σιωπή μιας υπεροχής βραδιάς, μας φανερώθηκαν τα ερείπια του ναού της Νεμέας: τρεις μόνον κίονες έχουν μείνει στη θέση τους και υψώνονται ανάμεσα σε διάσπαρτα ερείπια. Είναι πολύ πιο ψηλοί και ραδινοί από τους αμιγώς δωρικούς κίονες που βλέπει κανείς στο ναό του Απόλλωνα και σε όλους σχεδόν τους ελληνικούς ναούς.» (σελ.87)

«Τρεις μοναχικοί κίονες, στη μέση μιας μεγάλης πεδιάδας περικυκλωμένης από βουνά, συνθέτουν μια εικόνα ιδιαίτερα μαγευτική. Πόσοι αιώνες, από την μυθική εποχή του θρυλικού λιονταριού της Νεμέας μέχρι τα χρόνια το μεγαλόπρεπων αγώνων της, των δοξασμένων από τον Πίνδαρο και τον Θεόκριτο, και από τότε μέχρι τις μέρες μας αναπαύονται εδώ μακριά! Ο Μπριουλώφ πρόλαβε να κάνει ένα πρόχειρο σκίτσο της πεδιάδας, του ναού και του όρους Απέσας στο βάθος, που στην κορυφή του έκαναν θυσίες προς τιμήν του Διός και που το σχήμα του μοιάζει με ένα μεγάλο φυσικό βωμό.» (σελ.87-88)

Παράρτημα Β

Επιλεγμένα αποσπάσματα από τα κείμενα της Γαλλικής Αποστολής σε ελληνική μετάφραση

1. Στην Τριπολιτσά

15 Ιουνίου 1829

«Ο Baccuet φιλοτέχνησε την παλαιά πρωτεύουσα του πασαλικιού του Μοριά, όπως την είδαμε αμέσως μετά την καταιγίδα, στην πλέον αξιοθρήνητη κατάσταση αθλιότητας και διάλυσης, που επιβαρυνόταν ακόμα περισσότερο από τον σκοτεινό ουρανό. Επειδή δεν καταφέραμε να βρούμε μέρος στεγνό για να στήσουμε τις σκηνές μας, η Αποστολή κατέφυγε τελικά σε ένα κακό πανδοχείο που διατηρούσε εκεί μια ελληνική οικογένεια. Μολονότι ερειπωμένη, η Τριπολιτσά ήταν μια σύγχρονη πόλη που [...] μόλις τον περασμένο αιώνα δεν ήταν παρά ένα χωριό χωρίς όνομα. [...] Οι Τούρκοι, επιδίωξαν σαφώς μια κεντρική θέση πριν από το 1770. Αρχικά, πρωτεύουσα του σαντζακίου και έδρα των πασάδων ήταν η Μεθώνη. Όμως η Μεθώνη δεν εξυπηρετούσε το σύστημα κατοχής, η θέση της δεν άξιζε τόσο όσο η κεντρική Τριπολιτσά με την εύκολη πρόσβαση σε όλους τους τόπους της επαρχίας. Η Τριπολιτσά βρισκόταν στο μέσον ενός εύφορου και πυκνοκατοικημένου κοιλώματος, προστατευμένου από τα φυσικά τείχη των υψηλών ορέων, του οποίου τα δερβένια και τα περάσματα ήταν εύκολο να υπερασπιστεί κανείς. Το κλίμα της κλειστής αυτής λεκάνης είναι υγιεινό, και οι θερινοί καύσωνες μετριάζονται λόγω του υψομέτρου. Τρεις μεγάλες αρχαίες πόλεις σε ίσες αποστάσεις, το Παλλάντιο, η Τεγέα και η Μαντίνεια, προμήθευσαν τα υλικά για την ανέγερση της νέας πόλης, σαν να τα είχαν προετοιμάσει για τη μελλοντική βεβήλωση οι γενεές που είχαν σβήσει. Έτσι οι τρεις αυτές περίφημες και αφανισμένες πόλεις έγιναν τα λατομεία για την ανέγερση της καινούριας που οικοδομήθηκε με τα ερείπιά τους. Γι' αυτό και της έδωσαν το όνομα Τριπολιτσά. [...] Τα μάρμαρα, οι λαξεμένες πέτρες, οι κολόνες, τα γλυπτά και οι επιγραφές των τριών αρχαίων πόλεων έγιναν θεμέλια, γωνίες τοίχων, πρεβάζια, ορθοστάτες, σκαλιά και λιθόστρωτα στα κεντρικά κτίρια αλλά και στα πιο ασήμαντα μαγαζάκια της τουρκικής πρωτεύουσας. [...] Κυρίως μάλιστα η Τεγέα, με τον τόσο ωραίο ναό που μοιάζει να χρησιμοποιήθηκε σχεδόν ολόκληρος στα τείχη της Τριπολιτσάς. Είδα επιγραφές που μαρτυρούν αδιάσειστα για το γεγονός αυτό [...]. Όταν ξέσπασε η Επανάσταση η Τριπολιτσά είχε πάνω από 23.000 κατοίκους».

Bory de Saint Vincent, Relation du voyage I, 1836, σ. 408-410.

2. Στην Ολυμπία

17 Μαΐου 1829

«Στο όνομα και μόνο της Ολυμπίας, η φαντασία του ποιητή θα έπαιρνε φωτιά και θα περιέγραφε αυτόν τον άλλοτε τόσο διάσημο τόπο με όμορφες σελίδες, χωρίς αμφιβολία αφιερωμένες στην αναπαράσταση των αγώνων, που έλκουν την καταγωγή τους από τους θεούς του Ολύμπου και στους οποίους ο Ηρακλής, ο Απόλλων, ο Άρης και ο Ερμής καταδέχθηκαν να συμμετάσχουν. Αφήνοντας ελεύθερες τις σκέψεις του, ο ποιητής θα μας ζωγράφιζε την πεδιάδα να καλύπτεται ολότελα με τα πιο όμορφα μνημεία, αριστουργήματα του κάθε Φειδία

και του κάθε Αλκαμένη, εκεί όπου ανά πενταετία οι λαοί της Ελλάδας συγκεντρώνονταν και οι μεγάλες ιδιοφυίες της αρχαιότητας έρχονταν να επιβεβαιώσουν την αθάνατη δόξα τους, διεκδικώντας ένα στεφάνι ελιάς. Ανίκανοι να αποδώσουμε ποιητικά αυτόν τον τόπο έμπνευσης και υποχρεωμένοι, άλλωστε, να περιορίσουμε όλες τις ωραίες αναμνήσεις του παρελθόντος σε μία μόνο περιγραφή του παρόντος, θα περιορίσουμε την αφήγηση στην κοιλάδα του Αλφειού για να τη γνωρίσουμε με ακρίβεια, έτσι που έλαμπε άλλοτε από όλα τα πλούτη και τις δόξες, ενώ σήμερα δεν είναι παρά μόνο μια χέρσα γη».
Blouet, Architecture I, 1831, σ. 56.

3. Ολυμπία

Μάιος 1829

«Από όλες τις περιγραφές του Πausανία, δεν υπάρχει άλλη λεπτομερέστερη και ακριβέστερη από αυτήν που μας παραθέτει για τον ναό του Διός στην Ολυμπία. Η περιγραφή του αυτή ανταποκρινόταν τόσο πολύ στις ανακαλύψεις μας, ώστε ήταν αδύνατο να αμφισβητήσουμε την ακρίβειά της ως προς τα τμήματα που μας λείπουν: επομένως, ακολουθήσαμε σχολαστικά αυτή την περιγραφή, που μας φάνηκε, τρόπον τινά, το ίδιο αδιαμφισβήτητη όπως και το υλικό που βρέθηκε επί τόπου».

Blouet, Architecture I, 1831, σ. 64.

4. Στον ναό του Απόλλωνα στις Βάσσει

Ιούνιος 1829

«Αν στην τελειότητα αυτού του κτιρίου, που προσπαθήσαμε να αποδώσουμε στα σχέδιά μας, προσθέσουμε τη μεγάλη φροντίδα και την επίπονη μελέτη που επέδειξαν στην κατασκευή του, την επιλογή των πιο ανθεκτικών και καλύτερων υλικών όπως ο σκληρός ασβεστόλιθος και το παριανό μάρμαρο, τότε πρέπει να συμπεράνουμε ότι ο ναός της Φιγαλείας ήταν ένας από τους λαμπρότερους που η αρχαιότητα αφιέρωσε στους θεούς της. Η άριστη ποιότητα και η σκληρότητα της πέτρας, [...] η τέλεια επεξεργασία και η άριστη κατάσταση διατήρησης όλων όσων είδαμε, τίποτα δεν επιτρέπει να πιστέψουμε ότι ένα τόσο φροντισμένο αρχιτεκτόνημα θα μπορούσε να ήταν καλυμμένο με επίχρυσμα. Εάν υπήρχαν χρώματα, όπως σκέπτονται οι κκ. Stackelberg και Donaldson, αυτά δεν πρέπει να ήταν στις εξωτερικές όψεις, αλλά μόνο σε εσωτερικά μέρη. [...] Αν είχε χρησιμοποιηθεί ένα τέτοιο είδος διακόσμησης, θα έπρεπε να βρίσκαμε κάποια ίχνη σε ένα τόσο καλά διατηρημένο μνημείο. Και δεν βρήκαμε κανένα».

Blouet, Architecture II, 1833, σ. 6-7.

5. Στη Λυκόσουρα και τη Μεγαλόπολη

Ιούνιος 1829

«Σύμφωνα με τον Πausανία, η Λυκόσουρα είναι η παλαιότερη γνωστή πόλη, οι κάτοικοι της οποίας ήσαν οι πρώτοι που έμαθαν την τέχνη να οικοδομούν πόλεις. Χτίστηκε στο όρος Λύκαιο, από τον Λυκάωνα, γιο του Πελασγού [...]. Η ακρόπολη βρίσκεται σε μία κορυφή και η δυτική πλευρά της προστατεύεται από απρόσιτα απόκρημνα βράχια. Μεγάλο μέρος των τειχών σώζεται [...], αλλά βρίσκονται σε ερειπιώδη κατάσταση [...]. Στα δυτικά της ακρόπολης και σε

κάποια απόσταση από τα τείχη, βρίσκεται μια τρίτη εκκλησία, στην οποία βλέπουμε ακόμα αρχαία θραύσματα, που προέρχονται πιθανότατα από τα ερείπια ενός ναού που έπρεπε να υπάρχει σε αυτήν την αξιόλογη θέση, και που πιστεύουμε ότι πρέπει να ήταν αφιερωμένος στον Απόλλωνα. Η εκκλησία είναι αφιερωμένη στον Άγιο Γεώργιο, που είναι και η σύγχρονη ονομασία της Λυκόσουρας. [...] Κατεβαίνοντας από τον Άγιο Γεώργιο και κατευθυνόμενοι ανατολικά, διασχίζουμε πλαγιές σκεπασμένες με βελανιδιές. Στη συνέχεια μπαίνουμε σε μια όμορφη καλλιεργημένη κοιλάδα, [...] αφού περάσουμε τον Αλφειό και το χωριό Αγιάσμη [Ψαθί ...], συναντάμε το Σινάνο, που βρίσκεται, όπως λένε, στη θέση της αρχαίας Μεγαλόπολης [...]. Ο κ. Poiret που είχε μείνει στην Ολυμπία για να πάρει τα γλυπτά που είχαμε βρει στις ανασκαφές, μας συνάντησε στη Μεγαλόπολη [...]. Κατασκηνώσαμε κάτω από ένα μεγαλοπρεπές κυπαρίσσι, το μοναδικό αυτής της πεδιάδας, που υψώνεται μοναχικό σαν οβελίσκος, για να δείχνει στον περιηγητή ότι εκεί κοντά βρίσκεται η πατρίδα του Φιλοποίμενος. [...] Πώς να πιστέψει κανείς, με μια πρώτη ματιά, ότι η πόλη αυτή περιλάμβανε τόσο πολλά και ωραία μνημεία; Κανένα σημαντικό ερείπιο δεν φαίνεται όρθιο. Το μεγάλο θέατρο είναι το μόνο που άντεξε στο πέρασμα του χρόνου [...]. Ήταν δύσκολο να αναγνωρίσουμε στην παρούσα κατάσταση του τόπου τα μνημεία για τα οποία κάνει λόγο ο Πausanias, παρόλο που για ορισμένα δεν χωρούσε αμφιβολία. [...] Αναγνωρίσαμε τη θέση της κεντρικής πλατείας». (βλ. πίν. 37).

Blouet, Architecture II, 1833, σ. 40-43.

6. Από την Τεγέα στη Μαντίνεια

Ιούλιος 1829

«Η Παλαιοεπισκοπή, που πιθανότατα βρίσκεται στη θέση ενός από τα κύρια μνημεία της Τεγέας, είναι ένα μεσαιωνικό ερείπιο. Κοντά σε μια πηγή, μια μεγάλη ερειπωμένη εκκλησία με τειχισμένο περίβολο της ίδιας εποχής, δημιουργούν ένα πολύ γραφικό αξιοθέατο. Μια μαρμάρινη επιγραφή είναι εντοιχισμένη στο μέσον του τείχους, στην οποία διαβάζουμε μερικά ελληνικά ονόματα, που υποθέτουμε ότι είναι εκείνα των πεσόντων στη μάχη των Πλαταιών [...]. Ο ντόπιος οδηγός μάς πληροφορεί ότι παλαιότερα στο ίδιο σημείο υπήρχαν πολλά μάρμαρα, τα οποία οι Τούρκοι χρησιμοποίησαν για να χτίσουν τζαμιά, κρήνες και ορισμένα σπίτια στην Τριπολιτσά. [...] Η Μαντίνεια βρίσκεται βόρεια της Τριπολιτσάς [...]. Σώζεται όλη η περίμετρος των τειχών της πόλης, περίπου τρία μίλια, αφού χρειάζεσαι μια ώρα για να τα περπατήσεις. Τα τείχη έχουν 116 πύργους, κυκλικούς και τετράγωνους, και επτά καστρόπορτες: μπροστά από κάθε πύλη υπήρχε ένα μικρό γεφυράκι επάνω από την τάφρο. Δεξιά κι αριστερά από τις πύλες υπήρχε από ένας κυκλικός πύργος και στη συνέχεια ο δρόμος που οδηγούσε μέσα στην πόλη. Στο εσωτερικό της Μαντίνειας, που τα τείχη της σήμερα υψώνονται μόλις λίγα πόδια επάνω από το έδαφος, βρίσκουμε τα λείψανα ενός μικρού θεάτρου και πολυάριθμων άλλων κτηρίων των οποίων αδυνατούμε να αναγνωρίσουμε τη μορφή λόγω της κακής τους διατήρησης».

Blouet, Architecture II, 1833, σ. 84.

7. Στα κυκλώπεια τείχη της Τίρυνθας

Ιούλιος 1829

«Η Τίρυνθα βρίσκεται σε μικρή απόσταση από το Ναύπλιο. Πήρε το όνομά της από τον Τίρυνθα, γιο του Άργου. Λέγεται ότι ο Προίτος ζήτησε από τους Κύκλωπες να την τειχίσουν. Η Τίρυνθα καταστράφηκε από τους Αργείους, όπως και αρκετές γειτονικές πόλεις, γιατί αρνήθηκε να υποταχθεί. Μετά την καταστροφή της πόλης τους, οι κάτοικοι κατέφυγαν στην Επίδαυρο και αρκετοί στο Άργος [...]. Από τα τείχη της Τίρυνθας που σώζονται καταλάβαμε γρήγορα ότι τα ερείπια της πόλης είχαν αλλάξει ελάχιστα ή καθόλου από την εποχή του Πausanias. Πράγματι, είδαμε ότι τα τείχη έχουν χτιστεί με κομμάτια βράχου τοποθετημένα απλά το ένα πάνω στο άλλο χωρίς να έχουν λαξευτεί. Οι τεράστιοι αυτοί όγκοι δεν συνδέονται με κανένα λιθόδεμα, αλλά μόνο με μικρούς λίθους που πληρούν τα διάκενα. Σε ορισμένα μέρη σώζονται ακόμη μέσα στο πάχος των τειχισμάτων λείψανα στοών χτισμένων με τον ίδιο τρόπο [...].»

Blouet, Architecture II, 1833, σ.155.

8. Επίδαυρος, στο ιερό του Ασκληπιού

Οκτώβριος 1829

«Αφήνοντας το Λιγουριό, ο δρόμος προς την Επίδαυρο συνεχίζει στην ίδια κατεύθυνση, ανάμεσα στο ψηλό και άγονο όρος Αράχνη που αφήνουμε δεξιά μας, και τους στρογγυλεμένους λόφους που βρίσκονται στα δεξιά και περιβάλλουν την πεδιάδα του Ιερού, όπου βρίσκεται ο ναός του Ασκληπιού και το ιερό άλσος [...]. Το μέρος ήταν αφιερωμένο στον Ασκληπιό, γιατί σύμφωνα με την παράδοση είχε γεννηθεί εκεί. Όσο για την πόλη της Επιδαύρου, ιδού τα πλέον αξιοπρόσεκτα μνημεία της: πρώτον, ο αφιερωμένος στον Ασκληπιό περίβολος, με το άγαλμά του και το άγαλμα της συζύγου του, Ηπιόνης, από παριανό μάρμαρο και τα δυο. Υπήρχε στην πόλη ένας ναός του Βάκχου, ένα άλσος αφιερωμένο στην Άρτεμη, όπου η θεά παριστανόταν να κυνηγά. Ακόμη ένας ναός της Αφροδίτης και, ψηλά σε ένα ακρωτήριο, ένας άλλος ναός που οι κάτοικοι της περιοχής έλεγαν ότι ήταν αφιερωμένος στην Ήρα».

Blouet, Architecture II, 1833, σ. 161.

9. Από τις Μυκήνες στη Νεμέα

Οκτώβριος 1829

«Κατεβαίνοντας το βουνό, μπορεί κανείς να δει τα ερείπια του ναού της Νεμέας. Είναι χτισμένος στη μέση μιας μικρής πεδιάδας, περιτριγυρισμένος από χαμηλά βουνά, γεμάτης πουρνάρια: πάνω στο ψηλότερο βουνό προς τη βορειοανατολική πλευρά της πεδιάδας στέκεται ένας βράχος που μοιάζει με φρούριο. [...] Τρεις κίονες του ναού στέκονται ακόμη όρθιοι. Δυο, που ανήκουν στον πρόναο, στέφονται από το επιστύλιο και τη ζωφόρο, στην οποία διακρίνουμε ένα τρίγλυφο. Μπροστά από τους δυο κίονες στέκεται ένας τρίτος που ήταν μέρος του πρόναου. Οι υπόλοιποι κίονες είναι πεσμένοι, όπως και οι τοίχοι του σηκού. Στη θέση τους βρίσκονται μόνον ορισμένοι λίθοι της πρώτης βαθμίδας της κρηπίδας. Όλα αυτά τα μέλη είναι από ασβεστόλιθο και τα διάφορα κατάλοιπα είναι εξαιρετικής εργασίας. Το σύνολο του ναού αποκαθίσταται πολύ εύκολα,

συνενώνοντας τα πάμπολλα και καλοδιατηρημένα διάσπαρτα θραύσματα του στυλοβάτη, του επιστύλιου, της ζωφόρου και των κιονόκρανων».
Blouet, Architecture III, 1838, σ. 33.

10. Μελαγχολία στα ερείπια της Κορίνθου

Οκτώβριος 1829

«Στο πιο ψήλο σημείο της πόλης ήταν τα ερείπια ενός ναού: πέντε κίονες της πίσω όψης στέκονται ακόμα όρθιοι, και δύο της πλαϊνής όψης. Σε όλους σχεδόν σώζεται το επιστύλιο. Είναι κατασκευασμένοι από ασβεστολιθική πέτρα και καλυμμένοι με επίχρισμα, που τους καλύπτει ακόμα σε διάφορα σημεία. Οι αναλογίες του ναού είναι βαριές [...] οι κίονες είναι από ένα μόνο κομμάτι πέτρας έως το κιονόκρανο [...]. Πιο κάτω, και κοντά στη σύγχρονη πόλη, είδαμε τα ερείπια ενός αμφιθεάτρου λαξευμένου στον βράχο [...]. Δεν ήταν η Κόρινθος. Ήταν ο τόπος μόνο όπου βρισκόταν άλλοτε αυτή η πλούσια πόλη, κι ήταν τα ερείπιά της αυτά που επισκεπτόμασταν. Κάτω από τα πόδια μας ήταν μόνο σωροί από συντρίμμια, και αντίο για την αρχαία αίγλη των κατεστραμμένων πλέον μνημείων της, βλέπαμε μερικά σπίτια που επισκευάστηκαν πρόσφατα μετά από τον τελευταίο πόλεμο. Είδαμε τα χαλάσματα πολλών τζαμιών, γκρεμισμένα χαμάμ, κελάρια και κρήνες, και ανάμεσα στα θλιβερά αρχιτεκτονικά λείψανα από τόσες διαφορετικές εποχές, κάποια ρωμαϊκά ερείπια από τούβλο, και σε ποσότητες τόσο μικρές που δεν μπορέσαμε να προσδιορίσουμε σε ποιά μνημεία ανήκαν».

Blouet, Architecture III, 1838, σ. 36.

11. Στο Ναύπλιο

(Τέλη Ιουλίου,) Νοέμβριος 1829

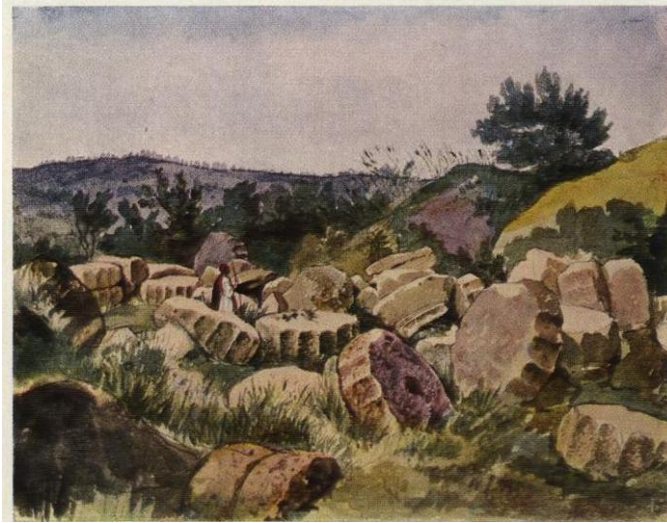
«Ένας δρόμος περιπάτου, φυτεμένος με λεύκες, λίγο έξω από την πόλη, η ίδια η πόλη με το κάστρο του Παλαμηδίου και τα βουνά στο βάθος, που υψώνονται απέναντι από τη θάλασσα, δημιουργούν ένα σύνολο πραγματικά αξιοπρόσεκτο. [...] Από όλες τις πόλεις της Πελοποννήσου που είχαμε δει έως τώρα, το Ναύπλιο ήταν η πρώτη που δεν είχε καταστραφεί κατά τον πόλεμο. Διατήρησε έτσι τον πολυπληθή και δραστήριο πληθυσμό του, κι ήταν μια πόλη όπου κανείς εύρισκε κάθε λογής αγαθά. Είχε πολλά καταστήματα, στο λιμάνι ήταν πολλά πλοία από τα γειτονικά νησιά κι όλα φανέρωναν μια εμπορική δραστηριότητα εντονότερη από τα άλλα μέρη του Μοριά. Οι εκκλησίες ήταν πολλές και μεγάλες, επίσης πολλές από τις κρήνες άξιζε να τις δει κανείς. Οι δρόμοι ήταν στενοί και τα σπίτια, σχεδόν όλα ξύλινα, είχαν δύο ή τρεις ορόφους, με τον τελευταίο συχνά σε προεξοχή. Η πόλη ήταν χτισμένη στην πλαγιά ενός λόφου, στην κορυφή του οποίου ήταν το φρούριο Παλαμήδι, ένα από τα κύρια αμυντικά οχυρά του Μοριά, στο οποίο το Ναύπλιο χρωστά το γεγονός ότι δεν καταστράφηκε από τους Τούρκους. Σε πολλά σημεία των τειχών που περιβάλλουν το φρούριο αναγνωρίσαμε τα υπολείμματα αρχαίων ελληνικών κυκλώπειων κατασκευών».

Blouet, Architecture II, 1833, σ. 157.

Παράρτημα ΙΙΙ

Κατάλογος με τα έργα του Μπριουλόφ που εμπνέονται από την Ελλάδα

Α. Έργα που περιλαμβάνονται στο λεύκωμα *Voyage en Orient*, Αγία Πετρούπολη, 1835

191

1. Κάρολος Μπριουλόφ, *Ερείπια του ναού του Διός στην Ολυμπία*, 1835, υδατογραφία (ακουαρέλα), 23×29 εκ., Μόσχα, Κρατικό Μουσείο Καλών Τεχνών Πούσκιν (The Pushkin State Museum of Fine Arts).

192

2. Κάρολος Μπριουλόφ, *Ελληνικό πρωινό στη Μιράκα*, 1835, υδατογραφία, 23×29 εκ., Μόσχα, Κρατικό Μουσείο Καλών Τεχνών Πούσκιν.

¹⁹¹ Νταβίντωφ 2004, τ.Β, 107.

¹⁹² Νταβίντωφ 2004, τ.Β, 111.

3. Κάρολος Μπριουλώφ, *Ο ναός του Επικούριου Απόλλωνα*, 1835, υδατογραφία, 23×29 εκ., Μόσχα, Κρατικό Μουσείο Καλών Τεχνών Πούσκιν.

4. Κάρολος Μπριουλώφ, *Η κοιλάδα των Δελφών*, 1835, υδατογραφία, 23×29 εκ., Μόσχα, Κρατικό Μουσείο Καλών Τεχνών Πούσκιν.

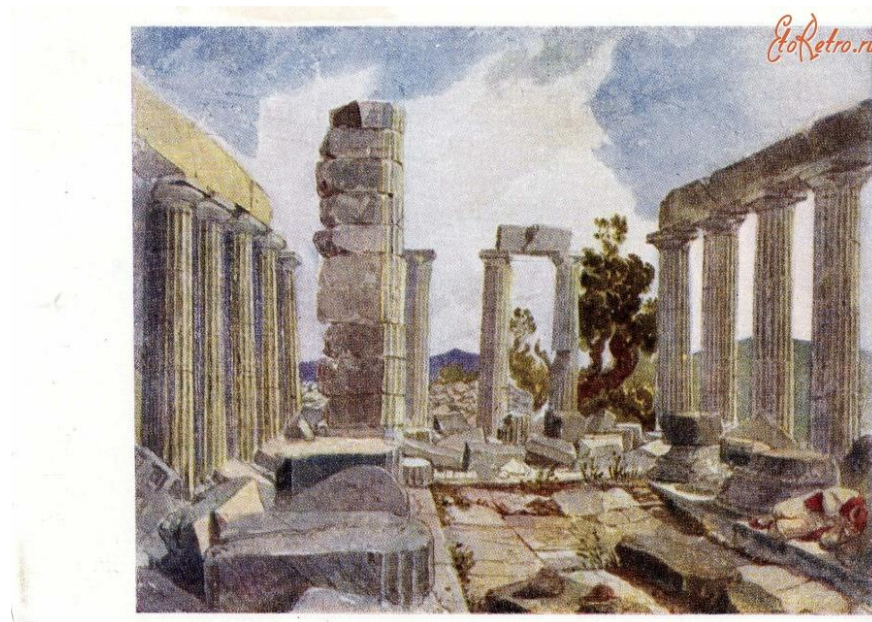
¹⁹³ Νταβίντωφ 2004, τ.Β, 113.

¹⁹⁴ Νταβίντωφ 2004, τ. Β, 115.

195

5. Κάρολος Μπριουλώφ, *Αποψη της Ακαρνανίας από την πηγή Αρέθουσα*, 1835, υδατογραφία, 23×29 εκ., Μόσχα, Κρατικό Μουσείο Καλών Τεχνών Πούσκιν.

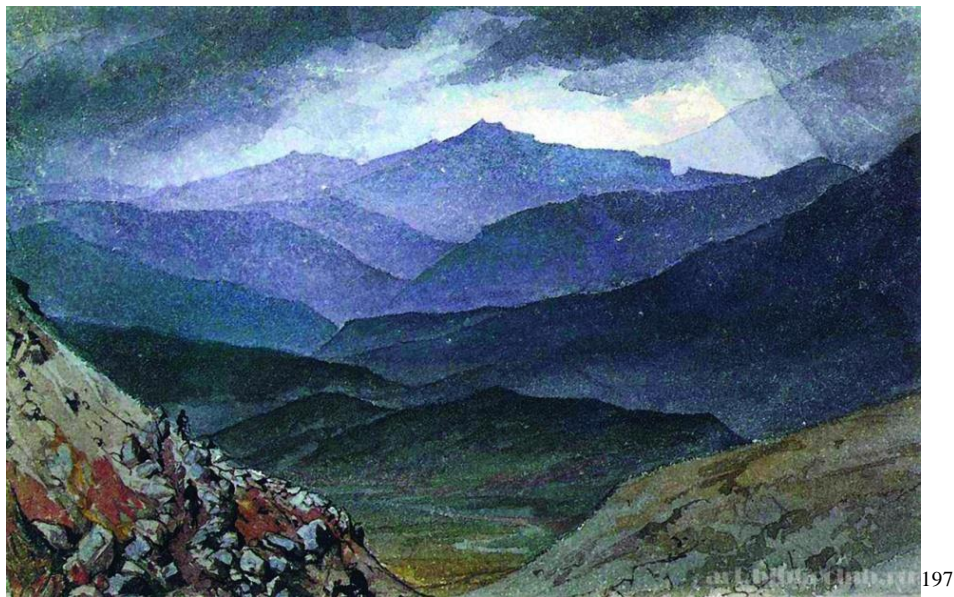

196

6. Κάρολος Μπριουλώφ, *Το εσωτερικό του ναού του Επικουρίου Απόλλωνα στη Φιγάληα*, 1835, υδατογραφία, 23×29 εκ., Μόσχα, Κρατικό Μουσείο Καλών Τεχνών Πούσκιν.

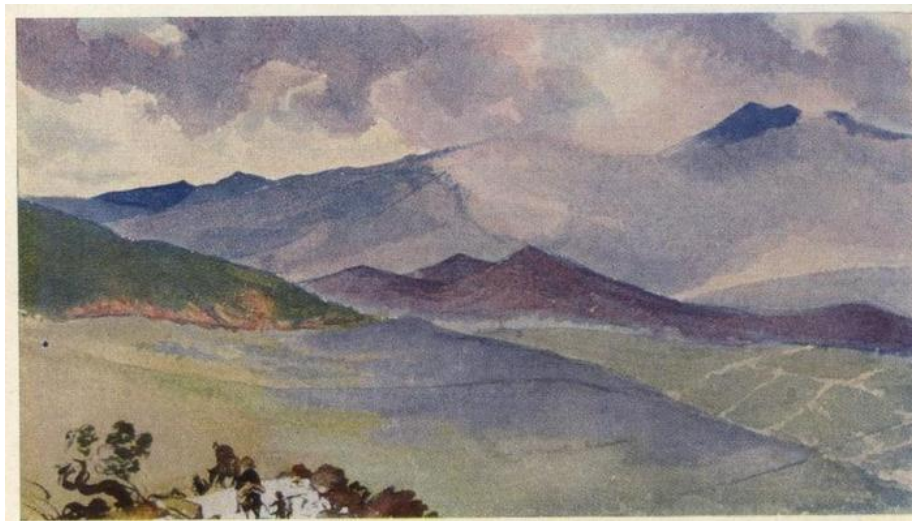
¹⁹⁵ Νταβίντωφ 2004, τ. Β, 133.

¹⁹⁶ Νταβίντωφ 2004, τ.Β, 137.

197

7. Κάρολος Μπριουλώφ, *Η κοιλάδα της Ιθώμης πριν την καταιγίδα*, 1835, υδατογραφία, 12,5×19,4 εκ., Μόσχα, Κρατικό Μουσείο Καλών Τεχνών Πούσκιν.

198

8. Κάρολος Μπριουλώφ, *Ο δρόμος προς το Σινάνο μετά την καταιγίδα*, 1835, υδατογραφία, 11×19 εκ., Μόσχα, Κρατικό Μουσείο Καλών Τεχνών Πούσκιν.

¹⁹⁷ Νταβίντωφ 2004, τ.Β, 139.

¹⁹⁸ Νταβίντωφ 2004, τ.Β, 141.

Β. Έργα που εκτίθενται στην Κρατική Πινακοθήκη Τρετιακόφ της Μόσχας

199

1. Κάρολος Μπριουλώφ, *Έλληνας, ξαπλωμένος σε βράχο*, 1835, σέπια, 27×34 εκ., Μόσχα, Κρατική Πινακοθήκη Τρετιακόφ (State Tretyakov Gallery).

200

2. Κάρολος Μπριουλώφ, *Πορτρέτο του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη*, 1835, σέπια, 27,5×21,4 εκ., Μόσχα, Κρατική Πινακοθήκη Τρετιακόφ.

¹⁹⁹ Greek lying on a rock [online].

²⁰⁰ Portrait of Greek insurgent Theodore Kolokotroni [online].

201

3. Κάρολος Μπριουλάφ, *Τραυματισμένος Έλληνας, που έχει πέσει από το άλογό του*, 1835, σέπια, 27,5×34,5 εκ., Μόσχα, Κρατική Πινακοθήκη Τρετιακόφ.

202

4. Κάρολος Μπριουλάφ, *Ορεινοί κυνηγοί*, 1835, σέπια, 26,7×18,2 εκ., Μόσχα, Κρατική Πινακοθήκη Τρετιακόφ.

²⁰¹ Wounded Greek, falling from a horse [online].

²⁰² Mountain hunters [online].

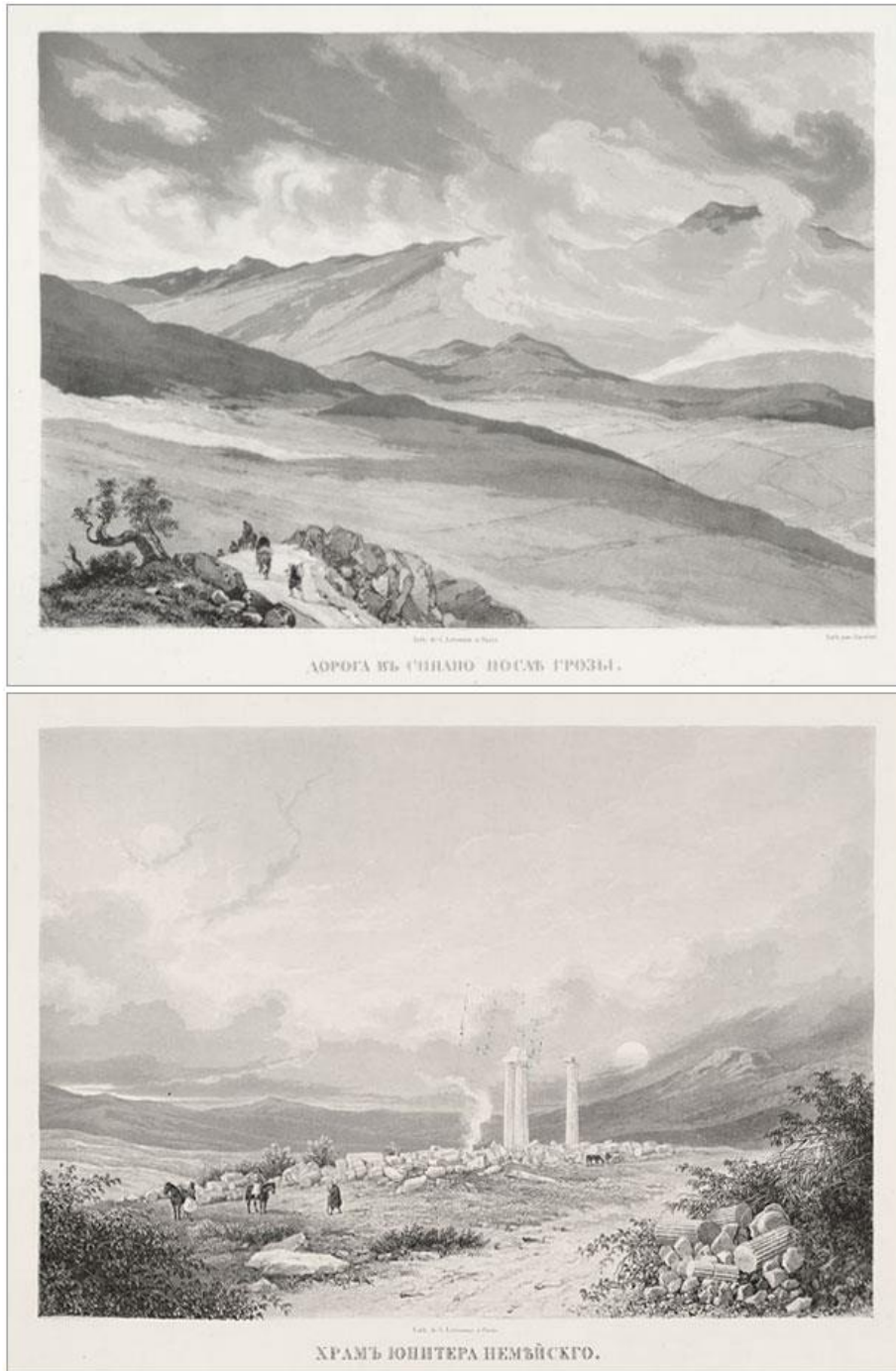
ΕΙΚΟΝΕΣ

Εικ. 1 Christina Robertson. *Πορτρέτο του Βλαδίμηρου Νταβίντωφ*, 1840, Μόσχα, Κρατικό Ιστορικό Μουσείο.

Εικ. 2 Κάρολος Μπριουλώφ, *Αυτοπροσωπογραφία. Επανάληψη του συγγραφέα*, 1849, Μόσχα, Κρατική Πινακοθήκη Τρετιακόφ.

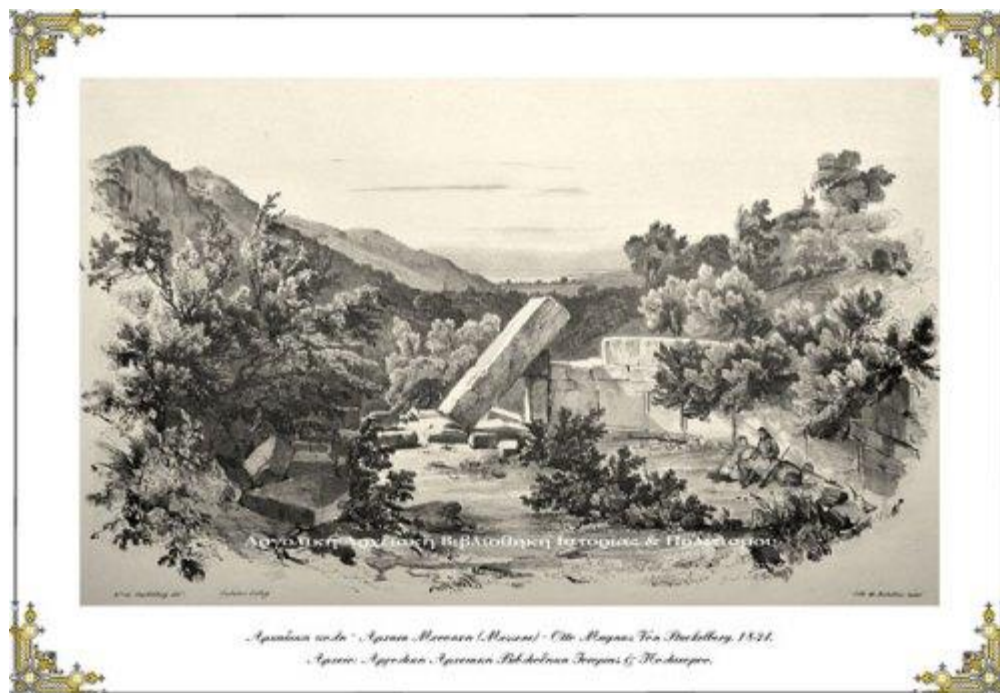
**Εικ. 3 Α. Ο δρόμος προς το Σινάνο μετά την καταγίδα. Λιθογραφία, 20,2X28,3.
Β. Ο Ναός του Διός στη Νεμέα. Λιθογραφία, 20X28,5.**

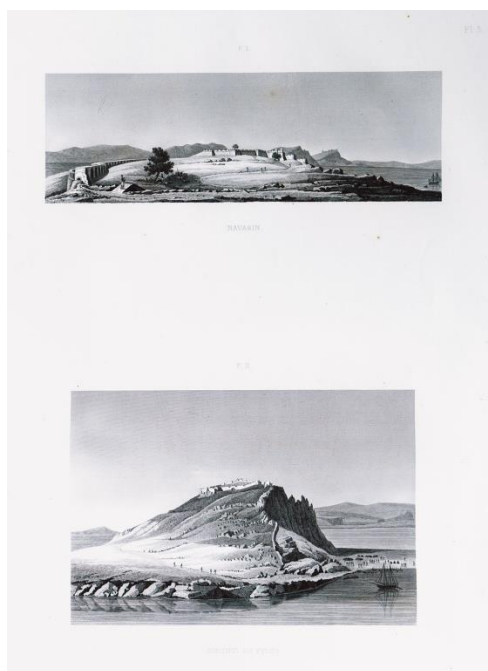
Εικ. 4 Κάρολος Μπριουλόφ, *Η κοιλάδα της Ιθώμης πριν την καταιγίδα*, 1835, υδατογραφία, 12,5x19,4 εκ., Μόσχα, Κρατικό Μουσείο Καλών Τεχνών Πούσκιν.

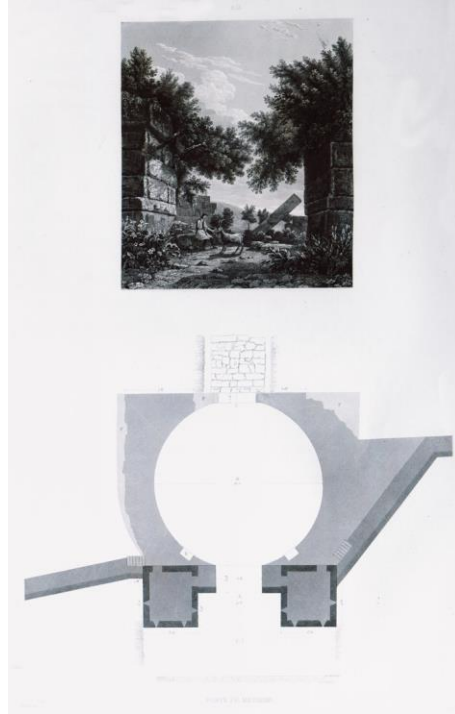
Εικ. 5 Ο βαρόνος Όττο Μάγκνους φον Στάκελμπεργκ, 1786 – 1837.

Εικ. 6 Όττο Μάγκνους φον Στάκελμπεργκ, *Η Αρκαδική Πύλη στα τείχη της Αρχαίας Μεσσήνης*, 1834.

Εικ. 7 Blouet, Guillaume-Abel, *Το οθωμανικό φρούριο της Πύλου, γνωστό ως Νιόκαστρο*. Κάτω: *Το βενετικό κάστρο της Πύλου, γνωστό ως Παλαιόκαστρο*, 1831-1838.

Εικ. 8 Blouet, Guillame-Abel, *Αποψη και κάτοψη (σχεδιαστική αποκατάσταση) της Αρκαδικής Πύλης της Μεσσήνης, 1831-1838.*

Εικ. 9 Blouet, Guillaume-Abel, *Σχεδιαστική αποκατάσταση της πρόσοψης του Ναού του Ολυμπίου Διός στην Ολυμπία, 1831-1838.*

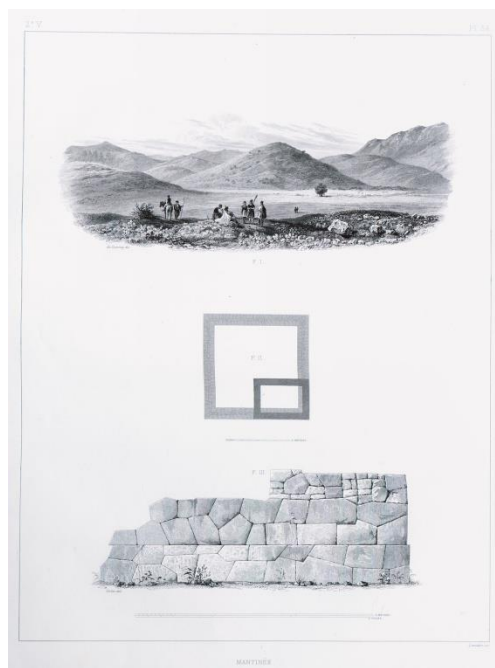
Εικ. 10 Blouet, Guillaume-Abel, *Τοπίο στην Αρχαία Ολυμπία*, 1831-1838.

Εικ. 11 Blouet, Guillaume-Abel, *Άποψη του εσωτερικού του Ναού του Επικουρίου Απόλλωνα στις Βάσσεις*, 1829.

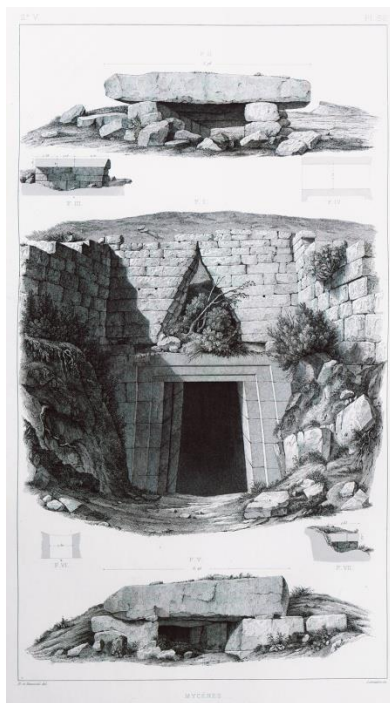
Εικ. 12 Blouet, Guillaume-Abel, *Τοπίο στη Μεγαλόπολη Αρκαδίας, 1831-1838.*

Εικ. 13 Blouet, Guillaume-Abel, 1. *Τοπίο στη Μαντίνεια.* 2. και 3. *Κάτοψη και σχεδιαστική αποκατάσταση ερειπίων αρχαίου οικοδομήματος, που βρισκόταν στην κορυφή του λόφου Αγ Γιώργη, στο χωριό Λουκάς, κοντά στη Μαντίνεια, 1831-1838.*

Εικ. 14 Blouet, Guillaume-Abel, *Άποψη του Ναυπλίου με την Ακροναυπλία*, 1831-1838.

Εικ. 15 Blouet, Guillaume-Abel, 1. *Η είσοδος του Θολωτού τάφου των Μυκηνών*. 2 - 7. *Λακκοειδείς τάφοι στις Μυκήνες: Είσοδοι, τομές καθ' ύψος, κατόψεις*, 1831-1838.

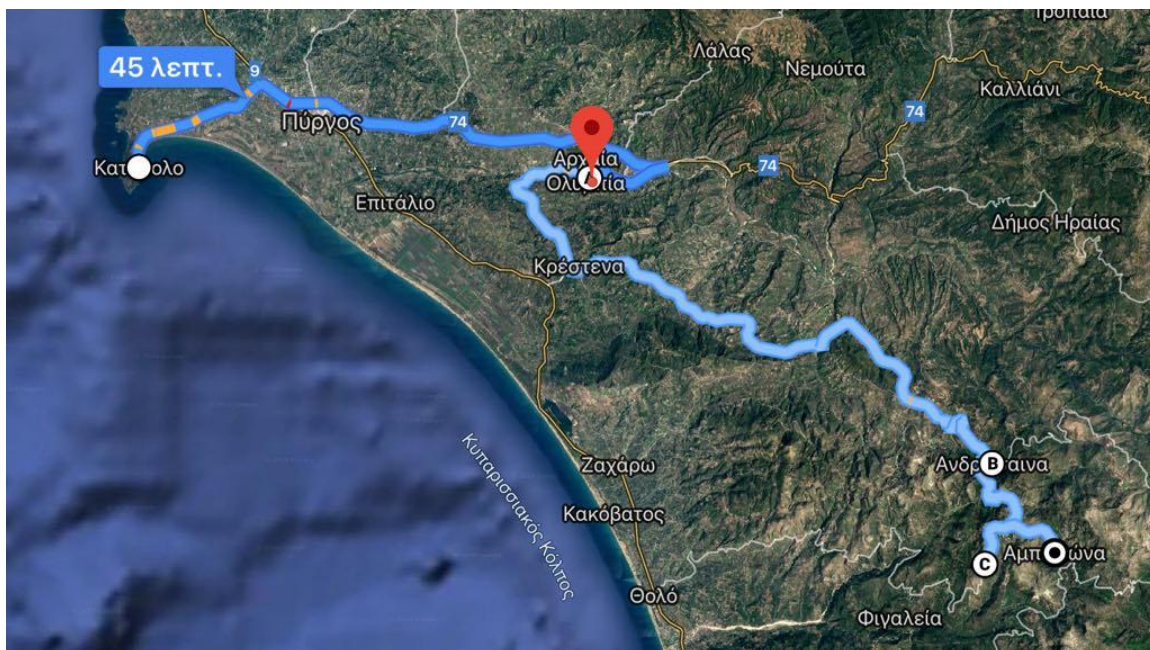
Εικ. 16 Blouet, Guillaume-Abel, 1 και 2. *Είσοδος στοάς στα πολυγωνικά τείχη της Τίρυνθας. Κάτοψη της στοάς. 3. Τμήμα των τειχών της Τίρυνθας, και κάτοψη αυτού, 1831-1838.*

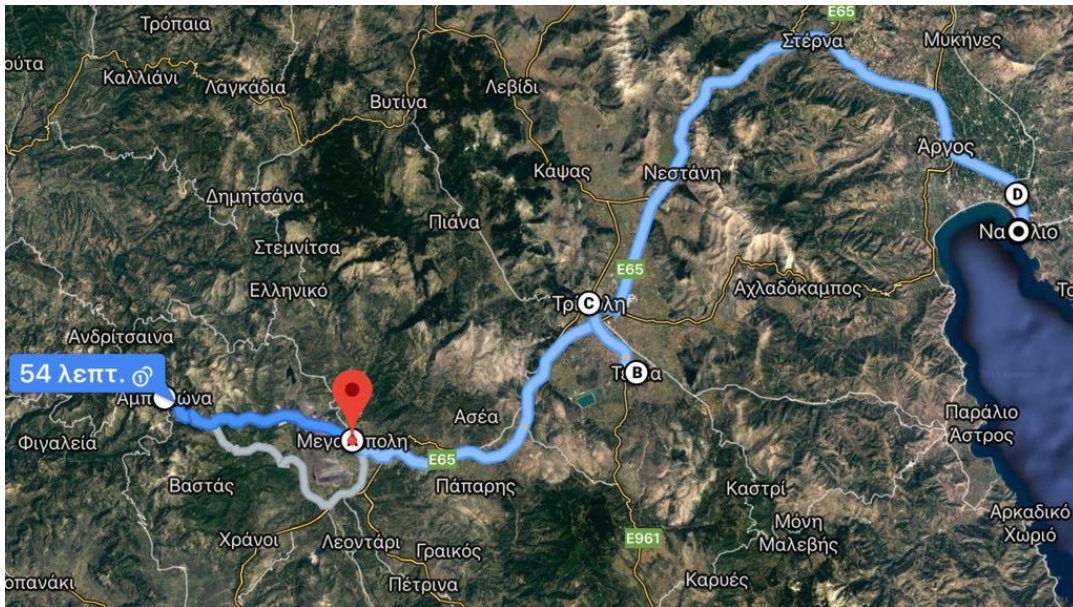
Εικ. 17 Blouet, Guillaume-Abel, *Ο Ναός του Διός στη Νεμέα, 1831-1838.*

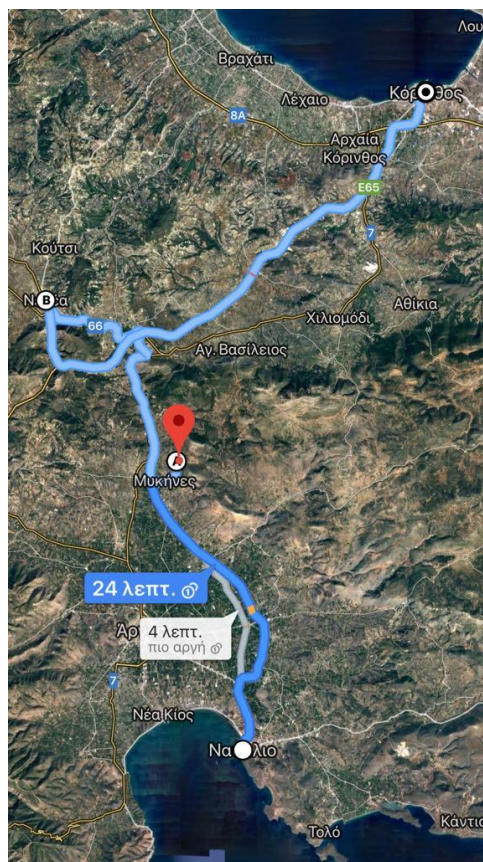
Εικ. 18 Blouet, Guillaume-Abel, *Άποψη της Αρχαίας Κορίνθου με τον ναό του Απόλλωνα και τον Ακροκόρινθο*, 1831-1838.

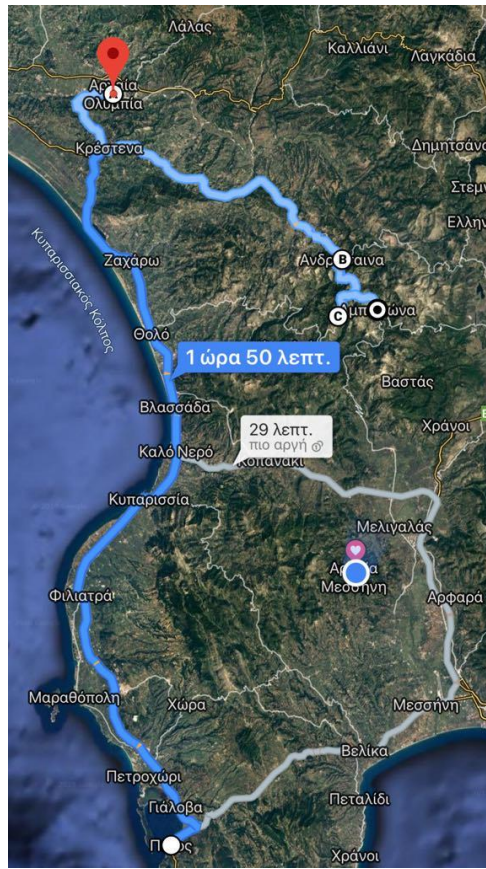
Εικ. 19 Πολιτιστική διαδρομή «Ταξίδι στον Μοριά 1». Ημέρα 1.

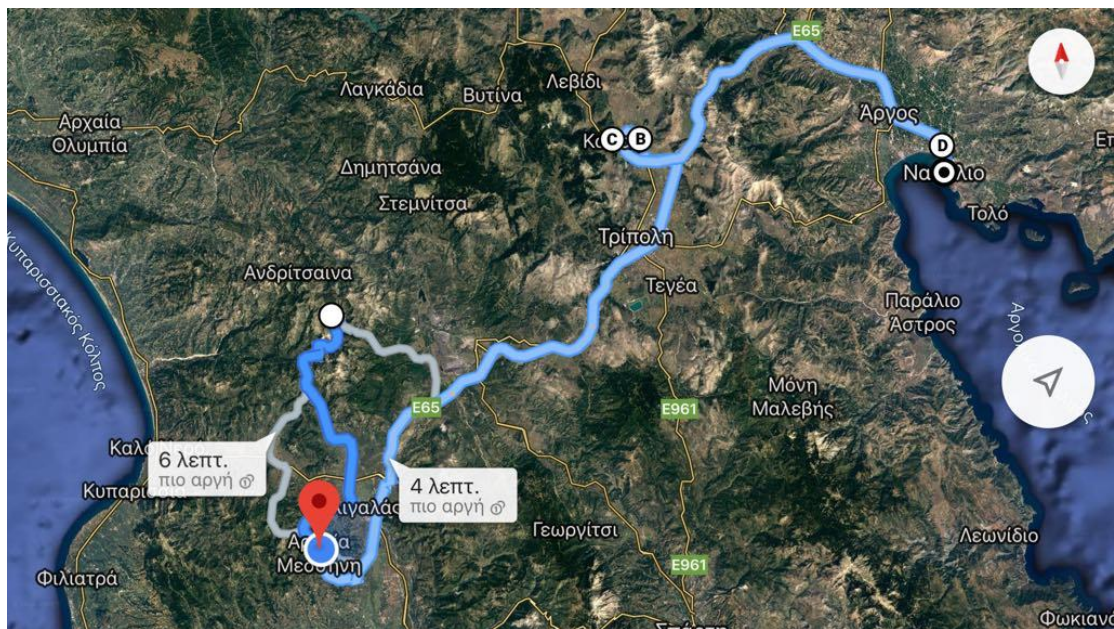
Εικ. 20 Πολιτιστική διαδρομή «Ταξίδι στον Μοριά 1». Ημέρα 2.

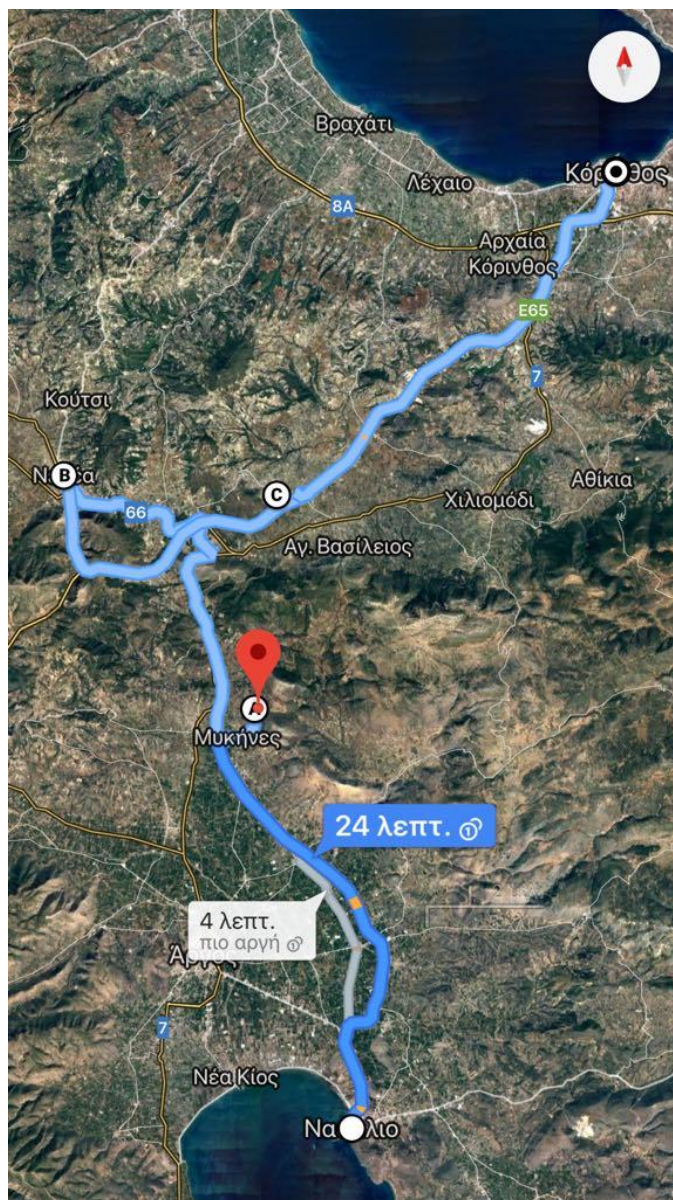
Εικ. 21 Πολιτιστική διαδρομή «Ταξίδι στον Μοριά 1». Ημέρα 3.

Εικ. 22 Πολιτιστική διαδρομή «Ταξίδι στον Μοριά 2». Ημέρα 1.

Εικ. 23 Πολιτιστική διαδρομή «Ταξίδι στον Μοριά 2». Ημέρα 2.

Εικ. 24 Πολιτιστική διαδρομή «Ταξίδι στον Μοριά 2». Ημέρα 3.